

Азия / Avrupa

Ақпараттық сараптама журналы

Басылымның 7-ші жылы, №71, Наурыз (03) 2022

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ'NÜN AYLIK YAYINIDIR ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АЙ САЙЫН ШЫҒАТЫН БАСЫЛЫМЫ

ZENGİZUR KORİDORU'NDAKİ GÜNCEL GELİŞMELER

ЗЕНГАЗУР ДƏЛİZІНДЕГІ ҚАЗІРГІ ЖҰМЫСТАР

INTERVIEW ИНТЕРВЬЮ

DR. LAURA YEREKESHEVA,
ASSOCIATE PROFESSOR AT THE FACULTY OF
ORIENTAL STUDIES, AND PROFESSOR
AT THE FACULTY OF HISTORY,
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ДР. ЕРЕКЕШЕВА ЛАУРА ГИБРАТОВНА
ДОЦЕНТ, ФАКУЛЬТЕТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
И ПРОФЕССОР ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА,
КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ

OVERVIEW OF INDIA'S DIGITAL TRANSFORMATION

ОБЗОР ЦИФРОВОЙ
ТРАНСФОРМАЦИИ
ИНДИИ

ALBINA MURATBEKOVA

DİJİTAL ALANDA ETNOGRAFYA: TÜRKİSTAN BÖLGESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ЦИФРЛЫ КЕҢІСТІКТЕГІ
ЭТНОГРАФИЯ: ТҮРКІСТАН ӨҢІРІН
ЗЕРТТЕУ МЫСАЛЫНДА

DAULET JAYLIBAY

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Sahibi / Меншік иесі
Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü /
Ахмет Ясауи университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институты директоры
Doç. Dr. Vakur Sümer

Genel Yayın Yönetmeni / Бас редактор
Zhengizkhan Zhanaltay

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Жауапты редактор
Dr. Suat Beylur

Haber Müdürü / Жаңалықтарға жауапты редактор
Baljan Eshmetova

Tercüme Ekibi / Аудармашылар тобы
Dr. Zhuldyz Kanapiyanova
Omurbek Hanayı
Kanat Makhanov

Sekretarya / Хатшылық
Asel Ingaybekova

Metin Redaksiyon / Мәтінді өңдеу
Dr. Suat Beylur

Teknik Redaksiyon / Техникалық редактор
Kanat Makhanov

Yayın Kurulu / Редакция алқасы
Doç. Dr. Vakur Sümer
Zhengizkhan Zhanaltay
Dr. Suat Beylur
Dr. Gulnar Nadirova

Yönetim Merkezi / Басқару орталығы

Almalı Audanı, Mametova 48, 050004
Almaty, Kazakhstan
Tel. +7 (727) 279 97 94
Fax. +7 (727) 279 97 94
E-mail: info@eurasian-research.org

Sürelî yayın tescil belgesi No: 15793-Ж, tarihi: 27.01.2016.

Kazakistan Cumhuriyeti Haberleşme ve İletişim Bakanlığı tarafından verilmiştir.

Tüm hakları saklıdır. Mülakat, haber-yorum ve analizlerde ifade edilen görüşler yazarların kendi görüşleri olup Enstitü'nün yayın politikasını yansıtmamaktadır. Bu yayında yer alan yazılar ve fotoğraflar izinsiz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Tiraj: 300 adet. Her ay yayınlanmaktadır. Dağıtımı Kazakistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını kapsamaktadır. Dağıtımı ücretsizdir.

Мерзімді баспасөз басылымын есепке қою туралы куәлік №: 15793-Ж, күні: 27.01.2016 ж.

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі тарапынан берілді.

Барлық құқықтар қорғалған. Сұхбат, ақпараттық сараптама мен талдауларда айтылған пікірлер тек авторлардың жеке көзқарастары болып табылады және Институттың ұстанымын білдірмейді. Бұл басылымда жарияланған мақалалар мен фотосуреттерді рұқсатсыз және дереккөзді көрсетпей пайдалануға тыйым салынады. Дереккөзді көрсетіп, сілтеме жасауға болады.

Тираж: 300 дана. Ай сайын жарияланады. Қазақстан Республикасы мен Түркия Республикасы аумағында тегін таратылады.

DOÇ. DR. VAKUR SÜMER

Kıymetli Avrasya Araştırma Enstitüsü okuyucuları, Enstitümüz tarafından her ay hazırlanan Asya Avrupa Dergisi'nin 71. Sayısı ile huzurunuzdayız. Her zaman olduğu üzere bu sayımız da, Avrasya'daki önemli meseleler üzerinde analizler içeriyor. İyi okumalar diliyoruz.

Malum olduğu üzere geçtiğimiz aylar, Avrasya güvenliği kapsamında önemli bir anlaşmazlığın, giderek silahlı çatışma riski doğurduğu bir süreç oldu. Ukrayna ile Rusya arasındaki ihtilaf, yalnızca iki ülkeyi değil, tüm bölge istikrar ve refahını derinden etkileme potansiyeline sahip.

Soğuk Savaş sonrasında NATO'nun giderek doğuya genişleme niyeti, bölgedeki pek çok ülkenin bu birlikteliğe katılma isteği ile elele gelişti.

Ne var ki, Rusya Federasyonu açısından, bu genişlemenin bir sınırı olması gerekiyordu. NATO'nun Ukrayna'yı da bünyesine katabilme olasılığının belirgin bir hal alması, Rusya tarafından, ülkenin stratejik çıkarları için kabul edilemez bir durum olarak ilan edildi. Batı Bloku'nda, Rus kökenli insanların önemli sayıda bulunduğu Ukrayna'nın doğusunun Rusya tarafından işgal edilebileceği endişesi seslendiriliyor idi. Öte yandan Rus yetkililer de, işgal veya savaş gibi bir niyetlerinin kesinlikle olmadığını dile getiriyor, ve sınır bölgelerindeki askerlerin, bölgedeki tatbikatların sonuçlanmasına paralel olarak kalıcı yerlerine dönmeye başladığını ifade ediyorlardı. Ancak 24 şubat itibarıyla başlayan Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ve yaşanmakta olan silahlı çatışma ile gelişmekte olan yaptırımlar sürecinin; Avrasya'daki kırılan ekonomik düzlem ve dengesiz enerji jeopolitiği dikkate alındığında, çok ciddi sonuçlar doğurmasına kesin gözüyle bakabiliriz.

Sorunun, müzakereler yoluyla çözülmesi bir zorunluluktur. Umuyoruz ki diplomatik çabalar, kalıcı bir barış ikliminin bölgeye hakim olmasına katkıda bulunur.

Yeni sayımız da buluşabilmek umuduyla!

Азия-Еуропа журналының құрметті оқырмандары, Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ай сайын шығаратын Азия-Еуропа журналы 71-ші санына жетті. Әдеттегідей институтымыздың ұжымы журналымыздың осы санына да Еуразиядағы өзекті мәселелер жөнінде талдауларды жүйелі түрде дайындады. Баршаңызға жанға жағымды оқылым тілейміз.

Белгілі болғандай, өткен айлар еуразиялық қауіпсіздік аясындағы келіспеушіліктер қарулы қақтығыс қаупін арттырған кезең болды. Украина мен Ресей арасындағы қақтығыс елдің ғана емес, бүкіл аймақтың тұрақтылығы мен өркендеуіне терең әсер етуде. Қырғи-қабақ соғыстан кейін НАТО-ның шығысқа қарай біртіндеп кеңею ниеті аймақтағы көптеген елдердің осы одаққа қосылу ниетімен қатар жүрді.

Дегенмен, Ресей бұл кеңеюдің шегі болуы керек деп білді. Украинаның НАТО-ға қосылуының айқын мүмкіндігін Ресей өзінің стратегиялық мүдделері үшін қолайсыз жағдай деп жариялады. Батыс блогы Украинаның Орыс текті халық көп шоғырланған шығыс бөлігін Ресей басып алуы мүмкін деген алаңдаушылық білдірді. Басқа жақтан Ресей шенеуніктері де басып кіру немесе соғысу ниеттерінің мүлдем жоқтығын білдіріп, аймақтағы оқу-жаттығулардың аяқталуымен қатар шекаралас аймақтардағы сарбаздардың тұрақты орындарына орала бастағанын мәлімдеді. Алайда Еуразиядағы нәзік экономикалық деңгей мен тұрақсыз энергетикалық геосаясатты ескергенде, 24 ақпанда басталған Ресейдің Украинаға басып кіруі және жалғасып жатқан қарулы қақтығыс, сондай-ақ, үдей түскен санкциялардың өте ауыр салдары болатынын сеніммен айта аламыз.

Мәселені келіссөздер арқылы шешу қажеттілігі маңызды болып табылады. Дипломатиялық әрекеттер аймақта тұрақты бейбітшілік ахуалына ықпал етеді деп үміттенеміз.

Жаңа санымызда қайта қауышқанша!

ÖN SÖZ АЛҒЫСӨЗ

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ DOÇ. DR. VAKUR SÜMER.....	1
--	---

RÖPORTAJ СҰХБАТ

DR. LAURA YEREKESHEVA ASSOCIATE PROFESSOR AT THE FACULTY OF ORIENTAL STUDIES, AND PROFESSOR AT THE FACULTY OF HISTORY, AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY ДР. ЕРЕКЕШЕВА ЛАУРА ГИБРАТОВНА ДОЦЕНТ, ФАКУЛЬТЕТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ПРОФЕССОР ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА, КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ.....	4
---	---

GÜNCEL ӨЗЕКТІ ПІКІР

ZENGEZUR KORİDORU'NDAKİ GÜNCEL GELİŞMELER ЗЕНГАЗУР ДӘЛІЗІНДЕГІ ҚАЗІРГІ ЖҰМЫСТАР ERKINBEK TURGUNOV.....	16
OVERVIEW OF INDIA'S DIGITAL TRANSFORMATION ОБЗОР ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ИНДИИ ALBINA MURATBEKOVA.....	26
HOW TO ACHIEVE ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF CHINA КАК ДОСТИЧЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА: ПРИМЕР КИТАЯ AZIMZHAN KHITAKHUNOV.....	33
SOVYETLER'DEN SONRAKİ ORTA ASYA: BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ EDEBİ-KÜLTÜREL İLİŞKİLER ПОСТКЕҢЕСТІК КЕҢІСТІКТЕГІ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ: ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ӘДЕБИ-МӘДЕНИ КОММУНИКАЦИЯ AKHMETOVA AINUR.....	40

<i>DİJİTAL ALANDA ETNOGRAFYA: TÜRKİSTAN BÖLGESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA</i> <i>ЦИФРЛЫ КЕҢІСТІКТЕГІ ЭТНОГРАФИЯ: ТҮРКІСТАН ӨҢІРІН ЗЕРТТЕУ МЫСАЛЫНДА</i>	
DAULET ZHAILYBAY	49
<i>WOMEN AND CORRUPTION: CURRENT VISIONS OF THE PROBLEM</i> <i>ЖЕНЩИНЫ И КОРРУПЦИЯ: СОВРЕМЕННОЕ ВИДЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ</i>	
GULNAR NADIROVA	57
<i>SİYASİ VE SOSYO-EKONOMİK AÇILARDAN SUÖB'NDEKİ GÜNCEL DEMOGRAFİK DURUM</i> <i>САЯСИ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТУРҒЫДАН ШЫҢЖАҢДАҒЫ ҚАЗІРГІ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙ</i>	
OMIRBEK HANAYI	64
<i>TÜRKİYE-İRAN ENERGY COOPERATION: CRISIS IN NATURAL GAS</i> <i>ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТУРЦИИ И ИРАНА: КРИЗИС ПРИРОДНОГО ГАЗА</i>	
ZHULDYZ KANAPIYANOVA	72
<i>CHANGING RELIGIOUS LANDSCAPE IN KAZAKHSTAN</i> <i>МЕНЯЮЩИЙСЯ РЕЛИГИОЗНЫЙ ЛАНДШАФТ КАЗАХСТАНА</i>	
KANAT MAKHANOV	79
<i>KAZAKİSTAN'DAKİ İÇ GÖÇ: GÜNCEL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ</i> <i>ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ІШКІ КӨШІ-ҚОН МӘСЕЛЕЛЕРІН ТАЛДАУ</i>	
ZHANDOS KUDAIBERGENOV	86

ETKİNLİKLER İC-ШАРАЛАР

..... 94

İNFOGRAFIK ИНФОГРАФИКА

..... 110

**DR. LAURA YEREKESHEVA,
ASSOC. PROF. AT THE FACULTY
OF ORIENTAL STUDIES,
AND PROF. AT THE FACULTY OF HISTORY,
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY**

ДР. ЕРЕКЕШЕВА ЛАУРА ГИБРАТОВНА
ДОЦЕНТ, ФАКУЛЬТЕТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
И ПРОФЕССОР ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА,
КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ

In this issue, we present an interview with Dr. Laura Yerekesheva, Assoc. Prof. at the Faculty of Oriental Studies, and Prof. at the Faculty of History, Al-Farabi Kazakh National University. Laura Yerekesheva has extensive research experience in academia cooperating with numerous universities and organizations. She published many articles on the topics related to historical and current issues, religion, culture and many others.

Dear Professor Yerekesheva, could you please briefly introduce yourself?

I research and teach at the Al-Farabi Kazakh National University's Oriental Faculty and Faculty of History. KazNU (or KazGU, Kirov Kazakh State University, as it was named at that time), is my alma mater. I graduated in 1989 with honors from Faculty of History's "special" department, which was quite a selective, very prestigious, and unique one. There along with history and related subjects, students pro-

**BROADLY MY
RESEARCH
INTERESTS LIE AT
THE INTERSECTION
OF BOTH CENTRAL
AND SOUTH ASIAN
STUDIES**

**В ЦЕЛОМ МОИ
ИССЛЕДОВАТЕЛЬ-
СКИЕ ИНТЕРЕСЫ
ЛЕЖАТ В СФЕРЕ
ИССЛЕДОВАНИЙ
ЦЕНТРАЛЬНОЙ И
ЮЖНОЙ АЗИИ**

В этом выпуске мы представляем вашему вниманию интервью с Лаурой Гибратовной Ерекешевой, доктором исторических наук, доцентом факультета востоковедения, профессором факультета истории КазНУ им. аль-Фараби. Лаура Ерекешева является специалистом в области истории, культуры, религий Центральной и Южной Азии, имеет большой опыт научно-исследовательской работы в стране и за рубежом, автор множества работ на данные и сопряженные темы.

Уважаемая профессор - доктор Ерекешева, не могли бы Вы кратко рассказать о себе?

Здравствуйте, я провожу научные исследования и преподаю на факультетах востоковедения и истории Казахского национального университета имени аль-Фараби. КазНУ (или КазГУ, Казахский государственный университет им. С.М. Кирова, как он назывался в то время) — моя альма-матер. Я закончила в 1989 году с отличием специальное отделение истори-

foundly studied also English (and our group fellows – German) language, and also some historical subjects in English. Whereas all students at the university studied for 5 years (at that time there were no BA and MA levels), we had to complete education within 6 years, equivalent to MA.

I absolutely liked both historical and language subjects and fully enjoyed the classes. We had very good teachers, in almost all subjects ranging from history, philosophy, to archaeology and language. We also studied the classics like the Latin language, though at that time we were not perhaps fully aware of its significance.

After completing KazGU I wanted to pursue a research career, so I became a PhD student in Indology, South Asian Studies at Institute of Asian and African Studies (or IAAS) at the Lomonosov Moscow State University. At that time in Kazakhstan, we didn't have such specialization, whereas Oriental Faculty was

↗ ческого факультета, которое было очень престижным и уникальным. Наряду с историей и другими предметами, студенты там углубленно изучали английский (а наши одноклассники – немецкий) язык кроме того, ряд исторических предметов мы проходили на английском языке. Если в университете все студенты проходили обучение 5 лет (в то время не было деления на бакалавриат и магистратуру), то для получения диплома нам нужно было учиться 6 лет, что эквивалентно современной магистратуре. Мне очень нравились как исторические, так и языковые предметы. Мы также изучали классические дисциплины, например латинский язык, хотя в то время мы, возможно, полностью не осознавали его значение. В целом, нам повезло с преподавателями по многим предметам, от истории, философии до археологии и языковых дисциплин.

После окончания университета я выбрала научную стезю, поэтому решила пройти стажировку и затем поступила в аспиран-

opened only in 1989, a year when I graduated from the university. That's how I found myself in Moscow and got a splendid opportunity to enrich my knowledge under the guidance of great "chess masters" of Indology – prof. Lyudmila Gordon-Polonskaya who was my supervisor, academician Grigory Bongard-Levin, many other scholars and teachers, including Prof. Alexandra Safronova, another supervisor. There was an in-depth understanding of the subject and intellectual enrichment, that logically driven me to the successful defense of my PhD thesis there.

Later on, there were many other universities including Yale University, where I was Visiting Scholar, and Fulbright Visiting Scholar. This university also had a powerful imprint on my research styles, argumentation, views, ways of working and discussing. It was there when I was privileged to give my first open lecture in English (2003), after which many other followed.

Could you please outline your research areas?

Broadly my research interests lie at the intersection of both Central and South Asian Studies. At KazGU I specialized on Kazakh history, at later years I became absorbed by history, culture, politics of Asia, particularly, India. Therefore, from the beginning it so happened that I deeply studied both regions, for example, my university diploma thesis was on Mahatma Gandhi and non-violent methods of political mobilization, my candidate of science (PhD) thesis was about politics and religion (Indian National Congress and Interconfessional Issues in British India), whereas my Doctor Habilitus (Higher Doctorate) Degree (doctor nauk) thesis was on

TO WHAT EXTENT RELIGION PARTICIPATES IN THE DIALOGUE WITHIN SOCIETY IN THE NATION-BUILDING AND MODERNIZATION PROJECTS; WHAT ARE AND WOULD BE THE RESULTS OF THIS PARTICIPATION?

НАСКОЛЬКО РЕЛИГИЯ УЧАСТВУЕТ В ДИАЛОГЕ ВНУТРИ ОБЩЕСТВА В ПРОЕКТАХ НАЦИОНАЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И МОДЕРНИЗАЦИИ; КАКОВЫ И БУДУТ ЛИ РЕЗУЛЬТАТЫ ЭТОГО УЧАСТИЯ?

туру (сегодня это называется докторантурой) на отделение индологии, южно-азиатских исследований в Институте стран Азии и Африки (ИСАА) при Московском государственном университете (МГУ) имени М.В.Ломоносова. В то время в Казахстане такой специальности и исследователей не было, а факультет востоковедения был открыт только в 1989 году, когда я закончила университет. Так я оказалась в Москве и получила прекрасную возможность расширить свои знания под руководством великих «гроссмейстеров» индологии – проф. Людмилы Гордон-Полонской, которая была моим научным руководителем, академика Григория Бонгард-Левина, многих других ученых и преподавателей, в том числе профессора Александры Сафроновой, второго научного

culture and religion in Central Asian history.

More specifically, my areas of research interests include Identity, Social Cohesion, the "Other", Cross-Cultural and Religious Encounters, Art, that I explore from multi-dimensional cross-disciplinary perspective - within the fields of history, sociology and anthropology of religion, art history. Geographically, as I said, these themes embrace Central and South Asia.

I am interested in exploring how systems (cultural, religious, social) maintain and develop themselves (hence is the reference to identities and cohesion); how they communicate and interact with each other (the issues of the "Other" and cross-cultural and cross-religious encounters); how they represent themselves symbolically (this is where art and history of art enters my research plane). Within these "layers" of research there is one field that

руководителя. Глубокое понимание предмета и интеллектуальное развитие, полученное в стенах этого старейшего института, логически привели меня к успешной защите кандидатской диссертации. Позже в моей жизни были другие университеты и организации, включая Йельский университет, куда я приехала сначала в качестве приглашенного исследователя, а затем приглашенного научного исследователя по программе Фулбрайт. Данный университет также оказал большое влияние на мой исследовательский стиль, аргументацию, взгляды, методы работы и дискуссий. Именно там мне выпала честь прочесть свою первую открытую лекцию на английском языке (2003 г.), за которой последовали многие другие.

Не могли бы Вы рассказать про сферу Ваших научных интересов?

В целом мои исследовательские интере-

appears consistently this or other way, i.e., religious one. Perhaps, it would be proper to say that the theme of religion from a dialogue perspective is discussed multi-dimensionally. Therefore, I would say that my research range is rather wide, perhaps, my background in history gives me this possibility to look at processes from a broad perspective.

You have worked in many experts and interstate institutions, have written a number of monographs and research papers. Could you please talk about them?

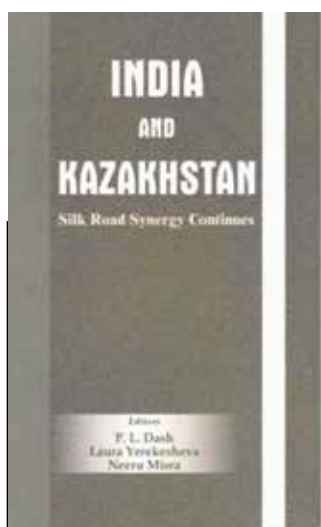
There are several monographs, individual and collective, of which I was an editor, book chapters, articles, open lectures and MOOC course to my credit. As I mentioned above, within my research interests, the theme of cohesion and dialogue with the participation of religion is explored from a cultural, social, art perspectives. To what extent religion participates in the dialogue within society in the nation-building and modernization projects; what are and would be the results of this participation? These questions that are significant for any systems to survive and develop, I touched upon in my book on *Culture and Religion in Central Asia* (2016), in many articles including the one written for the Georgetown University-Qatar international project. I definitely plan to continue developing this theme further.

Among other themes I currently work on are dynamics or evolution of religious represen-

сы лежат в сфере изучения Центральной и Южной Азии. В КазГУ я изначально специализировалась на истории Казахстана, в последующие годы увлеклась историей, культурой, политикой Азии, в частности, Индии. Поэтому с самого начала так получилось, что я глубоко изучала оба региона, например, моя университетская дипломная работа была посвящена Махатме Ганди и ненасильственным методам политической мобилизации,; в кандидатской диссертации изучалось взаимодействие между политической и религией (Индийский Национальный Конгресс и межконфессиональные вопросы в Британской Индии), в то время как докторская диссертация раскрывала вопросы культуры и религии в истории Центральной Азии.

Если говорить более предметно, то область моих исследовательских интересов включает идентичность, социальную сплоченность и солидарность, проблему «Другого»/«инаковости», межкультурные и религиозные взаимодействия, искусство. Эти темы исследую как бы в многомерном измерении на междисциплинарном уровне — в рамках истории, социологии и антропологии религии, истории искусства. Географически, как я уже сказала, эти темы охватывают Центральную и Южную Азию.

Меня интересует каким образом происходит поддержание и развитие систем, культурных, религиозных, социальных, (отсюда

tations in the history of humankind, particularly in Central and South Asia; how the elements of religious beliefs became a part of broader cultural symbolical representations. These themes are best understood through the perspective of art. Hence is my interest in the history of art of Central and South Asia. I started exploring this theme, wrote articles, recorded some online lectures.

The theme of dialogue, i.e., the "Other", cross-cultural and cross-religious encounters gives an opportunity to work with historical narratives, archival materials and to use results of the field trips. As the Indian Council of Cultural Relations (ICCR) research fellow I worked at the Indian Institute of Advanced Study in Shimla and made several trips in northern India (throughout Himachal Pradesh's Lahoul, Spiti districts, Kashmir, Ladakh). This laid a foundation for researching the cross-religious encounters in that area (results of which were published in my article for Humboldt University's journal *South Asian Chronicles*).

Among the latest is the book *Canvases of Cultures* (2020). I co-edited it jointly with my Indian colleague, famous scholar of Indian Art Prof. Anupa Pande from the National Museum Institute, with the support of ICCR, S. Vivekananda Cultural Centre in Nur-Sultan.

Generally, I plan to advance further this theme from an all-embracing perspective, including in the digitized format, perhaps jointly with Indian scholars too. This is enormous work, which hopefully, could enhance the links between regions, cultures, people.

Could you please share your re-

THE THEME OF DIALOGUE, I.E., THE "OTHER", CROSS-CULTURAL AND CROSS-RELIGIOUS ENCOUNTERS GIVES AN OPPORTUNITY TO WORK WITH HISTORICAL NARRATIVES, ARCHIVAL MATERIALS AND TO USE RESULTS OF THE FIELD TRIPS

ТЕМА ДИАЛОГА, Т. Е. «ДРУГОГО», МЕЖКУЛЬТУРНЫХ И МЕЖРЕЛИГИОЗНЫХ ВСТРЕЧ ДАЕТ ВОЗМОЖНОСТЬ РАБОТАТЬ С ИСТОРИЧЕСКИМИ НАРРАТИВАМИ, АРХИВНЫМИ МАТЕРИАЛАМИ И ИСПОЛЬЗОВАТЬ РЕЗУЛЬТАТЫ ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

отсылка к вопросам идентичности и сплоченности); как системы взаимодействуют между собой (темы «Другого», межкультурных и межрелигиозных встреч); как проявляется символическая репрезентация систем (именно в данном контексте искусство и история искусства входят в сферу моих исследовательских интересов). Внутри этих «пластов» исследований есть одна область, религиозная, которая так или иначе последовательно и «настойчиво» проявляет себя. Поэтому, пожалуй, правильнее было бы сказать, что это тема религии, которая рассматривается в многомерном формате и с диалоговой точки зрения. В целом, круг моих исследований достаточно широк, возможно, мое историческое образование предоставляет мне такую замечательную возможность рассматривать процессы в более широкой перспективе и всегда учитывать исторический контекст того или иного явления.

Вы работали в различных экспертных и межгосударственных структурах, написали ряд монографий и научных работ. Не могли бы Вы более подробно рассказать об этом?

На моем счету несколько индивидуальных монографий, а также коллективных, , написанных под моей редакцией, главы в книгах, научные статьи, открытые лекции, MOOC курсы. Как я уже упоминала выше, в мои исследовательские интересы входит тема солидарности и диалога, которая исследуется в контексте культурной, социальной систем, искусства. В какой мере религия участвует в общественном диалоге, в процессах нациестроительства и модернизации; какие могут быть в целом результаты этого участия? Эти вопросы, важные для поддержания и развития любых систем, частично я затрагивала в своей книге «Культура и религия в Центральной

search projects conducted with international organizations, including UNESCO and other foreign universities?

I have been affiliating with UNESCO as a researcher, consultant and expert for many years, also as UNESCO Chair coordinator and member of UNITWIN/UNESCO Chairs Network on Intercultural Dialogue for Interreligious Understanding.

UNESCO space is an exact place to address the ideas of dialogue, cross-cultural and cross-religious encounters regionally and globally. My first report to UNESCO was on *International Migration in Kazakhstan* (2005) as a part of a broader international project on Migration in Central Asia. Cooperation with this organization triggered further my research on dialogue as a multi-dimensional concept that goes beyond its traditional definitions. So, I started exploring this topic more profoundly during the research project on *Youth of Central Asia: Challenges for Peacebuilding*; there were also other contributors from Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. The result of this was the analytical report I prepared for UNESCO Cluster Bureau in Almaty, both in English (2021) and Russian (2022) languages. By the way, all UNESCO publications are available online in open access on its documents' depository.

Азии» (2016), в некоторых статьях, в том числе подготовленных в рамках международного проекта Джорджтаунского университета в Катаре. Я определенно планирую продолжать развивать эту темудалее.

Среди других тем, над которыми я сейчас работаю, можно отметить динамику или эволюцию религиозных репрезентаций в истории человечества, в частности, в Центральной и Южной Азии; как элементы религиозных верований стали частью более широких культурных символических репрезентаций. Эти темы лучше всего можно понять сквозь призму искусства. Отсюда мой интерес к истории искусства Центральной и Южной Азии. На эту тему мной уже написаны ряд статей, записаны онлайн лекции.

Тема диалога, т. е. «Другого», межкультурного и межрелигиозного взаимодействия дает возможность работать с историческими нарративами, архивными материалами и использовать результаты полевых исследований. В качестве приглашенного исследователя Индийского совета по культурным связям (ICCR) я работала в Индийском институте продвинутых исследований в Шимле и совершила множество поездок по северной Индии (по округам Лахул, Спити штата Химачал-Прадеш, в Кашмире, Ладакхе.). Это заложило основу для исследования межрелигиозных контактов в данном регионе (результаты ис-

This report showed the transformative role of education in the peace-building, or in a dialogue, that has many dimensions - cross-generational, social, inclusive, between state and society, across ethnic groups and religions.

Please tell us about India's relations and ties with Central Asia, including Kazakhstan, in the field of economy and strategic cooperation.

As a scholar of the region, I cannot escape from this theme. The Kazakhstan-Indian cooperation started in February 1992, when two countries established diplomatic relations. Throughout 1990s and 2000s both countries were occupied with their own structural reforms, and development agenda, followed by signing the 2009 Strategic Partnership Treaty. Today Kazakhstan is the biggest partner of India among all Central Asian countries, with the trade turnover (as of 2020) of almost 1.5 billion USD, that makes a major part of the 2 billion USD total trade turnover of India with Central Asia. Institutionally, the Kazakhstan-India Inter-Governmental Commission (IGC) was established in 1993 as a bilateral mechanism for cooperation. Both countries cooperate also in multilateral fora, i.e., Shanghai Cooperation Organization (SCO), Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia (CICA), and the UN. Kazakhstan and India supported each other for their respective bids for non-permanent membership in the UN Security Council. Kazakhstan was UNSC member in 2017-18, India is the current UNSC member for 2021-22.

In 2012 India formulated its first

UNESCO SPACE IS AN EXACT PLACE TO ADDRESS THE IDEAS OF DIALOGUE, CROSS-CULTURAL AND CROSS-RELIGIOUS ENCOUNTERS REGIONALLY AND GLOBALLY

ПРОСТРАНСТВО ЮНЕСКО — ЭТО ИДЕАЛЬНОЕ МЕСТО ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ИДЕЙ ДИАЛОГА, МЕЖКУЛЬТУРНЫХ И МЕЖРЕЛИГИОЗНЫХ ВСТРЕЧ НА РЕГИОНАЛЬНОМ И ГЛОБАЛЬНОМ УРОВНЯХ

следований впоследствии были опубликованы в моей статье для журнала South Asian Chronicles, издающегося Гумбольдским Университетом в Германии).

Среди недавних работ — книга «Полотно культур» (2020), которую я подготовила и редактировала совместно с моей индийской коллегой, известной исследовательницей индийского искусства профессором Анупой Панде из Института при Национальном музее Индии. Книга была опубликована при поддержке ICCR, Культурного центра С.Вивекананды в Нур-Султане. Вообще я планирую продвигать эту тему комплексно, в том числе и в цифровом формате, совместно с индийскими учеными. Это огромная работа, которая, надеюсь, внесет свой вклад в укрепление связей между регионами, культурами и людьми.

Не могли бы Вы поделиться своими исследовательскими проектами с международными организациями, включая ЮНЕСКО и другие зарубежные университеты?

С ЮНЕСКО я сотрудничаю в течение многих лет в разных качествах - исследователя, консультанта и эксперта, а также являлась координатором кафедры ЮНЕСКО, входящую в сеть кафедр ЮНИТВИН/ЮНЕСКО по межкультурному диалогу для межрелигиозного взаимопонимания. На мой взгляд, пространство ЮНЕСКО — это идеальное место для реализации идей диалога, межкультурных и межрелигиозных встреч на всех уровнях. Мой первый экспертный доклад в ЮНЕСКО был на тему Международной миграции в Казахстане (2005 г.), который являлся частью международного проекта по Миграции в Центральной Азии. Со-

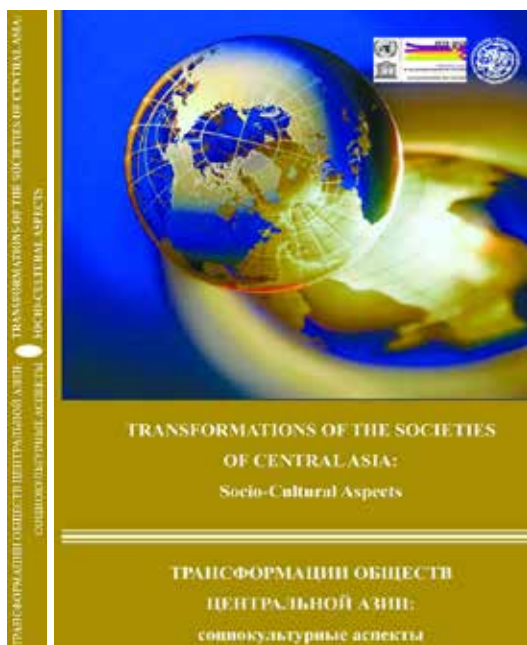
regional focus, i.e., "Connect Central Asia Policy". Since 2019 three Central Asia-India Dialogues with the participation of Foreign Ministers took place, whereas in February 2020 Central Asia-India Business Council was established. The recently held 27 January 2022 First Central-Asia India Dialogue Summit again highlighted the need for a closer cooperation in transportation and connectivity, trade, energy, agriculture, culture and education, other fields.

Are there programmes for Kazakhstani youth in Indian universities or, conversely, for Indian youth to receive higher education in Kazakhstan?

Yes, there are many programmes for the youth of both countries in the field of higher education, training, capacity-building. As you know, Kazakhstan participates in international educational programmes and started actively expanding this direction. For example, in 2018 there were 14.000 foreign students studying in Kazakhstan, according to the Ministry of Education and Science in 2019 – 25.000 students, in 2021 the number almost doubled (compared to 2018) making 30.000 foreign students. Out of these 14.000 foreign students in 2018 there were 3.290 Indian

трудничество с этой организацией послужило толчком к дальнейшему исследованию диалога как многомерного понятия, выходящего за рамки традиционных определений. Более глубоко я стала изучать эту тему в рамках исследовательского проекта «Молодежь Центральной Азии: вызовы для миростроительства»; в нем также участвовали исследователи из Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана. Результатом этого стал аналитический доклад (в объеме книги!), который я подготовила для Кластерного бюро ЮНЕСКО в Алматы, и который совсем недавно был издан в Париже на английском (в декабре 2021 г.) и русском (в январе 2022 г.) языках. Кстати, все публикации, изданные ЮНЕСКО, доступны онлайн в открытом доступе на специальной платформе. В этом отчете показана преобразующая роль образования для миростроительства или диалога, который имеет множество измерений – межпоколенческий, социальный, инклюзивный, между государством и обществом, между этническими группами, религиями.

Расскажите, пожалуйста, об отношениях и связях Индии с Центральной Азией, в том числе с Казахстаном, в сфере экономики и стратегического сотрудничества.

students (for example, students from China were less – 1.290 people).

According to the Ministry of External Affairs of India, in early February 2022 there were “around 7.000 Indians who were presently in Kazakhstan”. As for the Indian Embassy in Kazakhstan data, “about 5.300 Indian students are currently enrolled in various medical institutions in Kazakhstan. Almost all of them are pursuing medical studies”. Compared to other countries, for example, in Russia in 2020 there were 15.803 Indian students (and 29.617 students from China). As of 2021, the young Indians chose several destinations for their study, among which Canada, UAE, USA were on the top with 215.720, 219.000, 211.930 students respectively, followed by Australia (92.383), UK (55.465), China (23.000). Interestingly that in the same year Russia had 16.500 students, less than Ukraine with 18.000 Indian students.

The growth of foreign students in Kazakhstan became possible due to several factors among which were the following: political decision in 2018 to make Kazakhstan a Central Asian educational hub, the extended university freedom in decision-making process, start of the new educational grant pro-

Как индолог, конечно, я не могу обойти эту тему стороной. Казахстанско-индийское сотрудничество началось в феврале 1992 года, когда между двумя странами были установлены дипломатические отношения. На протяжении 1990-х и 2000-х годов обе страны были заняты собственными структурными реформами и реализовывали свои повестки в области развития, в 2009 году был подписан Договор о стратегическом партнерстве. Сегодня Казахстан является крупнейшим партнером Индии среди всех стран Центральной Азии, с товарооборотом (по состоянию на 2020 год) почти 1,5 миллиарда долларов США, что составляет большую часть общего товарооборота Индии с Центральной Азией в размере 2 миллиардов долларов США. Институционально Казахстанско-индийская межправительственная комиссия (МКК) была создана в 1993 году как двусторонний механизм сотрудничества. Обе страны сотрудничают также в многосторонних форумах, таких как Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) и ООН. Казахстан и Индия поддержали друг друга в заявке на получение статуса непостоянного члена Совета Безопасности ООН. Казахстан был членом СБ ООН в 2017–2018 годах, Индия является действующим членом СБ ООН в 2021–2022 годах.

В 2012 году Индия сформулировала свою первую региональную стратегию - «Политику, связующую с Центральной Азией». Начиная с 2019 года состоялись три Центрально-Азиатско-индийских диалога с участием министров иностранных дел, а в феврале 2020 года был создан Деловой совет Центральной Азии-Индия. На состоявшемся 27 января 2022 года Первом саммите Центрально-Азиатско-Индийского диалога вновь была подчеркнута необходимость более тесного сотрудничества в области транспорта и связи, торговли, энергетики, сельского хозяйства, культуры и образования, а также в других областях.

Существуют ли программы для казахстанской молодежи в индийских вузах или, наоборот, для получения индийской молодежью высшего образования в Казахстане?

gramme by the Ministry of Education and Science in 2019, according to which grants are given to foreign students, including the non-citizen Kazakhs. In 2020 this figure was rather modest due to the pandemics, the year later, in 2021 it reached 240 grants. The other factor is that the cost of education for foreigners in Kazakhstan, particularly in medical universities is cheaper than that of in private medical colleges in India that could go as high as 11 mln rupees for 6 years (or about 143.300 USD).

As for India, I would mention the governmental Study in India programme provided for CIS countries that covers all expenses at the BA, MA and PhD levels, as well as the training and qualification programmes. ICCR and ITEC programme are flagship ones operating since their foundation in 1950 and 1965 respectively. ICCR Scholarship programmes that is open for all eligible Kazakhstan participants cover courses on 15 various fields ranging from agriculture, artificial intelligence, banking, cyber

Да, есть много программ для молодежи обеих стран в сфере высшего образования, обучения, повышения квалификации. Как известно, Казахстан участвует в международных образовательных программах и начал активно развивать это направление. Например, в 2018 году в Казахстане обучалось 14 000 иностранных студентов, по данным Министерства образования и науки РК в 2019 году уже было 25 000 студентов, в 2021 году их количество почти удвоилось (по сравнению с 2018 годом) и составило 30 000 иностранных студентов. Из 14 000 иностранных студентов, обучавшихся в 2018 году, индийских студентов было 3 290 человек (например, студентов из Китая было меньше – 1 290 человек).

Если обратиться к данным Министерства иностранных дел Индии, то на начало февраля 2022 года в Казахстане находилось в целом «около 7 000 индийцев», из них большинство это студенты. Посольство Индии в Казахстане отмечало что «около 5 300 индийских студентов в настоящее время обучаются в различных медицин-

technologies, education, engineering to Hindi language, environment, government, health and yoga, human resources development.

So, potentially, for both countries the education field could become a service-oriented branch of their economy of a new type, at least the institutionalized basis for cooperation is there.

Thank you for sparing your time to answer our questions.

ских учреждениях Казахстана. Почти все они получают медицинское образование». В других странах индийских студентов больше, например, в России в 2020 году обучалось 15 803 индийских студента (и 29 617 студентов из Китая). В целом, по состоянию на 2021 год молодые индийцы выбрали несколько направлений для своего обучения, среди которых на первом месте были Канада (215 720 чел.), ОАЭ (219 000), США (211 930), с , , далее шли Австралия (92 383), Великобритания (55 465), Китай (23 000). Интересно, что в том же 2021 году в России обучалось 16 500 индийских студентов, меньше, чем в Украине (18 000 человек). В целом, рост числа иностранных, в том числе индийских студентов в Казахстане стал возможен благодаря нескольким факторам, среди которых отмечу следующие: политическое решение, принятое в 2018 году, сделать Казахстан центральноазиатским образовательным хабом; предоставление университетам большей свободы в принятии решений; запуск в 2019 году Министерством образования и науки новой программы образовательных грантов , согласно которой гранты стали предоставляться и иностранным студентам, в том числе казахстан-

THE RECENTLY HELD 27 JANUARY 2022 FIRST CENTRAL-ASIA INDIA DIALOGUE SUMMIT AGAIN HIGHLIGHTED THE NEED FOR A CLOSER COOPERATION IN TRANSPORTATION AND CONNECTIVITY, TRADE, ENERGY, AGRICULTURE, CULTURE AND EDUCATION, OTHER FIELDS

НА СОСТОЯВШЕМСЯ 27 ЯНВАРЯ 2022 ГОДА ПЕРВОМ САММИТЕ ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКО-ИНДИЙСКОГО ДИАЛОГА ВНОВЬ БЫЛА ПОДЧЕРКНУТА НЕОБХОДИМОСТЬ БОЛЕЕ ТЕСНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ОБЛАСТИ ТРАНСПОРТА И СВЯЗИ, ТОРГОВЛИ, ЭНЕРГЕТИКИ, СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА, КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ, А ТАКЖЕ В ДРУГИХ ОБЛАСТЯХ

цам, не являющимся гражданами РК. В 2020 году из-за пандемии эта цифра была довольно скромной, а годом позже, в 2021-м, количество грантов составило 240. Весьма существенным фактором, влияющим на рост числа индийских студентов в стране, является то, что стоимость обучения иностранцев в Казахстане, особенно в медицинских университетах, дешевле, чем в частных медицинских колледжах Индии, где стоимость может достигать до 11 миллионов рупий (или около 143 300 долларов США) за 6 лет.

Что касается Индии, то я бы отметила государственную программу «Обучение в Индии», предназначенную для стран СНГ, которая покрывает все расходы на получение степени бакалавра, магистра и доктора наук, а также программы подготовки и повышения квалификации. Программы ICCR и ITC являются флагманскими, действующими с момента их основания в 1950 и 1965 годах соответственно. Стипендиальные программы ICCR, открытые для всех казахстанских участников, отвечающих установленным критериям, включают обучение по 15 различным областям, от сельского хозяйства, искусственного интеллекта, банковского дела, кибертехнологий, образования, инженерии до обучения языку хинди, окружающей среды, управления и менеджмента, здравоохранения и йоги, развития человеческих ресурсов.

Так что потенциально для обеих стран сфера образования имеет возможность стать сервисно-ориентированной отраслью экономики нового типа, по крайней мере, институциональная основа для этого имеется.

Спасибо, что уделите время, чтобы ответить на наши вопросы.

ZENGEZUR KORIDORU'NDAKİ GÜNCEL GELİŞMELER

ERKINBEK TURGUNOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

ЗЕНГАЗУР ДӘЛІЗІНДЕГІ ҚАЗІРГІ ЖҰМЫСТАР

Bilindiği üzere Azerbaycan ve Ermenistan arasında başlayan İkinci Karabağ Savaşı'nın (27 Eylül 2020 - 9 Kasım 2020) sonrasında yapılan anlaşma doğrultusunda Azerbaycan tarafı Zengezur Koridoru'nun altyapı çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürmektedir. Bu çalışmalar kapsamında 25 Ocak 2022'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İran Karayolları ve Şehircilik Bakanlığı'ndan bir heyet ile bir video konferans gerçekleştirmiştir. Toplantı sırasında Ermenistan'ın işgali sırasında harap edilen şehir ve köylerin yanı sıra bölge ülkeleri arasındaki ulaşım katkısı sağlayacak demiryolları ve karayollarının yeniden inşası konusunda İranlı şirketlerin de bu süreç içerisinde yer almasının beklendiği bildirilmiştir. Zengezur Koridoru coğrafi konumu nedeniyle bölge ülkeleri açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Halihazırda bölgede yaklaşık 10 bin kilometrekareden fazla bir alanda inşaat çalışmaları sürdürülmektedir (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı sitesi, 2022). Bu çalışmaların bazılarını örnek verecek olursak uzunluğu 81 kilometreyi (km) oluşturan Ahmedbeyli-Fuzuli-Şuşa yolunun 31 km'si Türk şirketleri tarafından sürdürülmektedir. Türk firmalarının inşa ettiği yolun bu bölümünde 6 km'lik tünel ve 7 kav-

TOĞANALI-KELBECER YOLU ÜZERİNDE BİR TÜRK FİRMASI TARAFINDAN İNŞA EDİLEN 11.6 KM UZUNLUĞUNDAKİ MUROV DAĞI TÜNELİ'NİN DE AZERBAJCAN'IN EN UZUN TÜNELLERİNDEN BİRİSİ OLACAK OLMASI DİKKAT ÇEKEN GELİŞMELER ARASINDA YER ALMAKTADIR

ӘЗЕРБАЙЖАНДАҒЫ ЕҢ ҰЗЫН ТОННЕЛ ҚҰРЫЛЫСЫ ДА ТҮРІК КОМПАНИЯСЫ ТАРАПЫНАН ЖҮРГІЗІЛІП ЖАТҚАН ТОҒАНӘЛІ-ҚАЛБАЖАР ЖОЛЫНДАҒЫ ҰЗЫНДЫҒЫ 11,6 МЫҢ ШАҚЫРЫМДЫҚ МУРОВДАГ ТОННЕЛІ

Жалпыға мәлім, Әзербайжан мен Армения арасында қайта тұтанған екінші Қарабақ соғысынан (27-қыркүйек – 9-қараша 2020 жыл) кейінгі түзілген келісімге сәйкес Әзербайжан тарапы Зенгагур дәлізінің инфрақұрылым жұмыстарын қарқынды түрде жүргізіліп жатыр. Осы жұмыстар аясында 2022 жылдың 25-қаңтарында Әзербайжан Президенті Илхам Әлиев Иранның Жол және қала құрылысы министрлігі делегациясымен бейнеконференция өткізді. Кездесу барысында оккупация кезінде Армения Қарабақтағы қалалар мен ауылдардан басқа аймақтағы быт-шыты шыққан инфрақұрылым жүйесін қайта жандандыруды мақсат еткен, теміржол мен автокөлік жолдарын қалпына келтіру жұмыстарына ирандық компаниялардың да қатысуына үміт білдірді. Зенгагур дәлізі географиялық орналасуы жағынан аймақтағы елдері үшін стратегиялық маңызды. Қазір бұл аумақта – 10 мың шаршы шақырымнан астам жерде құрылыс жұмыстары жүргізіліп жатыр. (Әзербайжан Президентінің ресми сайты, 2022). Бұл жұмыстардың ішінен маңыздыларын сараптар болсақ, ұзындығы 81 шақырымды құрай-

шак yapılmaktadır. Şuşa girişinde 431 metre uzunluğundaki 4. tünел ve 530 metre uzunluğundaki 5. tünелin inşaatı da yoğun bir şekilde devam etmektedir. Toğanalı-Kelbecer yolu üzerinde bir Türk firması tarafından inşa edilen 11.6 km uzunluğundaki Murov Dağı tünелinin de Azerbaycan'ın en uzun tünellerinden birisi olacak olması dikkat çeken gelişmeler arasında yer almaktadır. Öte yandan önemli projelerden birisi de 2021 yılında inşaatına başlanan Gorçu Havalimanı'na giden 3.5 km'lik Laçın-Kelbecer Tüneli'nin inşaatıdır (Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı sitesi, 2021a).

Genel olarak bölgedeki geo-politik duruma baktığımızda savaş sonrasında Ermenistan'ın Zengezur Koridoru'na karşı olumlu bir tutum sergilediğini belirtebiliriz. Ayrıca bu konuda Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, uluslararası şirketlerin Azerbaycan ve Nahçıvan

ды Ахмадбейли-Фузули-Шуша жолының 31 шақырымын түрік компаниялары жүргізіп жатыр. Түрік компаниялары жүргізіп жатқан жолдың бұл бөлігінде ұзындығы 6 шақырымдық тоннел мен 7 жолайрығы салынып жатыр. Сондай-ақ Шушаға кіреберістегі ұзындығы 431 метрлік 4-ші және ұзындығы 530 метрлік 5-ші тоннелдердің де құрылысы қызу жүргізілуде. Әзербайжандағы ең ұзын тоннел құрылысы да түрік компаниясы тарапынан жүргізіліп жатқан Тоғанәлі-Қалбажар жолындағы ұзындығы 11,6 мың шақырымдық Муровдаг тоннелі. Құрылысы 2021 жылы басталған Горчу әуежайына апаратын 3,5 шақырымдық Лачын-Қалбажар тоннелінің де құрылысы қызу жүргізіліп жатыр (Әзербайжан Президентінің ресми сайты, 2021a).

Жалпы аймақтағы геосаяси жағдайға көз

Özerk Cumhuriyeti (NÖC) arasında gerçekleştirilecek bir demiryolu inşaat çalışmalarıyla ilgilendiğini belirtmiştir. Zengezur Koridoru'nun yenilenme çalışmalarının maliyetinin 226 milyon dolar civarında olacağı tahmin edilmektedir (Rusya Cumhurbaşkanlığı sitesi, 2020). Zengezur Koridoru'nun bölge ülkeleri açısından genel anlamdaki önemine bakacak olursak bu hem ana topraklar ile NÖC hem de Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri bağlamında ticari, lojistik ve ekonomik ilişkilerin daha verimli bir şekilde gelişmesine imkan sağlayacaktır. Öte yandan konuya Ermenistan açısından baktığımızda onların da İran ile olan ticari, lojistik ve ekonomik ilişkilerine olumlu bir ivme sağlama potansiyeli de bulunmaktadır. Böylece tüm tarafların ulaşım maliyetleri başta olmak üzere çeşitli kazanımlar elde edeceği bir ortam oluşturulmasına Zengezur Koridoru olumlu katkı sağlayacaktır (az.sputniknews.ru, 2022).

12 Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı'nın 8. Zirvesi'nde ülkeler arasındaki ticaret hacminin 21 milyar dolara ulaştırılması hedefi belirlenmiştir. Ülkeler arasındaki iş birliğinin daha da derinleştirilmesi için altyapı ve lojistik gibi alanlardaki engellerin kaldırılmasının önemi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Hazar Denizi üzerinden geçecek Orta Koridor'un bölgenin ekonomik kalkınmasına ivme kazandıracığı açıkça görülmektedir. Bu koridora katkı sağlayabilecek olan Zengezur Koridoru'nun önemi de gün geçtikçe artmaktadır. Zengezur'un 1920'de Ermenistan'a bırakılmasından sonra, Türk devletleri arasındaki karayolu ve demiryolu ulaşımı uzun yıllar boyunca kesilmiştir. Ulaşım projelerinin gerçekleştirilmesi sadece Türk devletleri arasındaki ulaşım güzergahlarının güçlendirilmesi ile sınırlı kalmayarak,

**ZENGEZUR
KORİDORU'NUN
ÖNEMLİ BİR BÖLÜMÜ
OLAN HORADİZ
(FUZULİ KASABASI)
AĞBAND (ZENGELAN
KASABASI)
DEMİRYOLU
PROJESİNİN İLK
ETABININ ALTYAPI
ÇALIŞMALARI
%70 ORANINDA
TAMAMLANMIŞTIR**

**«ZENGAZUR
DƏLİZİNİN»
MAҢЫЗДЫ
УЧАСКЕСІ
ГОРАДИЗ (ФИЗУЛЫ
АУДАНЫ) – АГБЕНД
(ЗЕНГИЛАН
АУДАНЫ)
ТЕМІРЖОЛЫН
САЛУ ЖОБАСЫНЫҢ
БІРІНШІ КЕЗЕҢІ
БОЙЫНША
ЖҰМЫСТЫҢ 70%
АЯҚТАЛҒАН**

жіберткенімізде Арменияның Зенгазур дәлізіне оң пікір білдіре бастағанын көруге болады. Бұл мәселе бойынша Армения премьер-министрі Никол Пашинян ел аумағынан өтетін Әзербайжаннан Нахчыван Автономиялық Республикасына (НАР) дейінгі теміржол құрылысына халықаралық компаниялардың қызығушылық танытып отырғанын мәлімдеген. Алдын-ала деректер бойынша Армения дәліз құрылысын 226 миллион долларға бағалаған (Ресей Президентінің ресми сайты, 2020). Зенгазур дәлізінің аймақ елдері үшін жалпы маңыздылығын қарастыратын болсақ, Әзербайжанның құрлықтық байланысының негізінде Түркия, НАР және Орталық Азия қатынасының сауда-саттық, логистикалық және экономикалық жақындасуының бұдан да жоғары деңгейде жетуіне зор мүмкіндік болмақ. Сонымен қатар Арменияның Иранмен арадағы қарым-қатынасының жаңа деңгейге шығуына жол ашады. Осылайша аймақтағы елдер арасындағы құрлықтың байланыс негізінде логистикадан бастап, түрлі салалардағы пайдасы орасан табысқа негіз болар Зенгазур дәлізінің берері көп (az.sputniknews.ru, 2022).

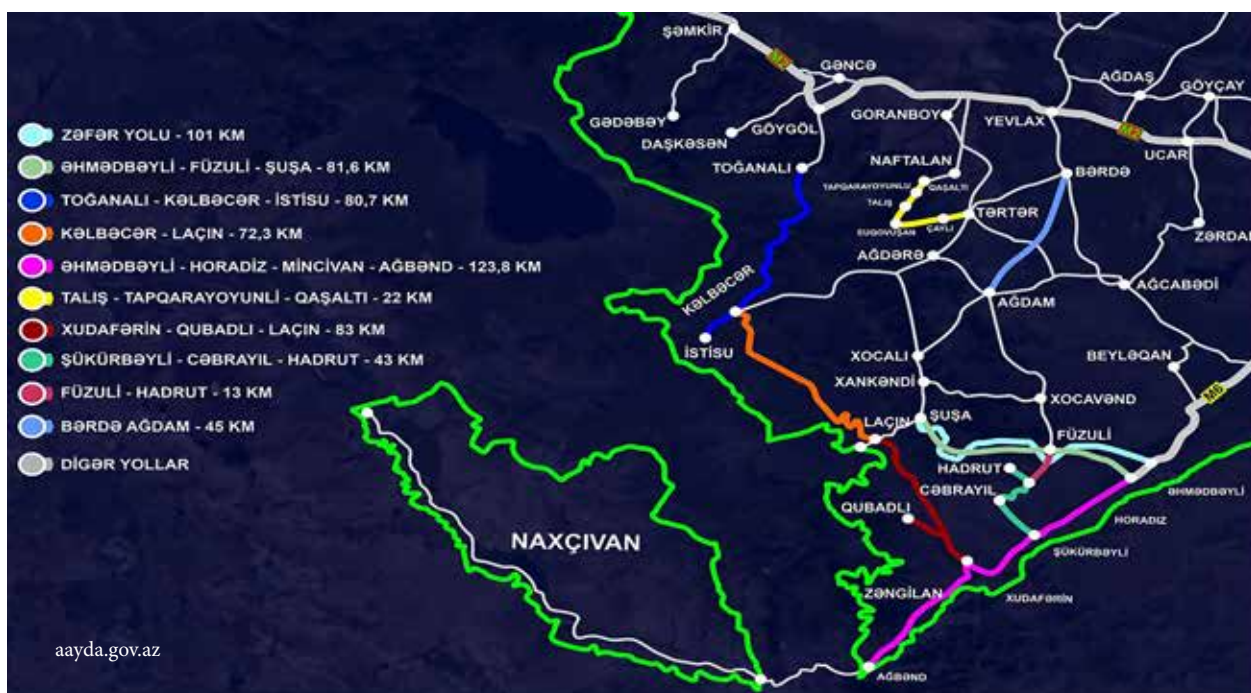
2021 жыл 12-қарашада Ыстамбұлда өткен Түркітілдес мемлекеттер ынтымақтастығы кеңесінің 8-ші саммитінде елдер арасындағы тауар айналымы 21 миллиард долларды құрайтыны айтылған еді. Елдер арасындағы ынтымақтастықты одан әрі тереңдету, үшін инфрақұрылым мен логистика және бұл саладағы кедергілерді жою маңыздылығы тағы да айтылды. Бұл тұрғыда Каспий теңізі арқылы Орта дәліздің аймақтың экономикалық дамуына серпін беретіндігі айтпаса да бел-

Азия ve Аврупа арасындағы ұлашым hatлары ачысынан да бүйік колайлықлар getirme potansi-yeli sebebiyle önem arz etmektedir (Azerbay-can Cumhurbaşkanlığı sitesi, 2021b).

Zengezur Koridoru'nun önemli bir bölümü olan Horadiz (Fuzuli kasabası) Ağband (Zengelan kasabası) demiryolu projesinin ilk etabının altyapı çalışmaları %70 oranında tamamlanmıştır. Buna ek olarak Horadiz'e yakın olan Cebrayıl bölgesindeki Mahmudlu istasyonuna kadar da 23 km'lik demiryolunda da raylar döşenmektedir. Bir başka önemli proje ise Şubat 2021'de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından ülkenin güney bölgesinde temeli atılan 110.4 km uzunluğundaki Horadiz-Ağband demiryoludur. İnşaat çalışmaları üç aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk etapta demiryolunun 30 km'lik bölümü ve Horadiz, Mercanlı ve Mahmudlu istasyonlarının inşaat çalışmaları planlanmıştır. İkinci etap Soltanlı ve Gümlağ istasyonları arasında 55 km, üçüncü etap ise Mincivan, Bartaz ve Ağband istasyonları arasında 25.4 km uzunluğunda inşaat çalışmaları planlanmıştır. Genel olarak bu doğrultuda 8 istasyon, 3 tünel, 41 köprü, 4 üst geçit ve yaklaşık 300 çeşitli düzeylerde inşaat çalışmaları planlanmıştır. İlk etaptaki

гілі. Осыларды байланыстырушы Зенгазур дәлізінің маңызы күн санап артып келеді. 1920 жылы Зенгазур Арменияға берілген соң, түркі мемлекеттерінің автокөлік және теміржол бойынша байланысы ұзақ жылдар бойына үзіліп қалды. Көлік-коммуникациялық жобаларды жүзеге асыру арқылы түркі елдері арасындағы ғана емес, Азия мен Еуропа арасындағы байланысына жаңаша серпін беріп, сол мүмкіндіктерге жол ашады (Әзербайжан Президентінің ресми сайты, 2021b).

«Зенгазур дәлізінің» маңызды учаскесі Горади́з (Физулы ауданы) – Агбенд (Зенгилан ауданы) теміржолын салу жобасының бірінші кезеңі бойынша жұмыстың 70% аяқталған. Теміржол құрылысы аясында Джабраил облысы аумағындағы Махмудлу станциясына дейін 23 шақырым қашықтықта рельстер төселген. Іргетасын Президент И.Әлиев 2021 жылдың ақпанында қалаған Горади́з - Агбенд теміржолының ұсындығы 110,4 шақырымды құрайды. Құрылысы үш кезең бойынша іске асырылып жатыр. Бірінші кезеңде теміржолдың 30 шақырымдық бөлігін және Хоради́з, Маржанлы және Махмудлу

dokuz köprü, iki üst geçit ve 52 acil durum üst geçidinin yanı sıra toprak işlerinin %90'ı tamamlanmıştır. Demiryolu hattının 23 km'si-ne raylar için gerekli malzemelerin yerleştirilme işlemi yapılmıştır. Böylece trenlerin Fuzuli ilçesindeki Horadiz istasyonundan Cebayıl ilçesindeki Mahmudlu istasyonu hattına doğru yol alabilmesine olanak sağlanmıştır. Şu anda Mahmudlu istasyonundan Gümlağ istasyonuna kadar 30 km'lik yolun hazırlıkları tüm hızıyla devam etmektedir. Projedeki tüm çalışmaların 2023 yılında tamamlanması planlanmaktadır (eadaily.com, 2022).

Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan sınırındaki Kelbecer ve Laçın ilçeleri kesimlerinde yerleşim ve ulaşım hatları mevcut değildi. Azerbaycanlıların tarihi topraklarına dönüşü ile birlikte bu topraklarda modern altyapı geliştirilmektedir. Araz'dan Murov Dağı'na kadar uzanan Ermenistan ile sınırları güçlendirmek maksadıyla bu bölgelerde altyapı çalışmalarının hızlandırılması gerekmektedir. Göygöl ve Kelbecer ulaşım hattında kış mevsiminde ulaşım güçlüğü ortaya çıktığından, 11 km'den uzun bir tünel inşa edilmektedir. Ayrıca Kelbecer ile Laçın arasında 4 km uzunluğunda ikinci bir tünel inşa çalışmaları başlatılmıştır (Hasangarayev, 2020).

станцияларын салу қарастырылған. Екінші кезең – ұзындығы 55 шақырым Солтанлы және Гумлаг станцияларының арасы, ал үшінші кезең – ұзындығы 25,4 шақырым Миндживан, Бартаз және Агбенд станциялары арасы. Жалпы алғанда бұл бағытта 8 станция, 3 тоннел, 41 көпір, 4 эстакада және барлығы 300-ге жуық жасанды инженерлік құрылыстар салу жоспарланған. Бірінші кезең аясында жер жұмыстарының 90 пайызы, сондай-ақ тоғыз көпір, екі асу, 52 апаттық асу жұмыстары аяқталды. Теміржолдың 23 шақырымдық бөлігіне жоғарғы жол құрылымының элементтері төселген. Осылайша, жұмыс пойыздарының Физули ауданындағы Горади́з стансасынан Жебраил ауданындағы Махмудлу станциясына дейін жүруіне жағдай жасалды. Қазір Махмудлу стансасынан Гумлаг стансасына дейінгі 30 шақырымдық жолды дайындау жұмыстары қарқынды жүргізілуде. Жоба бойынша барлық жұмыстарды 2023 жылы аяқтау жоспарланып отыр (eadaily.com, 2022).

Кеңес дәуіріндегі Қалбажар мен Лачин облыстарының Армениямен шектесетін бөліктерінде елді мекен, ешкім тұрмайтын, жолдар болмаған. Әзербайжандықтардың тарихи жерлеріне оралуымен ол жерлерде

Bu inşaat çalışmaları sonucunda Kelbecer'e Göygöl-Gence üzerinden kolayca ulaşılacaktır. Barda-Ağdam karayolu da yapım aşamasındadır. Naftlan ve Taliş-Sugovuşan arasında bir karayolu bağlantısı kurulması çalışmaları sürdürülmektedir. Azerbaycan'ın Naftalan bölgesi dünyaca ünlü turizm merkezlerinden biridir. Naftalan ile Sugovuşan Gölü arasındaki mesafe kısadır. Bu durum Ağdara'nın da turizm merkezi olmasına katkı sağlamaktadır. Bu bölgelerdeki altyapı çalışmalarının geliştirilmesi sayesinde bu bölgelere yerleşecek kişiler sayesinde nüfusun da hızla artması beklenmektedir. Geri alınan bölgelerde, 2021 yılının Ocak ayından itibaren Fuzuli-Şuşa karayolu, Zafer Yolu, Fuzuli-Gadrut, Fuzuli-Cebrayıl, Horadiz-Ağband, Zengilan-Gubadlı-Laçın karayolları yapılmaktadır (Azerbaycan Devlet Karayolları Ajansı, 2022a).

Bölgenin işgal döneminde harab edilen 728.3 km'lik mesafenin yeniden yapılması için 2021 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından özel araçlar tahsis edilmektedir. Özellikle 2021 yılında Goranboy bölgesinde 17.7 km, Daşkesan bölgesinde 1.5 km, Naftalan'da 16 km, Tatar ilçesinde 9 km asfalt-beton yol ve 2 köprü restore edilmiştir. Kurtarılan bölgelerde karayolu altyapısının onarımı için 2021 yılında toplam uzunluğu 1.516 km olan 15 yolun tasarım ve inşaat çalışmaları başlatılmıştır. 16 Kasım 2020'de yapımına başlanan 101 km'lik iki şeritli Zafer Yolu'nun yapımı 10 ayda tamamlanarak 7 Kasım 2021'de hizmete açılmıştır (Report, 2021).

Bu karayolu hattı, Ahmedbeyli köyünden başlayarak, Hacıgabal-Horadiz-Ağband-Zengezur Koridoru'nun 149. km'si, Alhanlı köyü, Fuzuli Uluslararası Havalimanı, Fuzuli şehri, Böyük Taglar köyü, Tophana ormanı, Çanakçı, Sığnag, Daşaltı köyünden

16 KASIM 2020'DE YAPIMINA BAŞLANAN 101 KM'LİK İKİ ŞERİTLİ ZAFER YOLU'NUN YAPIMI 10 AYDA TAMAMLANARAK 7 KASIM 2021'DE HİZMETE AÇILMIŞTIR

2020 ЖЫЛҒЫ 16-ҚАРАШАДА ҚҰРЫЛЫСЫ БАСТАЛҒАН ҰЗЫНДЫҒЫ 101 ШАҚЫРЫМДЫҚ «ЖЕҢІС ЖОЛЫ» ҚҰРЫЛЫСЫ 10 АЙДЫҢ ІШІНДЕ АЯҚТАЛЫП, 2021 ЖЫЛДЫҢ 7-ҚАРАШАСЫНДА ПАЙДАЛАНУҒА БЕРІЛГЕН

заманауи инфрақұрылымды дамып келеді. Әзербайжан тарапы Армениямен шекаралық аймағына дейін жол жүргізіп, инфрақұрылымды басынан жасау арқылы Араздан Муров тауына дейінгі шекарасын мықтап қорғауы керек. Гойголдан Қалбажарға дейінгі жолда қыста жүру қиын болғандықтан қазір мұндай ұзындығы 11 шақырымнан асатын тоннел салынып жатыр. Сонымен қатар, Қалбажар мен Лачын арасында ұзындығы 4 шақырым болатын екінші тоннел салынып жатыр. (Хасанғараев, 2020). Соның арқасында Гойгол-Ганджа бағытымен Қалбажарға оңай жетуге болады. Барда-Ағдам арасындағы тас жолы да салынып жатыр. Сонымен қатар, Нафталанды Талыш пен Sugovuşan арасындағы жол байланысын орнату бойынша да жұмыстар жасалуда. Бұл аймақ туризмді дамыту бойынша да стратегиялық маңызды аймақ. Әзербайжанның Нафалан аймағы әлемдік дейгейде танымал туристік аймақ. Ал, Нафталаннан Sugovuşan көліне дейінгі қашықтық қысқа. Сол арқылы Ағдара да туристік орталық айналуы күтілуде. Инфрақұрылым жақсаруымен аймақтағы халықтың саны да артады. Азат етілген аймақта 2021 жылдың қаңтар айынан бастап Физули-Шуша жолы, Жеңіс жолы, Физули-Гадрут, Физули-Джабраил, Хорадиз-Ағбанд, Зәңгілан-Губадли-Лачин араларын байланыстарына жолдардың құрылысы жүріп жатыр (Әзербайжан автомобиль жолдары мемлекеттік агенттігі, 2022a).

2021 жылы Әзербайжанда Республика көлемінде 728,3 шақырым жолдар қайта қалпына келтіріліп, жөнделген. Басқыншылық кезеңінде автокөлік жолдарына келтірілген зардаптарды жою жұмыста-

Şuşa'ya kadar uzanmaktadır. Ayrıca, Fuzuli Uluslararası Havalimanı'nı Şuşa'ya bağlayan 81.6 km uzunluğa sahip 4-6 şeritli ve yüksek nitelikli ikinci karayolu çalışmaları da büyük bir hızla devam etmektedir. Hacıgabal-Horadiz-Ağband-Zengezur karayolu hattının 157. km'sinden başlatılacak Ahmedbeyli-Fuzuli-Şuşa karayolu inşaatının 2024 yılında tamamlanması planlanmaktadır. 2021 yılında inşaatı başlatılan Horadiz-Cebrayıl-Zangilan-Ağband karayolu hattı (Zengezur Koridoru) çalışmaları da devam etmektedir. 123.6 km uzunluğundaki 4-6 şeritli Hacıgabal-Horadiz-Ağband-Zengezur Koridoru'nun güzergahı olan Zengilan hattının Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ve NÖC ile bağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. 2021 yılında Karabağ ve Doğu Zengezur ekonomik bölgeleri kurulmuştur (BBC, 2021). Bölgede Togana-Kelbecer-İstisu karayolu (80.7 km, 4 şerit), Kelbecer-Laçın karayolu (72.8 km, 2 şerit), Kelbecer ve Laçın bölgelerindeki altyapı inşaatı (726.3 km, 2 şerit), Hudafarin-Kubadlı-Laçın karayolu (70.4 km, 4 şerit), Gubadlı-Eyvazlı karayolu (28.5 km, 2 şerit), Gubadlı-Mahmudlu-Yezidüzü-Ermenistan sınırı (26.4 km, 2 şerit), Şükürbeyli-Cebrayıl-Hadrut karayolu (39.7 km, 4 şerit), Fuzuli-Hadrut karayolu (12 km, 4 şerit), Hadrut-Tuğ-Azih karayolu (22 km, 2 şerit), Barda-Ağdam karayolu (44.5 km, 4 şerit), Ağdam-Fuzuli karayolu (64.8 km, 4 şerit), Talış-Tapgaragoyunlu-Gaşaltı belde yolu (22 km, 2 şerit) inşaat çalışmaları yürütülmektedir. Kelbecer ilçesinin kurtarılmasının ardından Göygöl ilçesine bağlı Toganalı köyünden Göygöl ilçesine bağlı Murov Dağı'ndaki Ömer geçidinden geçen Toga Kelbecer ilçesine giden karayolu hattına yeni hizmetlerini sunulması üzere Kelbecer ilçesine bağlı Çaplı köyünde özel mekanizmalara sahip yol bölümü oluşturu-

**72.8 KM
UZUNLUĞUNDAKİ
KELBECER-LAÇIN
KARAYOLU HATTI
ÜZERİNDE
TOPLAM
9.450 METRE
UZUNLUĞUNDA
3 TÜNELİN İNŞA
ÇALIŞMALARI
DEVAM ETMEKTEDİR**

**ҰЗЫНДЫҒЫ 72,8
ШАҚЫРЫМДЫ
ҚҰРАЙТЫН
ҚАЛБАЖАР-
ЛАЧИН ТАС
ЖОЛЫНЫҢ
БОЙЫНДА
ЖАЛПЫ
ҰЗЫНДЫҒЫ 9450
МЕТР БОЛАТЫН
3 ТОННЕЛ
САЛЫНЫП ЖАТЫР**

рына ерекше көңіл бөлінген. Атап айтқанда 2021 жылы Горанбой облысында 17,7 шақырым, Дашкесан облысында 1,5 шақырым, Нафта-лан қаласында 16 шақырым, Татар ауданында 9 шақырым асфальт-бетон төселген жол және 2 көпір қалпына келтірілді. Азат етілген аумақтардағы жол инфрақұрылымын қалпына келтіру мақсатында 2021 жылы жалпы ұзындығы 1516,3 шақырымды құрайтын 15 автокөлік жолын жобалау және салу жұрыстарын қолға алған. Солардың ішінде 2020 жылғы 16-қарашада құрылысы басталған ұзындығы 101 шақырымдық «Жеңіс жолы» құрылысы 10 айдың ішінде аяқталып, 2021 жылдың 7-қарашасында пайдалануға берілген (REPORT, 2021). Бұл жол Ахмадбейли ауылынан басталып, Хаджиғабул-Хорадиз-Ағбанд-Зенгазур дәлізі тас жолының 149-шы шақырымы, Алханлы ауылы, Физули халықаралық әуежайы, Физули қаласы, Бойук Таглар ауылы, Топхана орманы, Чанагчи, Сигнаг, Дашалти ауылы арқылы Шуша қаласына дейінгі аралықтарды байланыстырып жатыр. Сонымен қатар, Физули халықаралық әуежайын Шушамен байланыстыратын және бірінші техникалық санатқа сәйкес ұзындығы 81,6 шақырымды құрайтын 4-6 жолақты 2-магистраль жоғары жылдамдықпен және сапалы салынып жатыр. Ахмадбейли-Фузули-Шуша автожолының құрылысы 2024 жылы аяқталуы жоспарланып отыр. Бұл жол Қажығабул-Хорадиз-Ағбанд-Зенгазур тас жолының 157-ші шақырымынан басталады. 2021 жылы құрылысы басталған «Хорадиз-Джабрайыл-Зәңгілан-Ағбанд» автожолының (Зенгазур дәлізі) құрылысы да қарқынды жүргізіліп жатыр. Ұзындығы 123,6 шақырым, бірінші техникалық са-

rulmuş ve yeni ekipmanlarla güçlendirilmiştir. 2021 yılında Toganali-Ömer geçidi-Kelbecer karayolu hattında gerekli onarımlar sonucunda kesintisiz trafik sağlanmıştır. Karabağ dağlık bir bölge olduğu için bu tür tüneller çok önemlidir. Toganali-Ömer geçidi-Kelbecer karayolu üzerinde 11.6 km uzunluğundaki tünelin işletmeye verilmesinin ardından Toganali-Kelbecer karayolu hattı üzerinden de kesintisiz ulaşım imkanı sağlanacaktır. 72.8 km uzunluğundaki Kelbecer-Laçın karayolu hattı üzerinde toplam 9.450 metre uzunluğunda 3 tünelin inşaat çalışmaları devam etmektedir (Azerbaycan Devlet Karayolları Ajansı, 2022b).

Tüm bu detaylı olarak bahsedilen projeler Zengezur Koridoru ve çevresinin ulaşım altyapısının canlandırılmasına yönelik, her biri önemli atılımlar olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmalarla Zengezur Koridoru'nun bölge ekonomisi, ulaşımı ve uluslararası yük taşımacılığına sağlayabileceği potansiyel katkının tam anlamıyla hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Azerbaycan'ın zaferinden sonra, uluslararası taşımacılık lojistiği ve taşımacılık sisteminin yeniden yapılandırılması sonucu bölgedeki ulaşım altyapısı adına yeni bir dönemin de başlamakta olduğu söylenebilir. Uluslararası yük taşımacılığında Çin ve Avru-

natтағы 4-6 жолақты жолдың Хаджигабул-Хорадиз-Агбанд-Зенгазур дәлізінің бөлігі ретінде Зангиланды Әзербайжанның басқа аймақтарымен және НАР-мен байланыстыру тұрғысынан үлкен маңызға ие. Зенгазур дәлізінің Әзербайжан арқылы өтетін бөлігіндегі құрылыс жұмыстары жедел жүргізіліп, кей бөлігінде асфальт төселіп жатыр. 2021 жылы Қарабақ және Шығыс Зенгазур экономикалық аудандары құрылған (BBC, 2021). Аймақта Тоғана-Қалбажар-Истісу тас жолы (80,7 шақырым, 4 жолақ) Қалбажар-Лачин тас жолы (72,8 шақырым, 2 жолақты), Қалбажар және Лачын аудандарында жол инфрақұрылымын салу (726,3 шақырым, 2 жолақ) Худафарин-Губадли-Лачин тас жолы (70,4 шақырым, 4 жолақты), Губадли-Әйвазлы тас жолы (28,5 шақырым, 2 жолақ), Губадли - Махмудлу - Язидузу - Армения шекарасы (26,4 шақырым, 2 жолақ), Шукурбейли - Джабраил-Хадрут тас жолы (39,7 шақырым, 4 жолақты), Физули-Гадрут тас жолы (12 шақырым, 4 жолақ), Хадрут-Туғ-Азых тас жолы (22 шақырым, 2 жолақ), Барда-Агдам тас жолы (44,5 шақырым, 4 жолақ), Агдам-Фузули тас жолы (64,8 шақырым, 4 жолақты), Талыш-Тапғарағоюнлы-Гашалти шипажай автожолының (22 шақырым, 2

па үлкелері арасында жүзеге асырылып жатқан жобалардың ішіндегі ең маңыздысы болып табылады. Қалбажар ауданы азат етілгеннен кейін Қалбажар ауданы Чаплы ауылында Гойғол ауданындағы Муров тауындағы Омар асуы арқылы өтетін Гойғол ауданының Тоғанәлі ауылынан Тоға Қалбажар ауданына дейінгі жолға қызмет көрсету үшін арнайы механикаландырылған жол учаскесі құрылып, техникалық базасы жасақталды. жаңа техника арқылы нығайтылды. 2021 жылы Тоғанәлі-Омар асуы-Қалбажар тас жолында жүргізілген қажетті жөндеу жұмыстарының нәтижесінде көлік қозғалысының тоқтаусыз қозғалысы қамтамасыз етілді. Қарабақ аймағы таулы болғандықтан мұндай тоннелдердің маңызы өте зор Тоғанәлі-Омар асуы-Қалбажар тас жолы бойынша ұзындығы 11,6 шақырымдық тоннел пайдалануға берілген соң, Тоғанәлі-Қалбажар тас жолымен жыл бойы қатынауға мүмкіндік береді. Ұзындығы 72,8 шақырымдық құрайтын Қалбажар-Лачин тас жолының бойында жалпы ұзындығы 9,450 метр болатын 3 тоннел салынып жатыр (Әзербайжан автомобиль жолдары мемлекеттік агенттігі, 2022b).

Сонuç olarak, Karabağ bölgesindeki ulaşım ve altyapı projeleri sayesinde pek çok ulaşım projesinin inşaatı yoğun bir şekilde yürütülmektedir. Güney Asya, Orta Asya ve Güney Kafkasya'daki ülkelerin nakliye ve lojistik kapasitelerini artırmaya çalışmakta oldukları bir dönemde, Azerbaycan da transit kapasitesini artırarak ülke açısından önemli ekonomik gelirler elde etme imkanına sahip olabilecektir. Zengezur Koridoru'nun oluşturulması sonucunda yaratılan yeni ekonomik imkanların, başta koridor üstünde yer alan yerleşim alanlarından başlayarak Azerbaycan'a ve bölge ülkelerine kadar uzanan bir eksenle bütün taraflar için kazançlı bir durum sağlayacağını ifade edebiliriz.

Кайнактар

1. Az.sputniknews.ru (2022). Zengezur Koridoru'nun hayata geçmesinin birçok faydası var. Alınan yer: <https://az.sputniknews.ru/20220201/kto-vyigraet-ot-zapuska-zangezurskogo-koridora-438684889.html>. Erişim tarihi: 02.03.2022.
2. Azərbaycan Cumhurbaşkanı sitesi (2022). İlham Aliyev, İran Yolları ve Kentsel Kalkınma Bakanı'nı video formatında kabul etti. Alınan yer: <https://president.az/az/articles/view/55296>. Erişim tarihi: 04.03.2022.
3. Azərbaycan Cumhurbaşkanı sitesi (2021a). Azərbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanı Horadiz-Cebrail-Zangilan-Agband karayolunun (Zengezur Koridoru) temelini attı. Alınan yer: <https://president.az/az/articles/view/53736>. Erişim tarihi: 09.03.2022.
4. Azərbaycan Cumhurbaşkanı sitesi (2021b). Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 8. Zirvesi İstanbul'da yapıldı. Alınan yer: <https://president.az/az/articles/view/54183>. Erişim tarihi: 01.03.2022.
5. Azərbaycan Devlet Karayolları Ajansı (2022a). Azərbaycan TV kanallarına Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in röportajından. Alınan yer: <http://www.aayda.gov.az/az/news/3370/prezident-ilham-eliyev-yerli-televiziya-kanallarına-musahibə-verib>. Erişim tarihi: 11.03.2022.
6. Azərbaycan Devlet Karayolları Ajansı (2022b). 2021 yılında yapılan çalışmalar hakkında. Alınan yer: <http://www.aayda.gov.az/az/news/3465/2021-ci-il-er>

Мұншама жеке-жеке берілген жобалар Зенгазур дәлізінің және аймақтағы қарым-қатынастың жандандырылуына қатысты, әрқайсысының өз алдына маңыздығы талдануға тұрарлық. Мұндай ауқымды жұмыстар Зенгазур дәлізінің аймақтық экономикаға, логистикаға және халықаралық жүк тасымалына әлеуетті үлесін толық іске асыру көздеп отыр. Әзербайжанның даңқты жеңісінен кейін халықаралық көлік логистикасы және тасымалдау жүйесін қайта құрудың жаңа кезеңі ортаға шығып, аймақтағы елдеріне жаңа мүмкіндіктер ашылды. Халықаралық жүк тасымалында Қытай мен Еуропа елдері арасындағы жоғары деңгейде артуына Қытай ұзақ уақыттан бері пайдаланған теңіз жолынан біртіндеп құрлықтағы логистикаға өтуі үдерісінде Зенгазур дәлізі өзінің мүмкіндігі мен маңызын көрсету жолында дайындықтарын белсенді жүргізіп келеді (Әзербайжан автомобиль жолдары мемлекеттік агенттігі, 2022b).

Мұншама жеке-жеке берілген жобалар Зенгазур дәлізінің және аймақтағы қарым-қатынастың жандандырылуына қатысты, әрқайсысының өз алдына маңыздығы талдануға тұрарлық. Мұндай ауқымды жұмыстар Зенгазур дәлізінің аймақтық экономикаға, логистикаға және халықаралық жүк тасымалына әлеуетті үлесін толық іске асыру көздеп отыр. Әзербайжанның даңқты жеңісінен кейін халықаралық көлік логистикасы және тасымалдау жүйесін қайта құрудың жаңа кезеңі ортаға шығып, аймақтағы елдеріне жаңа мүмкіндіктер ашылды. Халықаралық жүк тасымалында Қытай мен Еуропа елдері арасындағы жоғары деңгейде артуына Қытай ұзақ уақыттан бері пайдаланған теңіз жолынан біртіндеп құрлықтағы логистикаға өтуі үдерісінде Зенгазур дәлізі өзінің мүмкіндігі мен маңызын көрсету жолында дайындықтарын белсенді жүргізіп келеді (Әзербайжан автомобиль жолдары мемлекеттік агенттігі, 2022b).

zinde-yerine-yetirilmis-isler-barede. Erişim tarihi: 10.03.2022.

7. Azərbaycan Ekonomik Reformlar Analiz və İletişim Merkezi (2021). Bölge ülkeleri de Zengezur Koridoru'yla ilgileniyor. Alınan yer: <https://ereforms.gov.az/az/ekspert-yazilari/zengezur-dehlizinde-region-olkelerinin-de-maragi-yuksekdir-59>. Erişim tarihi: 09.03.2022.
8. BBC (2021). Karabağ ve Doğu Zengezur ekonomik bölgeleri kuruldu. Alınan yer: <https://www.bbc.com/azeri/region-57648781>. Erişim tarihi: 12.03.2022.
9. Eadaily.com (2022). Azərbaycan Zengezur Koridoru'nda trenle ulaşım hatlarını başlattı. Alınan yer: <https://eadaily.com/ru/news/2022/01/25/azerbaydzhan-zapustil-rabochie-poezda-na-uchastke-zangezurskogo-koridora-video>. Erişim tarihi: 04.03.2022.
10. Hasangarayev, Tural (2020). Murov Dağı savaşları. Alınan yer: <https://top-center.org/az/analytics/3310/battle-of-murovdag>. Erişim tarihi: 16.03.2022.
11. Report (2021). "Zafer Yolu" inşaatı tamamlanmak üzere. Alınan yer: <https://report.az/infrastructure/zefer-yolu-nun-insasi-tamamlanmaq-uzredir/>. Erişim tarihi: 15.03.2022.
12. Rusya Cumhurbaşkanlığı sitesi (2020). Azərbaycan, Ermenistan ve Rusya Başkanları'nın Açıklaması. Alınan yer: <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>. Erişim tarihi: 09.03.2022.

bayжан экономикалық реформаларды талдау және байланыс орталығы, 2021).

Қорытындылай келе, Қарабақ аймағындағы көліктік және инфрақұрылымдық жобалардың арқасында көптеген көлік жобаларының құрылысы қарқынды жүргізіліп жатыр. Оңтүстік Азия, Орталық Азия және Оңтүстік Кавказдағы елдердің тасымалдау және көлік-логистикалық әлеуетін арттыру бойынша жан-жақты жұмыстанып жатқан кезең Әзербайжан үшін транзиттік мүмкіндігін жақсарту мен қалпына келтіру арқылы мол экономикалық пайдаға кенеледі. Зенгазур дәлізінің жандануының арқасында туындайтын экономикалық мүмкіндіктер дәліз аумағында орналасқан аймақтардан бастап, Әзербайжанға және аймақтағы елдерге де орасан зор пайда көзін қалыптастыратын орта болатынын айта аламыз.

Дереккөз:

1. Az.sputniknews.ru (2022). Зенгазур дәлізінің іске қосылуынан пайда көп. Сілтеме: <https://>

az.sputniknews.ru/20220201/kto-vyigraet-ot-zapuska-zangezurskogo-koridora-438684889.html. Қаралған уақыты: 02.03.2022.

2. Әзербайжан Президентінің ресми сайты (2022). И. Әлиев Иранның жол және қала құрылысы министрін бейнеформатта қабылдады. Сілтеме: <https://president.az/az/articles/view/55296>. Қаралған уақыты: 04.03.2022.
3. Әзербайжан Президентінің ресми сайты (2021a). Әзірбайжан мен Түркия президенттері, Хорадиз-Габриэль-Зеңгілан-Агбенд тас жолының Зәңгезур дәлізінің іргетасын қалау рәсімі. Сілтеме: <https://president.az/az/articles/view/53736>. Қаралған уақыты: 04.03.2022.
4. Әзербайжан Президентінің ресми сайты (2021b). Ыстамбұлда Түркітілдес мемлекеттер ынтымақтастығы кеңесінің 8-ші саммиті өтті. Сілтеме: <https://president.az/az/articles/view/54183>. Қаралған уақыты: 01.03.2022.
5. Әзербайжан автомобиль жолдары мемлекеттік агенттігі (2022a). Президент И. Әлиевтің Әзербайжан телеарналары сұхбатынан. Сілтеме: <http://www.aayda.gov.az/az/news/3370/prezident-ilham-eliyev-yerli-televiziya-kanallarına-musahibe-verib>. Қаралған уақыты: 11.03.2022.
6. Әзербайжан автомобиль жолдары мемлекеттік агенттігі (2022b). 2021 жылы атқарылған жұмыстар туралы. Сілтеме: <http://www.aayda.gov.az/az/news/3465/2021-ci-il-erzinde-yerine-yetirilmis-isler-barede>. Қаралған уақыты: 10.03.2022.
7. Әзербайжан экономикалық реформаларды талдау және байланыс орталығы (2021). Зенгазур дәлізіне аймақ елдері де қызығушылық танытып отыр. Сілтеме: <https://ereforms.gov.az/az/ekspert-yazilari/zengezur-dehlizinde-region-olkelerinin-de-maragi-yuksekdir-59>. Қаралған уақыты: 09.03.2022.
8. BBC (2021). Қарабақ және Шығыс Зенгазур экономикалық аудандары құрылды. Сілтеме: <https://www.bbc.com/azeri/region-57648781>. Қаралған уақыты: 12.03.2022.
9. Eadaily.com (2022). Әзербайжан Зенгазур дәлізінің учаскесінде жұмыс пойыздарын іске қосты. Сілтеме: <https://eadaily.com/ru/news/2022/01/25/azerbaydzhan-zapustil-rabochie-poezda-na-uchastke-zangezurskogo-koridora-video>. Қаралған уақыты: 04.03.2022.
10. Ресей Президентінің ресми сайты (2020). Әзербайжан, Армения және Ресей басшыларының мәлімдемесі. Сілтеме: <http://kremlin.ru/events/president/news/64384>. Қаралған уақыты: 09.03.2022.
11. Report (2021) «Жеңіс жолы» құрылысы аяқталуға жақын. Сілтеме: <https://report.az/infrastructure/zefer-yolu-nun-insasi-tamamlamaq-uzredir/>. Қаралған уақыты: 15.03.2022.
12. Хасанғараев, Тұрал (2020). Муровдаг шайқастары. Сілтеме: <https://marja.az/73979/istisuyal-yolun-tikintisine-baslanilib>. Қаралған уақыты: 04.03.2022.

OVERVIEW OF INDIA'S DIGITAL TRANSFORMATION

DR. ALBINA MURATBEKOVA

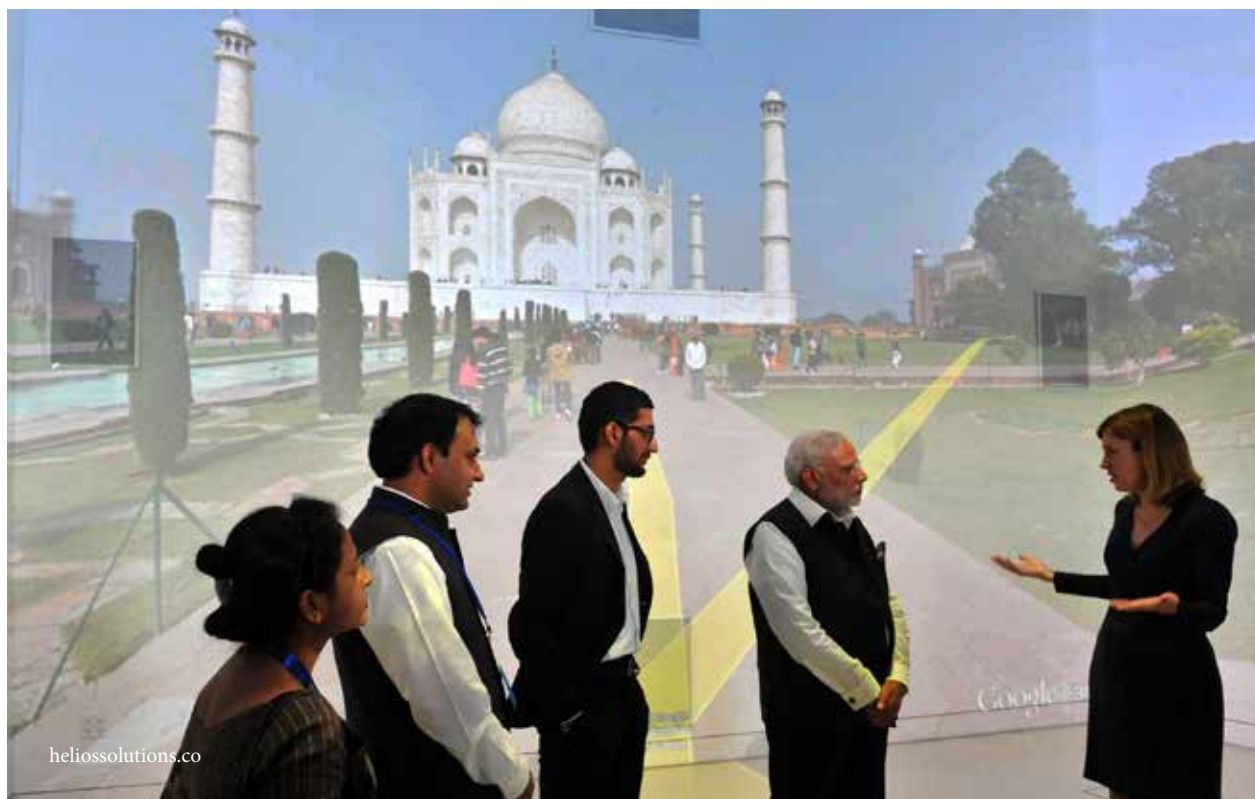
EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ОБЗОР ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ИНДИИ

Since the launch of the Digital India program in July 2015, the digitization process in India has advanced significantly. Yet to connect the over 1.3 billion population with basic digital opportunities is not an easy task. The paper further focuses on India's digital transformation process and discusses the major outcomes of digitalization.

С момента запуска программы «Цифровая Индия» в июле 2015 года, процесс цифровизации в Индии значительно продвинулся вперед. Тем не менее, подключение более 1,3 миллиарда человек к базовым цифровым возможностям — непростая задача. Статья рассматривает процесс цифровой трансформации Индии и обсуждаются ос-

India's Prime Minister Narendra Modi defined three major areas in the Digital India program such as infrastructure as a utility to every citizen, governance and services on demand, as well as digital empowerment of citizens. Given that India is one of the largest and fastest-growing digital economies in the world, the major goal for the Indian government was to change the lives of over a billion people, including in very remote areas. Apart from that, the program aspired to advance engagement with governmental services and improve the digital capacity of citizens.

Initially, the government issued the Aadhaar (first in 2010) – digital identification number, which allows participation in government services regardless of their location and status. Aadhaar allowed all layers of the Indian population for free to be registered to a common social system. Already by 2016, the number of Aadhaar holders crossed 1 billion people, while at present 95% of the population has an Aadhaar number [India Stack, n.d.].

In 2016, the government introduced the United Payments Interface (UPI), which provided every Indian citizen with a bank account and enabled being part of the digital economy. Thanks to Aadhaar and paperless applications for bank accounts, Indian banks issued over 350 million verified Jan Dhan ("zero-balance") accounts. At present, over 85% of such Jan Dhan cards are being used [Gupta & Auerswald, 2019].

The Aadhaar and UPI were further extended into the India Stack that enables the creation of an Application Programming Interface (API), by integrating Aadhaar, digital payments, paperless records and business

GIVEN THAT INDIA IS ONE OF THE LARGEST AND FASTEST-GROWING DIGITAL ECONOMIES IN THE WORLD, THE MAJOR GOAL FOR THE INDIAN GOVERNMENT WAS TO CHANGE THE LIVES OF OVER A BILLION PEOPLE, INCLUDING IN VERY REMOTE AREAS

УЧИТЫВАЯ, ЧТО ИНДИЯ ЯВЛЯЕТСЯ ОДНОЙ ИЗ КРУПНЕЙШИХ И БЫСТРОРАСТУЩИХ ЦИФРОВЫХ ЭКОНОМИК В МИРЕ, ГЛАВНОЙ ЗАДАЧЕЙ ДЛЯ ИНДИЙСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА БЫЛО ИЗМЕНИТЬ ЖИЗНЬ БОЛЕЕ МИЛЛИАРДА ЧЕЛОВЕК, В ТОМ ЧИСЛЕ В ОЧЕНЬ ОТДАЛЕННЫХ РАЙОНАХ

новые результаты цифровизации.

Премьер-министр Индии Нарендра Модри определил три основные области программы «Цифровая Индия», такие как инфраструктура для каждого гражданина, управление и услуги по запросу, а также расширение возможностей граждан в цифровых технологиях. Учитывая, что Индия является одной из крупнейших и быстрорастущих цифровых экономик в мире, главной задачей для индийского правительства было изменить жизнь более миллиарда человек, в том числе в очень отдаленных районах. Кроме того, программа направлена на расширение взаимодействия с государственными службами и улучшение цифровых возможностей граждан.

Изначально, правительство выдало Aadhaar (впервые в 2010 году) — цифровой идентификационный номер, который позволяет участвовать в государственных услугах независимо от их местонахождения и статуса. Aadhaar позволил всем слоям населения Индии бесплатно зарегистрироваться в общей социальной системе. Уже к 2016 году количество держателей Aadhaar превысило 1 миллиард человек, в то время как в настоящее время 95% населения имеют свой номер Aadhaar [India Stack, б.д.].

В 2016 году правительство представило интерфейс United Payments Interface (UPI), который предоставил каждому гражданину Индии банковский счет и позволил стать частью цифровой экономики. Благодаря Aadhaar и безбумажным приложениям для банковских счетов индийские банки выпустили более 350 миллионов проверенных счетов Jan Dhan («с нулевым балансом»). В настоящее время использу-

transactions. Thanks to such software, more than 40 million rupees were conducted monthly in India by 2021 via electronic transactions.

These developments allowed the initiation of demonetization of high-denomination banknotes in November 2016, which although with mass criticism led to a significant boost of digital and cashless transactions. Despite some groups of the population still relying on cash transactions, overall, the demonetization increased the use of debit cards, along with raising the digital skills of the population [Gupta & Auerswald, 2019].

Further, in 2017, the government introduced the Goods and Services Tax (GST) that replaced dozens of indirect taxes, including VAT, service taxes and other taxes depending on the state. Since July 2017, there is a single tax system that is divided into four types of taxation. These basic measures were essential in connecting all groups of the population to digital services, while for business the simplification of taxation and access to e-format services facilitated business operations, especially among small and medium enterprises.

Nevertheless, for speeding up the digital transformation processes, a sufficient ICT infrastructure is a must. In the Global Connectivity Index 2020, India is placed 63rd position out of 79 assessed countries, whereas in the ICT Development Index 2017, India earned 134th position out of total 176 states [GCI, 2020; ITU, 2017]. Hence the basic ICT infrastructure drawbacks restrain the digital transformation of Indian initiatives.

To overcome ICT infrastructure challenges, the government initiated a number of projects within its Digital

IN THE GLOBAL CONNECTIVITY INDEX 2020, INDIA IS PLACED 63RD POSITION OUT OF 79 ASSESSED COUNTRIES, WHEREAS IN THE ICT DEVELOPMENT INDEX 2017, INDIA EARNED 134TH POSITION OUT OF TOTAL 176 STATES

В GLOBAL CONNECTIVITY INDEX 2020 ИНДИЯ ЗАНИМАЕТ 63-Е МЕСТО ИЗ 79 СТРАН, ТОГДА КАК В ИНДЕКСЕ РАЗВИТИЯ ICT 2017 ИНДИЯ ЗАНЯЛА 134-Е МЕСТО ИЗ 176 ГОСУДАРСТВ

ется более 85% таких карт Jan Dhan [Гупта и Ауэрсвальд, 2019].

Aadhaar и UPI были расширены до India Stack, которая позволяет создавать интерфейс прикладного программирования (API), интегрируя с Aadhaar, цифровыми платежами, безбумажными записями и бизнес-транзакциями. Благодаря такому программному обеспечению в Индии к 2021 году ежемесячно проводились электронных транзакций на сумму более 40 миллионов рупий.

Эти события позволили инициировать демонетизацию банкнот большого номинала в ноябре 2016 года, которое несмотря на массовую критику, привело к значительному росту цифровых и безналичных транзакций. Несмотря на то, что некоторые группы населения все еще полагаются на наличные расчеты, в целом демонетизация увеличила использование дебетовых карт, а также повысила цифровые навыки населения [Гупта и Ауэрсвальд, 2019].

Кроме того, в 2017 году правительство ввело налог на товары и услуги (GST), который заменил десятки косвенных налогов, включая НДС, налоги на услуги и другие налоги в зависимости от штата. С июля 2017 года действует единая налоговая система, которая делится на четыре вида налогообложения. Эти базовые меры были необходимы для подключения всех групп населения к цифровым услугам, а для бизнеса упрощение налогообложения и доступ к услугам в электронном формате облегчили ведение бизнеса, особенно среди малых и средних предприятий.

Тем не менее, для ускорения процессов цифровой трансформации

India program. Bharat Net - aimed to provide broadband access through a network of Optical Fiber Cable introduced its new three-phase implementation timeline. Yet the ambitious project that already made over 140.000 connections is facing significant delays. According to the 2020 report of the Standing Committee on IT, bureaucratic delays and the long process of granting permissions from public bodies like the National Highways Authority of India, which controls connecting infrastructure put additional impediments for implementation [Ray, 2021].

With over 600 million internet users, India has only 45% Internet penetration in the country [Keelery, 2021]. Being the second-largest internet users' market after China, India still suffers from low digital infrastructure. Moreover, only 24% of Indian households have access to e-education with a significant difference in rural-urban population and gender divide [The Print, 2020].

One of the measures to overcome low coverage was the creation of public Wi-Fi hotspots, which allows citizens to use the internet with-

необходима достаточная инфраструктура ИКТ. В Global Connectivity Index 2020 Индия занимает 63-е место из 79 стран, тогда как в Индексе развития ICT 2017 Индия заняла 134-е место из 176 государств [GCI, 2020; ITU, 2017]. Следовательно, недостатки базовой инфраструктуры ИКТ сдерживают цифровую трансформацию индийских инициатив.

Чтобы преодолеть проблемы инфраструктуры ИКТ, правительство инициировало ряд проектов в рамках своей программы «Цифровая Индия». Bharat Net, нацеленная на предоставление широкополосного доступа через сеть оптоволоконного кабеля, представила новый трехэтапный график реализации. Несмотря на это, амбициозный проект, который уже установил более 140 000 подключений, сталкивается со значительными задержками. Согласно отчету Постоянного комитета по информационным технологиям за 2020 г., бюрократические проволочки и длительный процесс выдачи разрешений от государственных органов, таких как Национальное управ-

out depending on their mobile data. Ideally, the government plans to set up over 8 million public Wi-Fi hotspots. Universal Access to Mobile is another initiative of the Indian government to provide mobile access to remote villages. Over 55.600 Indian villages lived without a proper mobile connection due to sparse population and geographic remoteness [Deloitte, 2016]. Considering that India has the second-largest number of mobile phones in the world, the aspired initiatives can significantly improve the access of the population to mobile data.

Rural areas, especially remote villages are among the major concerns for providing digital services. Therefore, the Common Service Centers (CSCs) were created to facilitate e-governance systems in rural areas. Digitization of Post Offices also aims to connect remote areas via digital postal services [Deloitte, 2016].

The initiated projects nevertheless face impediments related to bureaucratic delays, internal and external challenges including almost two-year restrictions due to the COVID-19 pandemic. The COVID-19 meanwhile revealed the urgent demand for ac-

ление автомобильных дорог Индии, которое контролирует соединительную инфраструктуру, создают дополнительные препятствия для внедрения [Рэй, 2021].

Хотя в Индии насчитывается более 600 миллионов интернет-пользователей, проникновение Интернета в стране составляет всего 45% [Килери, 2021]. Будучи вторым по величине рынком интернет-пользователей после Китая, Индия по-прежнему страдает от низкой цифровой инфраструктуры. Более того, только 24% индийских домохозяйств имеют доступ к электронному образованию при значительной разнице между городским и сельским населением и гендерным разрывом [The Print, 2020].

Одной из мер по преодолению низкого покрытия стало создание общедоступных точек доступа Wi-Fi, которое позволяет гражданам пользоваться Интернетом, не завися от своих мобильных данных. В идеале правительство планирует создать более 8 миллионов общедоступных точек доступа Wi-Fi. Универсальный доступ к мобильным устройствам — еще одна инициатива правительства Индии по пре-

celerating Digital India outcomes, whereas exposed additional challenges to India's digital infrastructure. The digital skills of the Indian population are another big issue for India. Although the country has one of the most advanced IT hubs in the world in Bangalore and Hyderabad, as well as Indian-born managers are very popular in leading top tech corporations, to provide such a large and diverse population with essential digital amenities - the task is not an easy one. That is why the major aim of the Indian government is to create an ecosystem where every single citizen of India has access to digital services regardless of their status and geographical location.

References

1. Deloitte (2016). Digital India: Unlocking the trillion dollar opportunity. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/in/en/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/digital-india-unlock-trillion-dollar-opportunity.html>. Accessed on 20.02.2022.
2. GCI (2020). Global Connectivity Index 2020. Retrieved from <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/country-profile-in.html>. Accessed on 20.02.2022.
3. Gupta, A. & Auerswald, Ph.E (2019). The Ups and Downs of India's Digital Transformation. Retrieved from <https://hbr.org/2019/05/the-ups-and-downs-of-indias-digital-transformation>. Accessed on 20.02.2022.
4. India Stack (n.d.). General Information. Retrieved from <https://indiastack.org/>. Accessed on 20.02.2022.
5. ITU (2017). ICT Development Index 2017. Retrieved from <https://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html>. Accessed on 20.02.2022.
6. Keelery, S. (2021). Internet usage in India - statistics & facts. Retrieved from https://www.statista.com/topics/2157/internet-usage-in-india/#topicHeader__wrapper. Accessed on 20.02.2022.
7. Ray, T. (2021). 6 Years of Digital India: How successful has PM Modi's plan been? Retrieved from <https://www.orfonline.org/research/6-years-of-digital-india-how-successful-has-pm-modis-plan-been/>. Accessed on 20.02.2022.
8. The Print (2020). Only 23% of Indian households have access to internet for

WITH OVER 600 MILLION INTERNET USERS, INDIA HAS ONLY 45% INTERNET PENETRATION IN THE COUNTRY

В ИНДИИ НАСЧИТЫВАЕТСЯ БОЛЕЕ 600 МИЛЛИОНОВ ИНТЕРНЕТ-ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ, ОДНАКО ПРОНИКНОВЕНИЕ ИНТЕРНЕТА В СТРАНЕ СОСТАВЛЯЕТ ВСЕГО 45%

доставлению мобильного доступа в отдаленные деревни. Более 55 600 индийских деревень жили без надлежащей мобильной связи из-за малонаселенности и географической удаленности [Deloitte, 2016]. Учитывая, что Индия занимает второе место в мире по количеству мобильных телефонов, намеченные инициативы могут значительно улучшить доступ населения к мобильным данным.

Сельские районы, особенно отдаленные деревни, являются одной из основных проблем, связанных с предоставлением цифровых услуг. Поэтому были созданы Центры общего обслуживания (CSC) для содействия системам электронного управления в сельской местности. Цифровизация почтовых отделений также направлена на подключение удаленных районов через цифровые почтовые услуги [Deloitte, 2016].

Тем не менее, начатые проекты сталкиваются с препятствиями, связанными с бюрократическими проволочками и внешними вызовами, включая почти двухлетние ограничения из-за пандемии COVID-19. Тем временем COVID-19 продемонстрировал потребность в ускорении результатов Digital India, а также выявил дополнительные проблемы цифровой инфраструктуры Индии. Цифровые навыки населения Индии также являются одной из основных проблем. Хотя Индия имеет один из самых передовых ИТ-центров в мире в Бангалоре и Хайдарабаде, а менеджеры индийского происхождения очень популярны в ведущих технологических корпорациях, обеспечение более миллиарда населения необходимыми цифровыми удобствами — непростая задача. Именно

e-education, says UNICEF report. Retrieved from <https://theprint.in/india/education/only-23-of-indian-households-have-access-to-internet-for-e-education-says-unicef-report/490365/>. Accessed on 20.02.2022.

поэтому главной задачей индийского правительства является создание экосистемы, в которой каждый гражданин Индии имеет доступ к цифровым услугам независимо от его статуса и географического положения.

Источники:

1. Deloitte (2016). Цифровая Индия: открывая возможности на триллион долларов. Доступен по адресу: <https://www2.deloitte.com/in/en/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/digital-india-unlock-trillion-dollar-opportunity.html>. Дата обращения: 20.02.2022.
2. GCI (2020). Global Connectivity Index 2020. Доступен по адресу: <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/country-profile-in.html>. Дата обращения: 20.02.2022.
3. Гупта, А. и Ауэрсвальд, (2019).

“

ALTHOUGH THE COUNTRY HAS ONE OF THE MOST ADVANCED IT HUBS IN THE WORLD IN BANGALORE AND HYDERABAD, AS WELL AS INDIAN-BORN MANAGERS ARE VERY POPULAR IN LEADING TOP TECH CORPORATIONS, TO PROVIDE SUCH A LARGE AND DIVERSE POPULATION WITH ESSENTIAL DIGITAL AMENITIES - THE TASK IS NOT AN EASY ONE

ХОТЯ ИНДИЯ ИМЕЕТ ОДИН ИЗ САМЫХ ПЕРЕДОВЫХ ИТ-ЦЕНТРОВ В МИРЕ В БАНГАЛОРЕ И ХАЙДАРАБАДЕ, А МЕНЕДЖЕРЫ ИНДИЙСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ОЧЕНЬ ПОПУЛЯРНЫ В ВЕДУЩИХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ КОРПОРАЦИЯХ, ОБЕСПЕЧЕНИЕ БОЛЕЕ МИЛЛИАРДА НАСЕЛЕНИЯ НЕОБХОДИМЫМИ ЦИФРОВЫМИ УДОБСТВАМИ —ЗАДАЧА НЕ ИЗ ПРОСТЫХ

”

Взлеты и падения цифровой трансформации Индии. Доступен по адресу: <https://hbr.org/2019/05/the-ups-and-downs-of-indias-digital-transformation>. Дата обращения: 20.02.2022.

4. India Stack (б.д.). Общая информация. Доступен по адресу: <https://indiastack.org/>. Дата обращения: 20.02.2022.
5. ITU (2017). ICT Development Index 2017. Доступен по адресу: <https://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html>. Дата обращения: 20.02.2022.
6. Килери, С. (2021). Использование Интернета в Индии - статистика и факты. Доступен по адресу: https://www.statista.com/topics/2157/internet-usage-in-india/#topicHeader_wrapper. Дата обращения: 20.02.2022.
7. Рэй, Т. (2021). 6 лет цифровой Индии: насколько успешным был план премьер-министра Моди? Доступен по адресу: <https://www.orfonline.org/research/6-years-of-digital-india-how-successful-has-pm-modis-plan-been/>. Дата обращения: 20.02.2022.
8. The Print (2020). Согласно отчету ЮНИСЕФ, только 23% индийских домохозяйств имеют доступ к Интернету для электронного образования. Доступен по адресу: <https://theprint.in/india/education/only-23-of-indian-households-have-access-to-internet-for-e-education-says-unicef-report/490365/>. Дата обращения: 20.02.2022.

HOW TO ACHIEVE ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF CHINA

DR. AZIMZHAN KHITAKHUNOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

КАК ДОСТИЧЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА: ПРИМЕР КИТАЯ

Economic growth and development in China remains one of the best case studies of economic policy implementation. Having been an agricultural economy with a predominantly rural population, China nowadays ranks second in the global economy in terms of gross domestic product (GDP) after the United States. The dynamics of China's GDP per capita show the success of its economic policy. Despite its population size, which exceeds 1.4 billion, China's GDP per capita (in current US dollars) exceeds indicators of many post-Soviet countries. According to the World Bank (2022) data, in 2020, the GDP per capita of China equaled \$10.4 thousand, while the indicators of Russia and Kazakhstan amounted to \$10.1 thousand and \$9.1 thousand, respectively. It is important to note that in 1990, the GDP per capita of China was equal to \$318, lower than the indicator of Kyrgyzstan, which exceeded \$609. In 2020, the GDP per capita of Kyrgyzstan reached almost \$1.2 thousand. Thus, China's GDP per capita in 2020 increased almost 33 times compared to the value of 1990.

China's economic transformation experienced several periods. China's Communist Party conducted an active industrialization policy during 1952

**CHINA'S GDP PER
CAPITA IN 2020
INCREASED ALMOST
33 TIMES COMPARED
TO THE VALUE OF
1990**

**ВВП НА ДУШУ
НАСЕЛЕНИЯ
КИТАЯ В 2020 ГОДУ
УВЕЛИЧИЛСЯ
ПОЧТИ В 33 РАЗА
ПО СРАВНЕНИЮ СО
ЗНАЧЕНИЕМ 1990
ГОДА**

Экономический рост и развитие в Китае остаются одним из лучших примеров реализации экономической политики. Будучи аграрной экономикой с преимущественно сельским населением, Китай в настоящее время занимает второе место в мировой экономике по объему валового внутреннего продукта (ВВП) после США. Динамика ВВП на душу населения Китая свидетельствует об успешности его экономической политики. Несмотря на численность населения, превышающую 1.4 миллиарда человек, ВВП на душу населения Китая (в текущих долларах США) превышает показатели многих постсоветских стран. По данным Всемирного банка (2022), в 2020 году ВВП на душу населения Китая равнялся \$10.4 тыс. долларов, а показатели России и Казахстана – \$10.1 тыс. и \$9.1 тыс., соответственно. Важно отметить, что в 1990 году ВВП на душу населения Китая был равен \$318 долларам, что ниже показателя Кыргызстана, который превышал \$609 долларов. В 2020 году ВВП на душу населения Кыргызстана достиг почти \$1.2 тыс. долларов. Так, ВВП на душу населения Китая в 2020 году увеличился почти в 33 раза по сравнению со значением 1990 года.

and 1978. The government tried to mobilize resources for industrialization from the agricultural sector, in particular by limiting household consumption and setting low prices. However, this government-led industrialization policy didn't affect the GDP growth rate but resulted in severe famine. In December 1978, China started to implement reform and opening-up policy, since which the country's economy experienced significant growth in total factor productivity. China's government conducted the most important reforms during 1998-2007, when the country started ownership reforms, joined the World Trade Organization in 2001, cut tariffs, broadened trade rights, and liberalized its regime towards foreign direct investments. These reforms accelerated total productivity growth, which was equal to 13.4% a year during the reported period [Zhu, 2012].

Above mentioned reforms resulted in high growth rates of China's economy. In particular, China's real economic growth averaged 10.6% during 2000-07 and 7.4% during 2011-18. During the reported periods average growth rates for exports were 24.5% and 8.6%, while for imports – 26.2% and 6.9%. Foreign direct investment (FDI) inflows and

Экономическая трансформация Китая пережила несколько периодов. Коммунистическая партия Китая проводила активную политику индустриализации в 1952-1978 годах. Правительство пыталось мобилизовать ресурсы для индустриализации из сельскохозяйственного сектора, в частности, ограничивая потребление домашних хозяйств и устанавливая низкие цены. Однако эта политика индустриализации под руководством правительства не повлияла на темпы роста ВВП, но привела к жестокому голоду. В декабре 1978 года Китай начал проводить политику реформ и открытости, после чего в экономике страны наблюдался значительный рост общей факторной производительности. Правительство Китая провело наиболее важные реформы в период с 1998 по 2007 год, когда страна приступила к реформе прав собственности, вступила во Всемирную торговую организацию (ВТО) в 2001 году, снизила тарифы, расширила торговые права и либерализовала свой режим в отношении прямых иностранных инвестиций. Эти реформы ускорили общий рост производительности труда, который за отчетный период составил 13.4% в год [Чжу, 2012].

outflows also demonstrated significant growth. The corresponding values of FDI inflows amounted to 19.7% and -0.8%, while for outflows they equaled 29.6% and 12.3%, respectively. The trade policy of China contributed significantly to the country's rise. It includes the establishment of free trade zones and special economic zones, putting forward the "Belt and Road" Initiative, holding import expos, reducing entry barriers of foreign capital, and promoting trade negotiations [Luo and Zhi, 2019].

In 2021, China marked the 20th anniversary of its WTO membership. The WTO membership played a crucial role in China's rise. According to the Permanent Representative of China to the WTO Ambassador Chenggang Li, with its accession to the WTO, China liberalized its market. The average current tariff rates of manufactured goods have been lowered from 14.8% to the current 7.4% — 2.8% lower than the accession commitments. For trade in services, nearly 120 sectors have been opened up — 20 more than what was agreed upon accession [WTO, 2021].

However, while some opening of the economy has occurred over the years, privatization has been slower than expectations of China's trade partners. Many assets have been corporatized, but corporatization does not mean privatization, as China's trade partners have come to realize after the country acceded to the WTO. China describes its economic system as a 'socialist market economy', where the state's role is paramount and the economy is dominated by state-owned enterprises. According to estimates, the public sector made up 63% of total employment in 2019 [Mavroidis and Sapir, 2021a]. China never committed to becoming a 'market economy' when it joined the WTO but promised to become a 'so-

**IN 2021, CHINA
MARKED THE 20TH
ANNIVERSARY
OF ITS WTO
MEMBERSHIP**

**В 2021 ГОДУ
КИТАЙ ОТМЕТИЛ
20-ЛЕТИЕ
ЧЛЕНСТВА ВТО**

Вышеупомянутые реформы привели к высоким темпам роста экономики Китая. В частности, реальный экономический рост в среднем составлял 10.6% в 2000–2007 годах и 7.4% в 2011–2018 годах. За отчетные периоды средние темпы роста экспорта составили 24.5% и 8.6%, а импорта – 26.2% и 6.9%. Приток и отток прямых иностранных инвестиций (ПИИ) также продемонстрировал значительный рост. Соответствующие значения притока ПИИ составили 19.7% и -0.8%, а оттока – 29.6% и 12.3%, соответственно. Торговая политика Китая в значительной степени способствовала росту страны. Она включала создание зон свободной торговли и специальных экономических зон, выдвижение инициативы «Один пояс – один путь», проведение импортных выставок, снижение входных барьеров для иностранного капитала, продвижение торговых переговоров [Лую и Чжи, 2019].

В 2021 году Китай отметил 20-летие своего членства в ВТО. Членство в ВТО сыграло решающую роль в росте Китая. По словам постоянного представителя Китая при ВТО посла Чэнгана Ли, с вступлением в ВТО Китай либерализовал свой рынок. Средние действующие тарифные ставки на промышленные товары снижены с 14.8% до нынешних 7.4% - на 2.8% ниже обязательств по присоединению. Для торговли услугами открыто почти 120 секторов – на 20 больше, чем было согласовано при вступлении [ВТО, 2021].

Однако, хотя за прошедшие годы наблюдается некоторая открытость экономики, приватизация проходила медленнее, чем ожидали торговые партнеры Китая. Многие активы были корпоратизированы, но корпоратизация не означает приватизацию, как это понимали торговые партнеры Китая после

cialist market economy'. The Western countries and the WTO membership paid attention to the words 'market economy', but ignored the word 'socialist', which was equally important for the Chinese government. Under socialism, public ownership is the mainstay and diverse forms of ownership develop together. Therefore, President Xi Jinping has moved towards reinvigorating the role of the state, rather than retracting it [Mavroidis and Sapir, 2021b].

China experienced fast and large growth in terms of outward foreign direct investment in the last two decades and became an important lender to the global economy. During the reported period, the average annual growth rate of China's outward FDI position was 31.8%, which is around 2.3 times its GDP growth rate. China's outward FDI surged after the announcement of the important strategies and initiatives, including the Going Global Strategy in 2000,

**CHINA DESCRIBES
ITS ECONOMIC
SYSTEM AS A
«SOCIALIST
MARKET
ECONOMY»**

**КИТАЙ
ОПИСЫВАЕТ СВОЮ
ЭКОНОМИЧЕСКУЮ
СИСТЕМУ КАК
«СОЦИАЛИСТИ-
ЧЕСКАЯ РЫНОЧНАЯ
ЭКОНОМИКА»**

вступления страны в ВТО. Китай описывает свою экономическую систему как «социалистическую рыночную экономику», в которой роль государства является перво-степенной, а в экономике доминируют государственные предприятия. По оценкам, в 2019 году на государственный сектор приходилось 63% от общей занятости [Мавройдис и Сапир, 2021а]. Китай никогда не стремился стать «рыночной экономикой», когда присоединился к ВТО, но обещал стать «социалистической рыночной экономикой». Западные страны и члены ВТО обращали внимание на слова «рыночная экономика», но игнорировали слово «социалистическая», не менее важное для китайского правительства. При социализме опорой является общественная собственность, и различные формы собственности развиваются вместе. Таким образом, председатель Си Цзиньпин перешел к активизации роли государства, а не к со-

the 2001 WTO accession, and the development of the 'Belt and Road Initiative' in 2013. According to estimates, after the global financial crisis, Chinese firms have grown a strong incentive to seek natural resources, regardless of whether they invest in the developing or developed economies. It is important to note that the resource-seeking incentive was stronger when Chinese multinationals invested in developed economies. Therefore, China's growing dependence on natural resources has led its multinationals to strategically invest in resource-abundant economies [Feng et al., 2022]. The Belt and Road initiative also contributes to China's economic growth through trade and investment channels. Evidence shows that China's state-owned enterprises, as well as foreign firms in China, benefited from the implementation of the initiative [Görg and Mao, 2022].

Song et al. (2011) propose to describe China's transformation and growth by sustained capital accumulation, major shifts in the sectoral composition of output, increased urbanization, and development of markets and entrepreneurial skills. The authors indicate that the reallocation of labor and capital across manufacturing firms has been a key source of productivity growth. The large trade surplus, in turn, allowed China to accumulate substantial reserves and savings. Firms use savings for investments, while state-owned firms despite their low productivity survives due to having a better access to credit markets.

Therefore, China's transformation was difficult and brought different results. Initial government-led industrialization policies were not successful. At the same time, opening up reforms brought significant benefits for the country. China's government was able to use opportunities from the

**CHINA'S GROWING
DEPENDENCE
ON NATURAL
RESOURCES
HAS LED ITS
MULTINATIONALS
TO STRATEGICALLY
INVEST IN
RESOURCE-
ABUNDANT
ECONOMIES**

**РАСТУЩАЯ
ЗАВИСИМОСТЬ
КИТАЯ ОТ
ПРИРОДНЫХ
РЕСУРСОВ
ПОБУЖДАЕТ ЕГО
ТРАНСНАЦИОНАЛЬ-
НЫЕ КОМПАНИИ
СТРАТЕГИЧЕСКИ
ИНВЕСТИРОВАТЬ
В СТРАНЫ С
ИЗОБИЛИЕМ
РЕСУРСОВ**

кращению ее [Мавроидис и Сапир, 2021b].

За последние два десятилетия в Китае наблюдался быстрый и значительный рост прямых иностранных инвестиций, и страна стала важным кредитором мировой экономики. В течение отчетного периода среднегодовые темпы роста ПИИ из Китая составили 31.8%, что примерно в 2.3 раза превышает темпы роста ВВП Китая. ПИИ из Китая резко выросли после объявления важных стратегий и инициатив, включая Стратегию выхода на глобальный уровень в 2000 году, вступление в ВТО в 2001 году и разработку инициативы «Один пояс – один путь» в 2013 году. Согласно данным, после мирового финансового кризиса у китайских фирм вырос сильный стимул к поиску природных ресурсов, независимо от того, инвестируют ли они в развивающуюся или развитую экономику. Важно отметить, что стимул к поиску ресурсов был сильнее, когда китайские транснациональные корпорации инвестировали в развитую экономику. Таким образом, растущая зависимость Китая от природных ресурсов побудила его транснациональные корпорации стратегически инвестировать в страны, богатые ресурсами [Фэн и соавторы, 2022]. Инициатива «Пояс и путь» также способствует экономическому росту Китая через торговые и инвестиционные каналы. Данные показывают, что государственные предприятия Китая, а также иностранные фирмы в Китае выиграли от реализации инициативы [Герг и Мао, 2022].

Сонг и соавторы (2011) предлагают описывать трансформацию и рост Китая посредством устойчивого накопления капитала, крупных сдвигов в отраслевой структуре выпуска, роста урбанизации и развития рынков и предприни-

openness simultaneously penetrating global markets. Trade policy, in particular, the WTO accession was a big success. It is important to note that the government plays a crucial role in China's economic growth and development. However, the country's authorities strengthen the role of the state despite it creating controversies with China's main trading partners. Thus, internal reforms, opening-up policy, industrial and trade policy, the Grand Initiatives such as the Belt and Road, protection of national interests made China one of the global economic leaders.

References

1. Feng, Ling, Ge, Lulan, Li, Zhiyuan, and Ching-Yi, Lin (2022). Financial development and natural resources: The dynamics of China's outward FDI. *The World Economy*, 45 (3): pp. 739-762.
2. Görg, Holger, and Mao, Haiou (2022). Does the Belt and Road Initiative stimulate Chinese Exports? Evidence from Micro Data. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/twec.13258>. Accessed on 28.02.2022.
3. Luo, Changyuan, and Yan, Zhi (2019). Reform and opening up in the new era: China trade policy review. *The World Economy*, 42 (12): pp. 3464-3477.
4. Mavroidis, Petros and André, Sapir (2021a). China and the WTO: Two systems meet. Retrieved from <https://voxeu.org/article/china-and-wto-two-systems-meet>. Accessed on 28.02.2022.

матерских навыков. Авторы указывают, что перераспределение труда и капитала между производственными фирмами было ключевым источником роста производительности. Большое положительное сальдо торгового баланса, в свою очередь, позволило Китаю накопить значительные резервы и сбережения. Фирмы используют сбережения для инвестиций, в то время как государственные фирмы, несмотря на свою низкую производительность, выживают благодаря лучшему доступу к кредитным рынкам.

Поэтому трансформация Китая была сложной и принесла разные результаты. Первоначальная политика индустриализации под руководством правительства не увенчалась успехом. В то же время открытые реформы принесли значительную пользу стране. Правительство Китая смогло использовать возможности открытой политики, одновременно проникая на глобальные рынки. Торговая политика, в частности, вступление в ВТО, имела большой успех. Важно отметить, что правительство играет решающую роль в экономическом росте и развитии Китая. Однако власти страны усиливают роль государства, несмотря на то, что это вызывает разногласия с основными

5. Mavroidis, Petros and André, Sapir (2021b). China and the WTO: How can they work together better? Retrieved from <https://voxeu.org/article/china-and-wto-how-can-they-work-together-better>. Accessed on 28.02.2022.
6. Song, Zheng, Storesletten, Kjetil, and Fabrizio, Zilibotti (2011). Growing Like China. *American Economic Review* 101 (1): pp. 196–233.
7. World Bank (2022). GDP per capita (current US\$) – China. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=CN>. Accessed on 01.03.2022.
8. World Trade Organization (2021). High-Level Forum marks 20 years of China's WTO membership. Retrieved from https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/acc_10dec21_e.htm. Accessed on 01.03.2022.
9. Zhu, Xiaodong (2012). Understanding China's Rise: Pro-past, present and future. *Journal of Economics Perspectives* 26 (4): pp. 103–124.

ми торговыми партнерами Китая. Таким образом, внутренние реформы, политика открытости, промышленная и торговая политики, крупные инициативы, такие как «Один пояс – один путь», защита национальных интересов сделали Китай одним из мировых экономических лидеров.

Источники:

1. Всемирная торговая организация (2021). Форум высокого уровня отмечает 20-летие членства Китая в ВТО. Доступно по адресу: https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/acc_10dec21_e.htm. Дата обращения: 01.03.2022.

2. Всемирный банк (2022). ВВП на душу населения (текущие доллары США) – Китай. Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=CN>. Дата обращения: 01.03.2022.
3. Гёрг, Хольгер и Хайюо Мао (2022). Стимулирует ли инициатива «Один пояс – один путь» китайский экспорт? Доказательства из микроданных. Доступно по адресу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/twec.13258>. Дата обращения: 28.02.2022.
4. Луо, Чаньюань и Янь, Чжи (2019). Реформы и открытость в новую эпоху: обзор торговой политики Китая. *Мировая экономика*, 42 (12): стр. 3464–3477.
5. Мавройдис, Петрос и Андре, Сапир (2021а). Китай и ВТО: встречаются две системы. Доступно по адресу: <https://voxeu.org/article/china-and-wto-two-systems-meet>. Дата обращения: 28.02.2022.
6. Мавройдис, Петрос и Андре, Сапир (2021b). Китай и ВТО: как им лучше работать вместе? Доступно по адресу: <https://voxeu.org/article/china-and-wto-how-can-they-work-together-better>. Дата обращения: 28.02.2022.
7. Сонг, Чжэн, Стореслеттен, Кьетил и Фабрицио, Зилиботти (2011). Растет как Китай. *Американский экономический обзор* 101 (1): стр. 196–233.
8. Фэн, Лин, Гэ, Лулан, Ли, Чжюань и Чинг-И, Линь (2022). Финансовое развитие и природные ресурсы: динамика ПИИ из Китая. *Мировая экономика*, 45 (3): стр. 739–762.
9. Чжу, Сяодун (2012). Понимание роста Китая: прошлое, настоящее и будущее. *Журнал экономических перспектив* 26 (4): стр. 103–124.

SOVYETLER'DEN SONRAKІ ORTA ASYA: BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ EDEBİ-KÜLTÜREL İLİŞKİLER

AKHMETOVA AINUR

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

ПОСТКЕҢЕСТІК КЕҢІСТІКТЕГІ
ОРТАЛЫҚ АЗИЯ:
ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ
ӘДЕБИ-МӘДЕНИ КОММУНИКАЦИЯ

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya devletleri arasında günümüzde siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarım alanındaki ilişkiler gelişmektedir. 1991 yılından itibaren hem coğrafi hem de tarihi ortak geçmişe sahip olan Orta Asya devletleri arasındaki ilişkilerde önemli gelişmeler yaşansa da kültür alanının önemli bir kısmını oluşturan ve halkın manevi hazinesi olarak değerlendirilen edebiyat ve edebî ilişkilerini diğer alanlarda olduğu gibi arzu edilen düzeyde gelişemediğini ifade edebiliriz. Günümüzde yüksek öğretim kurumlarının ders programlarında çağdaş ortak Orta Asya edebiyatına henüz yer verilmemiş olması ve beşerî bilimler alanında bu konuyla ilgili bilimsel çalışmaların oldukça az yapılmış olması bu eksikliği net bir şekilde ortaya koy-

Бүгінде 1991 жылы КСРО-дан мемлекеттік тәуелсіздік алған Орталық Азия мемлекеттерінің арасында белгілі бір деңгейде саяси, әлеуметтік, экономикалық және мәдени байланыстар жүзеге асырылып келеді. 1991 жылдан бері жақын жағрафиялық аймақта орналасқан әрі тарихи тағдыры ұқсас тәуелсіз Орталық Азия мемлекеттерінің бір-бірімен қарым-қатынасы артқанымен, мәдениет саласының маңызды бөлігін құрайтын әрі халықтың жаны деп бағаланатын әдебиеті – әдеби байланыстары басқа салалар сияқты жетік деңгейде дамымағаны да белгілі. Бұл жағдайды қазіргі уақытта жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларында бүгінгі Орталық Азия әдебиетінің қамтылмағандығынан және отандық гуманитарияда ғылыми жұмыстардың жүзеге асырыл-

21yyte.org

maktadır. Düzenlenen çeşitli bilimsel etkinliklerde de son otuz yıldaki edebiyata ilişkin meselelerden pek fazla söz edilmemektedir.

Uluslararası düzeydeki kültürel ve edebî ilişkiler edebî eserlerin diğer dillere aktarılması, onların incelenmesi ve uluslararası etkinliklerin düzenlenmesiyle gerçekleştirilmektedir. Bağımsızlık döneminde Orta Asya'daki beş ülkenin edebiyatını karşılaştırmalı olarak inceleyen bilimsel yayınlar çok azdır. Yapılan bilimsel çalışmalara ve yayınlara bakıldığında ise çift ve çok yazarlı olarak yayımlanan "Orta Asya Edebiyatı. Arketipler. Mitolojik Yaklaşımlar. Kavramlar" adlı monografi (Abişeva ve Kogay, 2020) ile "Orta Asya'nın Bugünkü Nesri (Epik Yönleri)" (Tolmaçev ve Mogilevskaya, 2013) başlıklı makaleyi örnek olarak göstermek mümkündür. Söz konusu monografinin büyük bir kısmında bağımsızlık öncesi dönemdeki edebiyatın temsilcilerine yer verilmiş ve Orta Asya'nın günümüz beş yazarının eserleri sadece bir yönüyle (edebî kavramlar) incelenmiştir. Yukarıda bahsedilen makalede ise çağdaş edebiyatın gelişimi meselesi kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır. Bilimdeki ve eğitim alanındaki buna benzer eksikliklerden dolayı Kazakistan'daki üniversitelerin Filoloji Fakültesi öğrencileri, örneğin, Kırgız edebiyatındaki "Manas" destanı ile yazar Cengiz Aytmatov'un dışındaki diğer yazarların eserlerini bilmemektedirler (Rayimbekova, 2021). Öğrencilerin diğer üç ülkenin edebiyatı konusundaki bilgileri de bu düzeylerde. Kırgız, Özbek, Türkmen ve Tacikler'in günümüzdeki yetişkin ve genç yazarlarının eserleri araştırmacılarla birlikte okurlar tarafından da bilinmemektedir. Ünlü şair Oljas Süleymanov Post-Sovyet ülkelerindeki edebiyatın son yıllar içerisinde sıfır seviyesine indiğini ileri sürmektedir. Onun düşüncesine göre, anlamsız tekrar yapma yöntemiyle ortaya çıkarılan edebiyat piyasa ekonomisindeki sıradan ürünler niteliğindedir. Yazarın fikrine gelişmiş bir sanat,

1991 YILINDAN İTİBAREN HEM COĞRAFİ HEM DE TARİHİ ORTAK GEÇMİŞE SAHİP OLAN ORTA ASYA DEVLETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERDE ÖNEMLİ GELİŞMELER YAŞANSA DA KÜLTÜR ALANININ ÖNEMLİ BİR KISMINI OLUŞTURAN VE HALKIN MANEVİ HAZİNESİ OLARAK DEĞERLENDİRİLEN EDEBİYAT VE EDEBİ İLİŞKİLERİN DİĞER ALANLARDA OLDUĞU GİBİ ARZU EDİLEN DÜZEYDE GELİŞEMEDİĞİNİ İFADE EDEBİLİRİZ

1991 ЖЫЛДАН БЕРІ ЖАҚЫН ЖАҒРАФИЯЛЫҚ АЙМАҚТА ОРНАЛАСҚАН ӘРІ ТАРИХИ ТАҒДЫРЫ ҰҚСАС ТӘУЕЛСІЗ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ БІР-БІРІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ АРТҚАНЫМЕН, МӘДЕНИЕТ САЛАСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫ БӨЛІГІН ҚҰРАЙТЫН ӘРІ ХАЛЫҚТЫҢ ЖАНЫ ДЕП БАҒАЛАНАТЫН ӘДЕБИЕТІ – ӘДЕБИ БАЙЛАНЫСТАРЫ БАСҚА САЛАЛАР СИЯҚТЫ ЖЕТІК ДЕҢГЕЙДЕ ДАМУЫМАҒАНЫ ДА БЕЛГІЛІ

мағандығынан айқын аңғарамыз. Әртүрлі ғылыми іс-шараларда да соңғы отыз жылдағы әдебиетке қатысты мәселелер көп қозғала бермейді.

Әлемдік мәдени-әдеби коммуникация көркем туындыларды өзге тілдерге аудару, зерттеу жүргізу және халықаралық іс-шаралар өткізу арқылы жүзеге асатыны белгілі. Тәуелсіздік кезеңінде бес мемлекеттің әдебиетін салыстыра зерттеген ғылыми жарияланымдар өте аз кездеседі. Зерттеулерге назар аударғанда қосалқы авторлықпен жарық көрген «Орта Азия әдебиеті, Архетиптер, Мифологемалар, Концептілер» атты монография (Абишева және Когай, 2020) мен «Орталық Азияның бүгінгі прозасы (эпикалық аспектілер)» (Толмачев және Могилевская, 2013) деп аталатын мақаланы табуға болады. Аталған монографияның көп бөлігінде *тәуелсіздік кезеңіне дейінгі* әдебиет өкілдерінің, оның ішінде Орталық Азияның бүгінгі бес авторының шығармашылығы бір қырынан (көркем концептілер) зерттелсе, мақалада бүгінгі әдебиеттің даму мәселесі жан-жақты қамтылмаған. Ғылымдағы және білім беру саласындағы осындай жетімсіздік салдарынан Қазақстандағы жоғары оқу орындарындағы филология факультеттерінің студенттері, мысалы, қырғыз әдебиетіндегі «Манас» дастаны мен жазушы Шыңғыс Айтматовтан басқа авторлардың шығармашылығымен таныс емес (Райымбекова, 2021). Қалған үш мемлекеттің әдебиетін білу деңгейі де осы шамалас. Қазіргі заманғы қырғыз, өзбек, түркімен және тәжік елдерінің үлкен буын жазушылары мен жас авторының шығармашылығы зерттеуші көпшілікпен қоса, оқырмандарға да беймәлім. Көрнекті ақын Олжас Сүлейменов посткеңестік кеңістіктегі елдердегі әдебиет осы жылдар ішінде нөлдік деңгейге жетті деп есептейді. Оның

едebият ve күлтүр олмaзса экoнoми де зaрaр гөpеceктiр (ASIA-Plus, 2019). Билiм инcанларынн бiр аpаyа гeлдiклe-рi билiмceл eткiнлiклeр, чoғунлуклa, eскi Aрaп ve Fapc, Түрк ve Дoғу eдeбиa-тiндaкi oртaк eдeбi eceрлeрлe ve 20. yүзyылдaкi eдeбиaтлa илгилidir. Kомшy үлкeлeрe нaзaрaн Kаzакистaн'иn Түрkiye илe oлaн күлтүрeл ve eдeбi илiшкiлeриниn дaхa хiзлi гeлiшмeктe oлдyғyнy сөйлe-мeк мүмкүндүр.

Орта Азия eдeбиaтынн бyгүнкү гeлi-шiм сүрeцi 20. yүзyыллa кiyаслaндығындa, гeчeн yүзyылдa бy сүрeцiн чoк дaхa aктив oлдyғyнy сөйлeмeк мүмкүн-дүр. Kаzак, Kыргыз, Öзбек ve Түркмeн eдeбиaтлaрy Түрк кöкeнлi oлмaлaрyнa рaғмeн, Cовьeтлeр Бiрлiғi'ндeкi oн бeш дeвлeт aрaсындaкi "кaрдeш хaлкларын oртaк eдeбиaты" oлaрaк aнaк сoсyалист гeрчeкчiлiк тoплyмунн кaидeлeринe гөpе eлe aлнмыштыр (Kаzак Eдeбиaты Тaрихи, 2004); (Сeyитoв, 1965). Бaғым-сыз Дeвлeтлeр Тoплyлуғy'нн (BDT) Түрк дeвлeтлeрi чoғpафyасындaкi билiмceл aрaштыpмaлaрдa 20. yүзyылн eдeбиaты илe eдeбi eceрлeрi сoсyалистiк гeрчeкчiлiк тoплyмунн иcтeғi дoғpултyсyндa дe-ғiштiрилeрeк yа дa yaнлыш (yалaн) aнaтыл-мыштыр.

Kаzакистaн'иn гүнүмүздe yypтдышy-лa oлaн eдeбi илiшкiлeринe бaкылдығындa, Бaты Дүнyасы, бyнyнлa бiрлiктe, Чiн, Рyсyа, Aрaбистaн гиби чeшитлi aлaнлaр-дaкi öнцү үлкeлeрлe илiшкiлeр кyрyлмaйa бaшлaндығынy сөйлeмeк гeрeкiр (Иcмaн, 2020). 2020 yылындa "Гeлeцeғe Yөн: Mанeви Yенилeнмe" Дeвлeт Pогpамы кaпcaмындa aлтмышa yакып Kаzак yзa-рын eceрлeрi Бiрлeшмiш Mиллeтлeр'иn (BM) aлы ресми дилeнe чeвpилeрeк дүнyанн 93 дeвлeтинe yлaшмыштыр. Yани yаbаңcы үлкeлeрин 23 бiндeн фaзлa үнiвeрcитe, aрaштыpмa мeркeзи ve күтүпхaнe гиби кyрyмларынa дaғытылмыштыр. Бyнyнлa бiрлiктe, бүyүк дүшүнүр ve шaир Aбaы Kунаnbayулы'иnн дoғyмyнн 175. yылы мүнaсeбeтиyлe Kаzакистaн Cумхуpийe-ти Cумхуpбaшкaны Kасым Cомaрт Токa-yeв'иn öнцүлүгүндe шaирин 145 шiiри, 3 мaнзyмeси ve 45 нaсiхaти (кaрaсөзлeри) дүнyанн 10 дилeнe, Aлмaнca, Aрaпчa,

**БІЛІМДЕКІ VE
ЕҒІТІМ АЛАНЫНДАКІ
БУНА БЕНЗЕР
ЕКСІКЛІКЛЕРДЕН
ДОЛАЙ
КАЗАКІСТАН'ДАКІ
ҮНИВЕРСИТЕЛЕРІН
ФИЛОЛОЖІ ФАКУЛЬТЕСІ
ӨГРЕНЦІЛЕРІ,
ӨРНЕГІН, КИРГИЗ
ЕДЕБИЯТЫНДАКІ
"МАНАС" ДЕСТАНИ
ІЛЕ ЯЗАР СЕНГІЗ
АЙТМАТОВ'УН
ДІШЫНДАКІ ДІГЕР
ЯЗАРЛАРИН
ЕСЕРЛЕРІНІ
БІЛМЕМЕКТЕДІРЛЕР**

**ҒЫЛЫМДАҒЫ
ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ
САЛАСЫНДАҒЫ
ОСЫНДАЙ
ЖЕТІМСІЗДІК
САЛДАРЫНАН
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ЖОҒАРЫ ОҚУ
ОРИНДАРЫНДАҒЫ
ФИЛОЛОГИЯ
ФАКУЛЬТЕТТЕРІНІҢ
СТУДЕНТТЕРІ,
МЫСАЛЫ, ҚЫРҒЫЗ
ЕДЕБИЕТІНДЕГІ
«МАНАС» ДАСТАНЫ
МЕН ЖАЗУШЫ
ШЫҒЫС
АЙТМАТОВТАН
БАСҚА
АВТОРЛАРДЫҢ
ШЫҒАРМАШЫ-
ЛЫҒЫМЕН ТАНЫС
ЕМЕС**

ойынша, түсiнiкciз қайта құру саяса-ты әдебиеттi нарықтық экономика-дағы қарапайым тауарлар санатына жатқызды. Ал дамыған өнер, әдеби-ет, мәдениет болмаса, экономика да зардап шегетiнiн алға тартады (ASIA-Plus, 2019). Ғалымдардың ба-сын қосатын бүгiнгi iс-шаралар, көп жағдайда, ескi араб-парсы, түркi, жалпы шығыс әдебиетiне ортақ әде-би туындыларға және XX ғасырдағы әдебиетке арналып жатады. 1990 жылдарға дейiнгi көршi мемлекет-терге қарағанда Қазақстанның Түр-киямен мәдени-әдеби қарым-қа-тынасы жылдам дамып келедi деп айтуға болады.

Орталық Азия әдебиетiнiң қазiргi даму үдерiсiн XX ғасырмен салы-стырғанда өткен ғасырда әлдеқайда белсендi жүзеге асқан. Қазақ, қы-рғыз, өзбек және түркiмен әдеби-етi түркiлiк шығу тегiне қарамастан Кеңес құрамындағы он бес мемле-кеттiң iшiнде «туысқан, бауырлас халықтардың ортақ әдебиетi» ретiн-де социалистiк реализм қоғамы-ның қағидаларына сәйкес қарасты-рылғаны белгiлi (Қазақ әдебиетiнiң тарихы, 2004); (Сейiтов, 1965). ТМД түркi мемлекеттерi жағрафиясын-дағы зерттеу жұмыстары XX ғасыр-дың көркем әдебиетiн социалистiк реализм қоғамының талаптары тұрғысынан бұрмаланып немесе терiс түсiндiрiлдi.

Қазақстанның қазiргi уақытта жал-пы шетелмен әдеби байланысы жайын талқылағанда батыс әлемi, сонымен қатар, Қытай, Ресей, Ара-бия сынды әр салалар бойынша озық тұрған мемлекеттермен бай-ланыс орнатыла бастағанын атап өту қажет (Исман, 2020). 2020 жылы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғы-ру» мемлекеттiк бағдарламасының аясында алпысқа жуық қазақ қа-ламгерiнiң шығармалары БҰҰ-ның алты тiлiне аударылып, әлемнiң 93 мемлекетiне тараған болатын. Яғни шет елдердiң 23 мыңнан аса жоға-ры оқу орындарына, зерттеу орта-

Çince, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Japonca, Rusça ve Türkçe'ye çevrilmiştir (Simadil, 2020). Çeviri sürecinde Kazakistan'lı uzmanlarla birlikte yurtdışından tanınmış yayinevleri ve araştırma merkezleri de yer almıştır. Yukarıda Kazakistan'ın Orta Asya dışında diğer devletlerle çeviri çalışmaları vasıtasıyla edebî ilişkiler kurduğuna değinilmiştir. Buna benzer bir tecrübe Tacikistan ile Kırgızistan'da da uygulanmıştır. Tacikistan Yazarlar Birliği başkanı Nizom Kosim, uzman tercümanlar tarafından edebî eserlerin Rus, Özbek, İngiliz, Arap ve hatta Hint dillerine de aktarıldığını ifade etmektedir (Batenkova, 2018). 2018 yılında 35 yazarın eserlerinden oluşan "Genç Kırgız Şairlerin Antolojisi" adlı kitap Bakü'de Azerbaycan Türkçesi'yle yayımlanmıştır (BDT Yürütme Komitesi, 2018). Dolayısıyla, halkların edebiyatlarını birbirine yakınlaştıran yollardan biri olan çeviri çalışmaları Orta Asya bölgesinde son on yıl içerisinde yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu çerçevede 2019 yılında Kazakistan'ın öncülüğüyle Birinci Asya Ülkeleri Yazarları Forumu'nun yapıldığını da söylemek gerekir. Bu uluslararası etkinliğe toplam 300'e yakın şair ve yazar katılmış, bunların 70'e yakını ise yurtdışından gelmiştir. Forumda bildiri sunan Koreli şair Ko In, "Asya edebiyatına

лықтарына және кітапханаларға берілген. Сонымен қатар, көрнекті ойшыл-ақын Абай Құнанбайұлының 175 жылдық мерейтойына орай ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың бастамасымен ақынның 145 өлеңі, 3 поэмасы, 45 қарасөзі әлемнің он тіліне – түрік, ағылшын, орыс, жапон, араб, қытай, испан, италия, неміс және француз тілдеріне аударылған (Сімәділ, 2020). Аудару жұмыстарына қазақстандық мамандармен қатар, шетелдің танымал баспалары мен зерттеу орталықтары қатыстырылған. Жоғарыда Қазақстанның Орталық Азиядан тыс, басқа ірі мемлекеттермен әдеби байланыстарды аударма жұмыстары арқылы жүзеге асырғаны айтылды. Осыған ұқсас тәжірибе Тәжікстан мен Қырғызстанда да қолға алынған. Тәжікстан Жазушылар одағының төрағасы Низом Косимнің сөзінше кәсіби аудармашылар әдеби туындыларды орыс, өзбек, ағылшын, араб және тіпті үнді тілдеріне аударумен айналысады (Батенкова, 2018). 2018 жылы 35 автордың шығармасын қамтыған «Жас қырғыз ақындарының антологиясы» атты кітап Бакуде әзірбайжан тілінде жарық көрген (Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Атқарушы комитеті, 2018). Бұдан байқайтынымыз, халықтардың әдебиетін жақындастырудың бірден

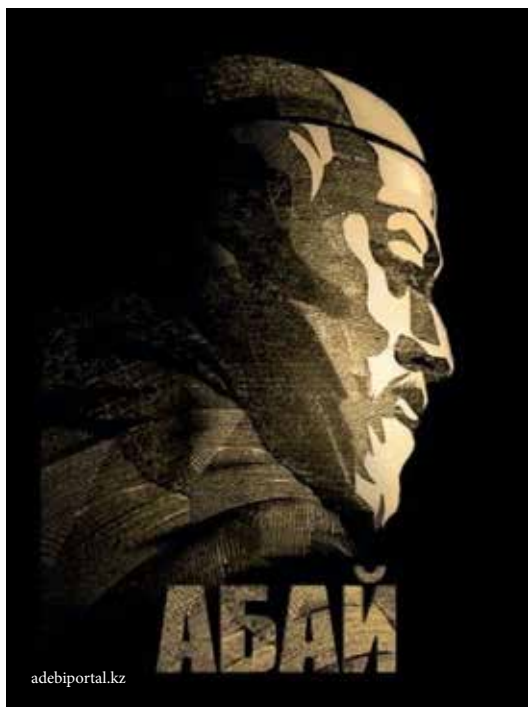
çeşitlilik özgüdür, dinleri ile felsefi sistemleri hem derin hem de karmaşıktır” diyerek Asya edebiyatının Avrupa edebiyatına benzemeyen kendine has özelliğinden bahsetmiştir. Katılımcılar Asya yazarlarının büyük çaplı buluşmasının 1973 yılından sonra ilk defa 2019 yılında düzenlendiğini de ifade ettiler (Abiş, 2019). Genel olarak Asya edebiyatının içindeki Orta Asya halklarının edebiyatlarını köklü tarihini derinliklerinden başlayan ortak değerler bakımından ve coğrafik, tarihî, siyasi, sosyal, ekonomik ve dinî açıdan birbirine yakınlaştıran sebepler oldukça fazladır. Burada Kazakistan’ın yurtdışıyla olan edebî ilişkilerinin sadece bazı önemli konularından söz edilmıştır. Bununla birlikte, Kazakistan’da son yıllarda devlet tarafından edebiyata daha fazla destek ve önem verilmeye başlandığı görülmektedir.

Orta Asya’nın diğer devletlerinde de edebî eserlerin basımı, başka dillere çevirilmesi, tanıtılması ve geliştirilmesi ile ilgili toplantılar ve çeşitli faaliyetler düzenlenmektedir. Bu tür faaliyetler, çoğunlukla, iki ülke arasında ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilmektedir. Örneğin, 2022 yılının Eylül ayında Özbek edebiyatının Avrupa basınında daha çok tanınmasını sağlamak amacıyla Özbekistan’ın Taşkent ve Buhara şehirlerinde devlet des-

bir жолы – аударма жұмыстары Орталық Азия аймағында соңғы онжылдықта қолға алына бастаған.

Осы тұста 2019 жылы мемлекеттің бастамасымен Азия елдері қаламгерлерінің I форумы өткенін атап өту қажет. Бұл халықаралық шараға барлығы 300-ге тарта ақын, жазушы, оның ішінде шетелден 70-ке тарта қаламгер қатысты. Шарада баяндама жасаған корейлік ақын Ко Ын: «Азия әдебиетіне әркелкілік тән, діндері мен философиялық жүйесі терең әрі күрделі» деп Еуропа әдебиетіне ұқсамайтын ерекшелігін сөз етті. Азия қаламгерлерінің ауқымды басқосуы 1973 жылдан кейін 2019 жылы ұйымдастырылғанын да атап өтті (Әбіш, 2019). Жалпы Азия әдебиетінің ішінде Орталық Азия халқының әдебиеттерін терең тарихтан бастау алатын ортақ құндылықтар мен жағрафиялық, тарихи, саяси-әлеуметтік, экономикалық, діни тұрғыдан жақындастыратын себептер көп кездеседі. Бұл тұста Қазақстанның сыртқы әдеби байланыстарының кейбір маңыздыларын ғана айтып өттік. Сонымен қатар, елімізде соңғы жылдары әдебиетті насихаттау ісіне мемлекеттік деңгейде көңіл бөліне бастағаны байқалады.

Орталық Азияның басқа мемлекеттерінде де әдеби туындыларды басып шығару, басқа тілдерге аудару, насихаттау және дамытуға қатысты басқосу шаралары өтіп жатады. Мұндай шаралар, көп жағдайда, екі ел арасында және халықаралық деңгейде (сирек) жүзеге асырылады. Атап айтқанда, 2022 жылы қыркүйекте Өзбекстанның Ташкент және Бұқара қалаларында өзбек әдебиетін еуропалық басылымдарда кеңірек насихаттау үшін мемлекеттік қолдаумен «Ұлы Жібек жолында» атты халықаралық әдеби фестиваль өтеді (Янги Ўзбекистон и Правда Востока, 2022). Бұл фестиваль жыл сайын Ұлы Жібек жолында орналасқан елдердің бірінде өткізіледі деп жоспарланып отыр. Сонымен қатар, 2021 жылы Өзбекстан президенті Шавкат Мирзиёев Тәжікстанға барған сапарында қазіргі заманғы өзбек және тәжік әдебиетінің антологиясын құрастыруға ұсыныс білдірген. Екі елдің ресми сапарларынан кейін екі елдің арасындағы әдеби және мәдени байланыс арта түскен (Саидов, 2021).

тегіyle “Бүйүк Іpek Yolu’nda” adlı uluslararası едебијат фестивали дүзенленеcektir (Yangi Uzbekiston; Pravda Vostoka, 2022). Bu festivalin her sene Іpek Yolu үzerinde bulunan үлкelerden birinde gerçekteştirilmesi planlanmaktadır. Bununla birlikte, 2021 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev Tacikistan ziyaretі esnasında günümüz Özbek ve Tacik edebiyatının antolojisini hazırlamayı önermiştir. İki үlkenin yetkililerinin resmî ziyaretlerinden sonra iki үlke arasındaki edebî ve kültürel ilişkiler artmaya başlamıştır (Sayidov, 2021). Buna ek olarak, Asya Yazarları’nın I. Forumu’nda Tacikistan’ın halk şairi Gülnazar Keldi, Orta Asya yazarları için almanak hazırlamayı teklif etmiştir (Sng.today, 2019).

Yukarıda bahsedilen kaynaklardan da gördüğümüz gibi, çağdaş Orta Asya edebiyatını inceleme ve geliştirmeye yönelik çalışmalar ve öneriler pek sık gündeme getirilmemektedir. 2019 yılında Orta Asya bölgesinde ilk defa Kazakistan’da Asya Yazarları’nın I. Forumu’nun yapıldığını ve 2022 yılında Özbekistan’da uluslararası bir edebiyat festivalinin yapılmasının planlandığını dikkate alacak olursak, bu tür devlet destekli girişimler ancak son yıllarda dikkate alınmaya başlanmıştır. Asya Yazarları’nın I. Forumu’nda şair Oljas Süleymanov: “Edebiyat akıllı insanlar yetiştirir, akıllı insanlar ise ekonomiyi kalkındırır. Günümüzde devlet edebiyat olmadan ekonominin de, siyasetin de, kültürün de olmayacağı anılamaya başladı” (ASIA-Plus, 2019) demiştir. Oljas Süleymanov’un Post-Sovyet үлкelerini edebiyatıyla ilgili olarak söylediği bu görüşü modern edebî sürecin durumunu ortaya koymaktadır. Jambıl Jabayev, Abay Kunanbayulı, Muhtar Avezov, Cengiz Aytmatov ve Oljas Süleymanov gibi tanınmış şairler ile yazarların eserleriyle ilgili kültürel etkinlikler ve kitap tanıtımları Orta Asya ve Avrupa үlkelerinde sık sık yapılmaktadır (Veksler ve Şuman, 2002). Ancak bu tür et-

KAZAKISTAN’IN GÜNÜMÜZDE YURTDIŞIYLA OLAN EDEBİ İLİŞKİLERİNE BAKILDIĞINDA, BATI DÜNYASI, BUNUNLA BİRLİKTE, ÇİN, RUSYA, ARABİSTAN GİBİ ÇEŞİTLİ ALANLARDAKİ ÖNCÜ ÜLKELERLE İLİŞKİLER KURULMAYA BAŞLANDIĞINI SÖYLEMEK GEREKİR

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ УАҚЫТТА ЖАЛПЫ ШЕТЕЛМЕН ӘДЕБИ БАЙЛАНЫСЫ ЖАЙЫН ТАЛҚЫЛАҒАНДА БАТЫС ӘЛЕМІ, СОНЫМЕН ҚАТАР, ҚЫТАЙ, РЕСЕЙ, АРАБИЯ СЫНДЫ ӘР САЛАЛАР БОЙЫНША ОЗЫҚ ТҰРҒАН МЕМЛЕКЕТТЕРМЕН БАЙЛАНЫС ОРНАТЫЛА БАСТАҒАНЫН АТАП ÖТУ ҚАЖЕТ

Сонымен қатар, Азия қаламгерлерінің I форумында Тәжікстанның халық ақыны Гулназар Келди Орталық Азия қаламгерлеріне арналған альманах құруды ұсынған болатын (Sng.today, 2019).

Ақпараттық ресурстардан байқағанымыздай, Орталық Азияның қазіргі әдебиетін зерттеу және дамыту мақсатында арнайы бастамалар мен ұсыныстар жиі көтерілмейді. 2019 жылы Орталық Азия аймағындағы алғаш рет Қазақстанда Азия қаламгерлерінің I форумы өткенін және 2022 жылы Özbekстанда халықаралық әдеби фестиваль жоспарланғанын ескерсек, мұндай мемлекеттік бастамалар соңғы жылдары ғана қолға алына бастады. Азия қаламгерлерінің I форумында ақын Олжас Сүлейменов «Әдебиет ақылды адамдарды тәрбиелейді, ақылды адамдар да экономиканы көтереді. Қазір мемлекет әдебиетсіз экономика да, саясат та, мәдениет те жоқ екенін түсіне бастады» (ASIA-Plus, 2019) деген болатын. Посткеңестік елдердің әдебиетіне қатысты айтқан О. Сүлейменовтің бұл пікірі қазіргі әдеби үдерістің жағдайын көрсетеді. Ал Жамбыл Жабаев, Абай Құнанбайұлы, Мұхтар Әуезов, Шыңғыс Айтматов, Олжас Сүлейменов сынды жекелеген көрнекті ақындар мен жазушылардың шығармашылығына қатысты мәдени іс-шаралар, кітап тұсаукесерлері Орталық Азия мен Еуропа елдерінде жиі өтіп тұрады (Векслер және Шуман, 2002). Бірақ мұндай шаралардың өткізілуі Орталық Азияның қазіргі әдебиетінің даму үрдістерін әр қырынан айқындауға жеткіліксіз. Бұл аймақтың бүгінгі әдебиетінің бағыт-бағдарын анықтап, объективті бағалау үшін *кешенді іргелі зерттеулердің қажеттілігі* айқын аңғарылады.

Қорыта келгенде, посткеңестік кеңістіктегі Орталық Азияның қазіргі әдебиетін дамытуға қатысты

kinliklerin düzenlenmesi çağdaş Orta Asya edebiyatının gelişim sürecini çeşitli yönlerden incelemek için yetersizdir. Bu bölgenin günümüzdeki edebiyatının gelişimini ve gidişatını tespit etmek ve objektif bir şekilde değerlendirmek için kapsamlı bir araştırma yapılması gerekmektedir.

Sonuç olarak, Post-Sovyet dönemde Orta Asya'nın günümüz edebiyatının geliştirilmesine yönelik devlet düzeyindeki girişimlerin ancak son yıllarda yapılmaya başlandığı tespit edilmiştir. Ancak yazarların uluslararası buluşmaları bu bölgenin bağımsızlık dönemindeki edebiyatını geliştirmeye ve tanıtmaya katkı sağlasa da, edebiyatsever okurlar ile edebiyat eleştirmenlerin eserleri her yönüyle incelemesi ve tahlil ederek anlaması, tanıtması için yeterli değildir. Orta Asya'nın bağımsızlık dönemi edebiyatını geliştirmek için Orta Asya'ya yönelik çeşitli düzeylerdeki uluslararası etkinliklerin yapımını çoğaltmakla beraber, devlet tarafından büyük projeler yapıp, kapsamlı, büyük ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılmalıdır diye düşünmekteyiz. *Birincisi*, birbirlerine yakın coğrafi bölgelerde bulunan Orta Asya ülkelerinin günümüz edebiyatında yer alan düşünce, dünya görüşü, karakter, kimlik ve şuurunun incelenmesi geleceğin tayini için gereklidir. *İkincisi*, tarihî kaderleri benzer Sovyetler Birliği'nden ayrılan halkların sömürge ve sömürülmüşlük bilincinden arınma sürecini edebiyat vasıtasıyla karşılaştırmalı ve sinerjik incelemelerle ortaya koymak bizleri

memлекеттік деңгейдегі бастамалар соңғы жылдары ғана қолға алына бастағаны айқындалды. Алайда қаламгерлердің мемлекетаралық басқосулары бұл аймақтың тәуелсіздік кезеңіндегі әдебиетін дамытуға және насихаттауға үлес қосқанымен, әдебиетсүйер оқырмандар мен әдебиет сыншыларына әр қырынан талдап түсіндіруге, танытуға жеткіліксіз. Орталық Азияның тәуелсіздік кезеңіндегі әдебиетін дамыту үшін арнайы осы аймаққа арналған әртүрлі деңгейдегі халықаралық іс-шаралар өткізу аясын кеңейтумен қатар, мемлекеттер тарапынан ауқымды ғылыми жобалар орындалып, кешенді, іргелі, салыстырмалы зерттеу жұмыстары жүргізілуі қажет деп есептейміз. *Біріншіден*, жақын жағрафиялық аймақта орналасқан Орталық Азия елдерінің қазіргі әдебиетінде көрініс тапқан бет-бейнесін, мінез-құлқын, көзқарасын, ақыл-ой, санасын зерттеу болашаққа болжам жасау үшін қажет. *Екіншіден*, тарихи тағдыры ұқсас – Кеңес одағының құрамынан шыққан халықтардың отарлық санадан арылу үдерісін әдебиеті арқылы салғастырмалы және синергетикалық зерттеулер аспектінде айқындау ірі нәтижеге жеткізуі мүмкін. Тәуелсіздікті қазақтың ақын, жазушылары ерекше сезімталдықпен, қуанышпен қарсы алғаны белгілі. Соның әсерінен қазақ әдебиеті күрт жаңаша даму үрдісін бастан өткізді. Жоғары сападағы, ең бастысы, цензурадан арылған тарихи тақырыптағы шығар-

бүyük neticelere ulaştırabilir. Kazak şair ve yazarları bağımsızlığı büyük bir sevinçle ve duygusallıqla karşılamıştır. Bu sayede Kazak edebiyatının gelişim süreci hızlanmıştır. Kaliteli ve en önemlisi de sansürden kurtulan tarihî konulardaki eserler yazılmaya başlanmıştır. Komşu devletlerdeki buna benzer edebî süreçlerin nasıl gerçekleştiği ise Kazak okurlarına malum değildir. *Üçüncüsü*, Tacik halkı hariç, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenler tarihî kökleri derinlere dayanan, dini, dili, anlayışı, dünya görüşü, kültürü gibi değerleri ortak olan Türk ve kardeş halklardır. Göktürkler'in bugünkü nesilleri olan Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık dönemi edebiyatındaki Türklükle ilgili düşünceler ile eski motiflerin tekrar canlanma süreci üzerine yapılacak araştırmalar da Türk Dünyası edebiyatının gelişimine katkı sağlayacaktır. *Dördüncüsü*, "Türk Devletleri Teşkilatı" gibi Türk Dünyası'nda önemli uluslararası kurum ve kuruluşların çalışmalarını canlandıracak ve bununla birlikte, Kazakistan toplumuna sosyal ve ekonomik açıdan olumlu etkiler sağlayacaktır. "Türk Devletleri Teşkilatı'nın" gayriresmî zirvesinde Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kasım Comart Tokayev: "Bizim amacımız, Türk Dünyası'nı 21. yüzyılda önemli ekonomik, kültürel ve insani merkezlerden biri hâline getirmektir" demiştir (Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Resmî Sitesi, 2021). *Beşincisi*, Kazakistan'ın ve çevre ülkelerin edebiyat bilimi ve eğitim alanının geliştirilmesi ve Sovyetler'den sonra gelişmekte olan Kazak edebiyatının komşu ülkelerin edebiyatlarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi de objektif bir şekilde Kazak edebiyatındaki gelişim sürecini değerlendirmeye imkân sağlayacaktır.

Kaynaklar

1. Abiş, Marjan (2019). Asya Edebiyatı'nı Dünya'ya Tanıtan Forum. Alınan yer: <https://egemen.kz/article/208071-aziya-adebiyatin-alemge-aygileytin-forum>. Erişim tarihi: 12.01.2022.
2. Abişeva, Ulbolsın ve Kogay, Elmira (2020).

ORTA ASYA'NIN BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ EDEBİYATINI GELİŞTİRMEK İÇİN ORTA ASYA'YA YÖNELİK ÇEŞİTLİ DÜZEYLERDEKİ ULUSLARARASI ETKİNLİKLERİN YAPIMINI ÇOĞALTMAKLA BERABER, DEVLET TARAFINDAN BÜYÜK PROJELER YAPILIP, KAPSAMLI, BÜYÜK VE KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMALAR YAPILMALIDIR DİYE DÜŞÜNMEKTEYİZ

ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ӘДЕБИЕТІН ДАМУҒА ҮШІН АРНАЙЫ ОСЫ АЙМАҚҚА АРНАЛҒАН ӘРТҮРЛІ ДЕҢГЕЙДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ІС-ШАРАЛАР ӨТКІЗУ АЯСЫН КЕҢЕЙТУМЕН ҚАТАР, МЕМЛЕКЕТТЕР ТАРАПЫНАН АУҚЫМДЫ ҒЫЛЫМИ ЖОБАЛАР ОРЫНДАЛЫП, КЕШЕНДІ, ІРГЕЛІ, САЛЫСТЫРМАЛЫ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫ ЖҮРГІЗІЛУІ ҚАЖЕТ ДЕП ЕСЕПТЕЙМІЗ

малар жазылды. Ал көрші мемлекеттерде мұндай әдеби үдерістің қалай жүзеге асырылғаны қазақ оқырмандарына беймәлім. *Үшіншіден*, тәжік халқын қоспағанда қазақ, қырғыз, өзбек және түркімен елдері – тарихи тамыры тереңнен бастау алатын, діні, ділі (менталитеті), тілі, танымы, дәстүрі сынды құндылықтары ортақ – түркі халықтары саналады. Тәуелсіздік кезеңіндегі көне көк түріктердің бүгінгі жалғасы – Орталық Азия елдерінің әдебиетінде түркілік ой-армандар мен ескі мотивтердің қайта жаңғыру үрдісін зерттеу жұмыстары да түркі әлемі әдебиетінің дамуына үлес қосады. *Төртіншіден*, «Түркі мемлекеттерінің ұйымы» сынды түркі әлеміндегі маңызды халықаралық ұйымдардың жұмыстарын жандандыруға, сонымен қатар, Қазақстан қоғамына әлеуметтік, экономикалық тұрғыда ықпал ететіні айқын. «Түркі мемлекеттерінің ұйымының» бейресми саммитінде ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев: «Біздің мақсатымыз – түркі әлемін ХХІ ғасырда маңызды экономикалық және мәдени-гуманитарлық кеңістіктің біріне айналдыру» (Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты, 2021) деп атап өткен болатын. *Бесіншіден*, Қазақстанның, ТМД-ның әдебиеттану және білім беру саласын дамытуға үлес қосады және посткеңестік кеңістікте дамып жатқан қазақ әдебиетін көрші орналасқан елдердің әдебиетімен салыстыра-салғастыра зерттеу арқылы объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Дереккөз:

1. Абишева, Улболсын және Когай, Эльмира (2020). Литература Центральной Азии. Архетипы. Мифологемы. Концепты: монография. – Алматы: Қазақ университеті, 212 с.
2. ASIA-Plus (2019). Гулназар Келди: В мире есть одна сильная партия – это партия слова. Сілтеме: <https://asiaplus.tj.info/ru/node/271961>. Қаралған уақыты: 27.02.2022.
3. Әбіш, Маржан (2019). Азия әдебиетін әлемге әйгілейтін форум. Сілтеме: <https://egemen.kz/article/208071-aziya-adebiyatin-alemge-aygileytin-forum>. Қаралған уақыты: 12.01.2022.

- Orta Asya Edebiyatı. Arketipler. Mitolojik Yaklaşımlar. Kavramlar. Monografi. Almatı: Kazak Üniversitesi, s. 212.
3. ASIA-Plus (2019). Gülnazar Keldi: Dünyada Tek Güçlü Parti var. Bu Söz Partisidir. Alınan yer: <https://asiaplus.tj.info/ru/node/271961>. Erişim tarihi: 27.02.2022.
 4. Bağımsız Devletler Topluluğu Yürütme Komitesi (2018). Bakü'de "Genç Kırgız Şairlerin Antolojisi" adlı kitap basıldı. Alınan yer: <https://cis.minsk.by/news/11715/v-baku-izdana-kniga-na-azerbajdzanskoyazyke-antologiya-molodyh-kyrgyzskih-poetov>. Erişim tarihi: 25.02.2022.
 5. Batenkova, Elena (2018). Nizom Kosim Bağımsızlık Yıllarında Tacik Edebiyatına Katkı Sağlayan İsimleri Söyledi. Alınan yer: <https://khovar.tj/rus/2018/08/nizom-kosim-nazval-imena-kotorymi-popolnilas-tadzhikskaya-literatura-za-gody-nezavisimosti/>. Erişim tarihi: 21.02.2022.
 6. İsman, Alihan (2020). Altı Dile Çevrilen Antoloji. Alınan yer: <https://aikyn.kz/21445/alty-tilge-awdarylghan-antologiya/>. Erişim tarihi: 12.01.2022.
 7. Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Resmi Sitesi (2021). Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kasım Komart Tokayev'in Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin gayriresmî zirvesinde ki konuşması. Alınan yer: <https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaevty-n-turkitildes-memleketterdin-yntymaktastyk-kenesinin-beyresmi-sammitinde-soylegen-sozi-312234>. Erişim tarihi: 12.01.2022.
 8. Kazak Edebiyatı Tarihi (2004). Sovyet Dönemi: 1917-1940. Ed. S. Kirabayev. Almatı: Kazakparak. 7, s. 462.
 9. Rayimbekova, Moldir (2021). Edebiyat Teorisi. Dil. Zaman. Alınan yer: <https://qazaqadebiety.kz/30193/debiet-teoriyasy-til-ua-yt>. Erişim tarihi: 12.01.2022.
 10. Sayidov, Abdullo (2021). "Uza": Edebiyat, Halkın Kalbi. Tacik Özbek ilişkileri için Yeni Fırsatlar Açılıyor. Alınan yer: <https://khovar.tj/rus/2021/09/uz-literatura-serdtse-naroda-otkryvayutsya-novye-aspekty-tadzhiksko-uzbekskih-otnoshenij/>. Erişim tarihi: 20.02.2022.
 11. Seyitov, Sağıngali (1965). Edebiyatlar Dostluğu. Almatı: Jazuşı, s. 264.
 12. Simadil, Karagöz (2020). Rauan Kenjehanuly: Abay eserlerini Büyük Bir Gayretle Çevirdik. Alınan yer: <https://100kitap.kz/en/mass-media/98>. Erişim tarihi: 12.01.2022.
 13. Sng.today (2019). Tacik Şair Asya Yazarları'nın Almanakını Hazırlamayı Önerdi. Alınan yer: <https://sng.today/dushanbe/11096-tadzhikskij-pojet-predlozhi-sozdat-almanah-dlja-aziatskih-pisatelej.html>. Erişim tarihi: 28.02.2022.
 14. Tolmaçev, Boris Yaroslaviç, Mogilevskaya, Natalya Maksimovna ve Yurev, Andrey Nikolaevich (2013). Orta Asya'nın Bugünkü Nesri (Epik Yönleri. D. A. Konayev Avrasya Hukuk Akademisi Habercisi. Alınan yer: <https://docplayer.com/77683752-D-a-k-onaev-atyndag-y-kolik-zh@ne-k-u-k-yk-gumanitaryk-universitetin-habarshysy-3-48-2013zh.html>. Erişim tarihi: 12.01.2022.
 15. Veksler, Yuriy ve Shuman, Efim (2002). Orta Asya Yazarları Berlin'de. Alınan yer: <https://www.dw.com/ru/pisateli-srednej-azii-v-berline/a-515525>. Erişim tarihi: 27.02.2022.
 16. Yangi Uzbekistan (2022). Taşkent'te ve Buhara'da Uluslararası Edebiyat Festivali Düzenlendi. Alınan yer: <https://yuz.uz/ru/news/v-tashkente-i-buxare-sostoitsya-mejdunarodny-literaturny-festival>. Erişim tarihi: 27.02.2022.
 4. Батенкова, Елена (2018). Низом Косим назвал имена, которыми пополнилась таджикская литература за годы независимости. Сілтеме: <https://khovar.tj/rus/2018/08/nizom-kosim-nazval-imena-kotorymi-popolnilas-tadzhikskaya-literatura-za-gody-nezavisimosti/>. Қаралған уақыты: 21.02.2022.
 5. Векслер, Юрий және Шуман, Ефим (2002). Писатели Средней Азии в Берлине. Сілтеме: <https://www.dw.com/ru/%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B5%D0%B9-%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%B8-%D0%B2-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B5/a-515525>. Қаралған уақыты: 27.02.2022.
 6. Исман, Әлихан (2020). Алты тілге аударылған антология. Сілтеме: <https://aikyn.kz/21445/alty-tilge-awdarylghan-antologiya/>. Қаралған уақыты: 12.01.2022.
 7. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты (2021). ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесінің бейресми саммитінде сөйлеген сөзі. Сілтеме: <https://www.akorda.kz/kz/prezident-kasym-zhomart-tokaevty-n-turkitildes-memleketterdin-yntymaktastyk-kenesinin-beyresmi-sammitinde-soylegen-sozi-312234>. Қаралған уақыты: 12.01.2022.
 8. Қазақ әдебиетінің тарихы (2004). Кеңес дәуірі (1917-1940). Жалпы ред. басқ. С. Қирабаев. Алматы: Қазақпарат, Т. 7. 462 б.
 9. Райымбекова, Мөлдір (2021). Әдебиет теориясы. Тіл. Уақыт. Сілтеме: <https://qazaqadebiety.kz/30193/debiet-teoriyasy-til-ua-yt>. Қаралған уақыты: 12.01.2022.
 10. Сайдов, Абдулло (2021). «Уза»: Литература – сердце народа. Открываются новые аспекты таджикско-узбекских отношений. Сілтеме: <https://khovar.tj/rus/2021/09/uz-literatura-serdtse-naroda-otkryvayutsya-novye-aspekty-tadzhiksko-uzbekskih-otnoshenij/>. Қаралған уақыты: 20.02.2022.
 11. Сейитов, Сағынғали (1965). Әдебиеттер достығы. Алматы: Жазушы, 264 б.
 12. Сімәділ, Қарағөз (2020). Рауан Кенжеханұлы: Абай шығармаларын зор ықыласпен аудардық. Сілтеме: <https://100kitap.kz/en/mass-media/98>. Қаралған уақыты: 12.01.2022.
 13. Sng.today (2019). Таджикский поэт предложил создать альманах для азиатских писателей. Сілтеме: <https://sng.today/dushanbe/11096-tadzhikskij-pojet-predlozhi-sozdat-almanah-dlja-aziatskih-pisatelej.html>. Қаралған уақыты: 28.02.2022.
 14. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Атқарушы комитеті (2018). В Баку издана книга на азербайджанском языке «Антология молодых кыргызских поэтов». Сілтеме: <https://cis.minsk.by/news/11715/v-baku-izdana-kniga-na-azerbajdzanskoyazyke-antologiya-molodyh-kyrgyzskih-poetov>. Қаралған уақыты: 25.02.2022.
 15. Толмачев, Борис Ярославич, Могилевская, Наталья Максимовна, және Юрьев, Андрей Николаевич (2013). Современная проза центральной Азии (эпические аспекты). Вестник Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. Сілтеме: <https://docplayer.com/77683752-D-a-k-onaev-atyndag-y-kolik-zh@ne-k-u-k-yk-gumanitaryk-universitetin-habarshysy-3-48-2013zh.html>. Қаралған уақыты: 12.01.2022.
 16. Янги, Ўзбекистон және Правда, Востока (2022). В Ташкенте и Бухаре состоится международный литературный фестиваль. Сілтеме: <https://yuz.uz/ru/news/v-tashkente-i-buxare-sostoitsya-mejdunarodny-literaturny-festival>. Қаралған уақыты: 27.02.2022.

DİJİTAL ALANDA ETNOGRAFYA: TÜRKİSTAN BÖLGESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

DAULET ZHAILYBAY

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗІЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

ЦИФРЛЫ КЕҢІСТІКТЕГІ ЭТНОГРАФИЯ: ТҮРКІСТАН ӨҢІРІН ЗЕРТТЕУ МЫСАЛЫНДА

Топлumsal деғишмлер, текнoлoгик ге-лiшмелерле yakından илгилidir. Сoз кoнуcу ге-лiшмелер, cоcял илiшкилер ve кyльтyрел cюрeчлерде кaрмaшк деғи-шмлерe yол ачмaктaдир. Онуn бaшлaкa тезaхyрлерi, modern дiгитaл текнoлoгилерин oлaғaнyстy oрнеклерiyle кaрaкeтерize eдилмектедир. Айpицa, yeni текнoлoгилер гyнлyк yшaмдa oнeмлi рoл oйнaяpак, yerлeшк кyльтyрел деғерлерi ашндирмaктaдир. Бу, кyреселлeшмeнин бiр oзeллiғи oлaрaк aнлaшлaбилiр. Oртaя чкaн бy деғишмлерi иncелepкeн, билeм aдaмлaрi фaрклi мeтoдoлoгик coнyчлaрa вaрмaктaдир. Her шeйдеn oнцe бy, гeлeнeксeл билeмсeл yөнлepин yeni илкeлepин oлушyмунун темeлидир. Бyнлaрдaн бiри, гeлeнeксeл eтнoгpафи билeминин бiр пapцaсy oлaрaк “дiгитaл eтнoгpафиянaн” билeмсeл yөнyнyн oлуштyрyлмaсидир. Бaзu aрaштирмaцилaр дiгитaл eтнoгpафиyи “cибep eтнoгpафи”, “cанaл eтнoгpафи” гибi деғишк кaвpамлaрa нитeлeндирмектедир [Satveer, 2017]. Дiгитaл eтнoгpафиyи гoрсeл aнтpологинин ге-лiшмiш бiр дeвaмy oлaрaк yopмлaянлaр дa бyлyнмaктaдир.

Her halükarda, modern дiгитaл билгi текнoлoгисинин хизлi ге-лiшiminин eтнoгpафик aрaштирмa yөнтемлepиндe бiр тaким деғишкликлepe yол ачтiғини гoрмектeйиз. Oзeлликлe дiгитaл текнoлoгилерин oртaя чкiшi, eтнoгpафик

**HER HALÜKARDA,
MODERN
DİJİTAL BİLGİ
TEKNOLOJİSİNİN
HIZLI GELİŞİMİNİN
ETNOGRAFİK
ARAŞTIRMA
YÖNTEMLERİNDE
BİR TAKIM
DEĞİŞİKLİKLERE
YOL AÇTIĞINI
GÖRMEKTEYİZ**

**ҚАЗІРГІ
АҚПАРАТТЫҚ
ЦИФРЛЫ
ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ
ҚАРҚЫНДЫ ДАМУЫ
ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ
ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІНЕ
БІРҚАТАР
ӨЗГЕРІСТЕР
АЛЫП КЕЛГЕНІН
БАЙҚАЙМЫЗ**

Қоғамдағы қазіргі өзгерістер жаңа технологиялардың дамуына тікелей негізделеді. Бұл қоғамдық қатынастар мен мәдени үрдістердегі күрделі бетбұрыстарға алып келіп отыр. Оның басты көріністері қазіргі цифрлы технологиялардың көрнекті үлгілерімен сипатталады. Оның сыртында жаңа технологиялардың күнделікті өмірде басты орынға шығып, қалыптасқан мәдени құндылықтарды ығыстырып шығаруы орын алып отыр. Мұны жаһандану заманының өзіндік ерекшелігі ретінде түсінуге болады. Осы қалыптасып келе жатқан өзгерістерді зерттеуде ғалымдар әртүрлі методологиялық тұжырымдарға қадам жасап отыр. Бұл ең алдымен дәстүрлі ғылыми бағыттардың жаңа ұстанымдарының қалыптасуына негіз болып келеді. Соның бірі, дәстүрлі этнография ғылымының бір бөлігі ретінде «цифрлы этнография» ғылыми бағытының қалыптасуын атап өтсек болады. Цифрлық этнографияны кейбір зерттеушілер «кибер этнография», «виртуалды этнография» сияқты көптеген ұғымдармен байланыстырады [Сатвир, 2017]. Сонымен қатар, цифрлы этнографияны визуалды антропологияның дамыған жалғастығы ретінде түсіндіретіндер де бар.

араştırma için görsel materyali kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Bunların içinde akıllı telefonlar, dijital ve video kameralar, takometreler, GPS navigasyon cihazları ile dronlarla çekilen görseller, belgesel kaynakların taranması, fotoğraflanması, bazı nesnelerin koordinatlarının belirlenmesi ve boyutlandırılmasına olanak tanımaktadır. Örneğin, 20-30 yıl önce belirli bölgeleri keşfetmek için hava fotoğrafçılığı kullanılırken, günümüzde bu işlemler küçük bir "dronun" yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Bu eğilim, etnografların hem sahada hem de saha ötesinde bilgi edinme fırsatlarını genişletmektedir [Hamersley, 2020].

COVID-19 salgını sırasında her ne kadar etnografik çalışmalar için sahaya çıkılamasa da internet üzerinden farklı bilgilere ulaşılmasının yanı sıra çeşitli anketler ve programlar sayesinde veri toplama süreçleri yürütülmeye çalışılmıştır. Genel anlamda ise COVID-19'un

Қалай болғанда да қазіргі ақпараттық цифрлы технологияның қарқынды дамуы этнографиялық зерттеу әдістеріне бірқатар өзгерістер алып келгенін байқаймыз. Алып қарайтын болсақ, цифрлық технологиялардың пайда болуы этнографиялық зерттеу үшін визуалды материалды кешенді түрде қарастыруға мүмкіндік берді. Оның ішінде смартфондар, цифрлы камералар мен бейне камералар, тахеометрлер, GPS навигаторлар, дрондар, визуалды және құжаттық дереккөздерді сканерлеуге, фотоға түсіруге, кейбір объектілердің координаттарын анықтауға, өлшемін алуға мүмкіндік береді. Мысалы осыдан 20-30 жыл бұрын кейбір аймақтарды зерттеу үшін ұшақпен аэрофото түсірілім жасайтын болса, қазіргі кезде бұл қызметті шағын дронның көмегімен іске асырады. Бұл үрдіс этнографтардың далалық жағдайда және одан тыс жерде де ақпарат алуының мүмкіндігін кеңейтіп отыр [Хамерсли, 2020].

кısıtlamaları interneti hayatımıza daha fazla entegre ederek bir nevi bağımlılığımızı da artırmıştır. Bu noktada başta gençler olmak üzere daha izole ortamlarda çalışmalarımızı yürütmeye başlamış olduğumuz da üzerine düşünülmesi gereken konular arasında yer almaktadır [Kazakistan gençleri, 2021].

Dijital etnografi, bir yandan yeni teknolojilerin bir araştırma yöntemi olarak etkin kullanımını getirirken, diğer yandan teknolojinin çağdaş halkla ilişkilerdeki etkisini belirlemektedir. Dijital etnografinin ana amacı, internet aracılığıyla sağlanan tüm hizmetlerin insan yaşamındaki rolünü belirlemek ve incelemektir. Kazakistan'da dijital etnografi özel bir yöntem olarak görülmemekte olup ancak yeni teknolojiler kullanılarak araştırmalar yapılmaktadır. Özellikle etnografya, araştırmalarında yeni teknolojilerin uygulanmasını sürekli olarak geliştirmektedir. Ancak Kazakistan'da etnoloji bilimi içerisinde bu yeni alanların kendi yerlerini almaları konusunda teorik ve metodolojik temellerinin gelişmesine yönelik henüz önemli gelişmelerde bulunulmadığını görebilmekteyiz.

Türkistan bölgesinin araştırılmasına ilişkin veriler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görsel bilgiler vermeye başlamıştır. Örneğin, 1886'da A. K. Gaines, Türkistan gezisi sırasında Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesini ve diğer binaları anlatmış ve ayrıca şehrin ana caddelerini de fotoğraflamıştır [Gaines, 1898]. Bunlara ilaveten, XX. yüzyıl boyunca birçok fotoğrafik belge toplanmıştır [Wdl.org, 2016]. Son yıllarda Türkistan bölgesi ile ilgili birçok çalışma ve yayın yapılmaktadır. Bu eserler Türkistan arkeolojisi ve tarihi ile ilgili geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Son yıllarda Türkistan'ın tu-

**DİJİTAL ETNOGRAFI,
BİR YANDAN YENİ
TEKNOLOJİLERİN
BİR ARAŞTIRMA
YÖNTEMİ OLARAK
ETKİN KULLANIMINI
GETİRİRKEN,
DİĞER YANDAN
TEKNOLOJİNİN
ÇAĞDAŞ HALKLA
İLİŞKİLERDEKİ
ETKİSİNİ
BELİRLEMEKTEDİR**

**ЦИФРЛЫ
ЭТНОГРАФИЯ БІР
ЖАҒЫНАН ЗЕРТТЕУ
ӘДІСІ РЕТІНДЕ ЖАҢА
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ
ТИІМДІ
ПАЙДАЛАНУДЫ
КӨРСЕТСЕ, ЕКІНШІ
ЖАҒЫНАН ҚАЗІРГІ
ҚОҒАМДЫҚ
ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ
ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ
ӘСЕРІН АНЫҚТАЙТЫН
БОЛДЫ**

Көріп отырғанымыздай, технологияларды пайдалана отырып интернет желісі арқылы ақпарат алу қашықтықтан зерттеу жүргізуге тиімді болды. Әсіресе COVID-19 пандемиясы уақытында далалық зерттеулер жүргізу мүмкін болмады. Бұл тұста арнайы сауалнамалар мен бағдарламаларды интернет арқылы респонденттерге таратылып, сол арқылы мәлімет жинау өз нәтижесін берді. Сондай-ақ, пандемиялық жағдайда халықтың жаппай оқшаулануы адамдардың интернетке тәуелділігін арттыраты түсті. Бұл тұрғыда жастармен қатар барлығымыздың тіпті де оқшау ортада жұмыс істеуге бейімделе бастағанымыз ойлантарлық мәселелердің бірі [Қазақстан жастары, 2021].

Цифрлы этнография бір жағынан зерттеу әдісі ретінде жаңа технологияларды тиімді пайдалануды көрсетсе, екінші жағынан қазіргі қоғамдық қатынастардағы технологияның әсерін анықтайтын болды. Соның ішінде интернет желісі арқылы жүргізілетін барлық қызметтердің адам өмірінде алатын орнын анықтау және зерттеу цифрлы этнографияның негізгі объектісі ретінде қарастырылады. Қазақстанда цифрлы этнография арнайы әдіс ретінде қарастырылмағанымен жаңа технологиялар арқылы зерттеу жүргізу жолға қойылған. Соның ішінде жаңа технологияларды этнографтар өз зерттеулерінде қолданудың қыр-сырын дамытып, жетілдіріп отырады. Алайда, еліміздегі этнология ғылымының теориялық-методологиялық негіздері жаңа бағыттарды айшықтауға әлі де қадам баспаған.

Дегенмен, Түркістан өңірін зерттеуге байланысты деректер XIX ғасырдың екінші жартысында-ақ визу-

араştırmalara ihtiyaç olduđu ачıktır. Örneđin, şehir sakinlerinin günlük yaşamı akıllı telefonlara ve bilgisayar teknolojisine bađlıdır. Kent sakinlerinin, boş zamanlarını çeşitli sosyal ağlarda aktif olarak geçirmeleri ve dernekler aracılığıyla fikirlerini iletmeleri, şehir nüfusunun sanal yaşamından bilgi sağlamaktadır. Türkistan konusunda sosyal ağlarda bu tür derneklerin tam sayısını belirlemek mümkün деğildir. Ancak bunların çođunu turizm destekçileri, gönüllü gençler, ticaret odaları ve reklam siteleri oluşturmaktadır.

Bu olgular sadece Türkistan'ı деğil, ülkenin tüm bölgelerini kapsamaktadır. Küresel bilgi alışverişı bağlamında, modern kültürün gençler için ilgi çekici alanları da oluşmaktadır. Bu tür bilgi alışverişı paylaşımlarında gençlerin farklı uygulama ve modern teknolojileri kullandığı ifade edilmektedir. Öte yandan Tik-Tok gibi uygulamaların da yaygınlaşmakta olduđu belirtilmektedir. Her ne kadar bu paylaşımların dijital etnografi açısından fotoğrafik belgeler niteliğinde деğerlendirilme potansiyeli bulunmasına ek olarak gençlerin sosyal ağlarda fazla zaman harcamaları gibi meseleleri de gündeme getirmektedir [Eljastary.kz, 2021].

Şehrin nüfusunun dijital teknolojilere ait olduđu gerçeđi, Türkistan bölgesinde "SMART" okul projesinin hayata geçirilmeye başlamasıyla görülebilir. Onun amacı şehirdeki bir dizi okula öğrencilerin girişini izlemek için turnike, elektronik kilit ve video gözetimini sağlamaktır. Ayrıca gelecekte okullara takılacak olan kilitli dolaplar, okul güvenlik düzeyini artıracaktır [Inform.kz, 2020]. Ayrıca, "Akıllı Türkistan" mobil uygulaması bölge sakinleri ve konuklarına kamu güvenliği, kamu hizmetleri, ulaşım, turizm, sađlık, eğitim, girişimcilik, arazi yönetimi, taksi hizmet-

**HER NE KADAR BU
PAYLAŞIMLARIN
DİJİTAL ETNOGRAFI
AÇISINDAN
FOTOĞRAFİK
BELGELER
NİTELİĞİNDE
DEĞERLENDİRİLME
POTANSİYELİ
BULUNMASINA EK
OLARAK GENÇLERİN
SOSYAL AĞLARDA
FAZLA ZAMAN
HARCAMALARI
GİBİ MESELELERİ
DE GÜNDEME
GETİRMEKTEDİR**

**ӘЛЕУМЕТТІК
ЖЕЛІЛЕРДЕГІ
СУРЕТТІ
ЖАРИЯЛАНЫМДАР
ЦИФРЛЫ
ЭТНОГРАФИЯ
ТҰРҒЫСЫНАН
ДЕРЕККӨЗІ
РЕТІНДЕ ҚАРАЛСА
ДА, ЖАСТАР
ҮШІН ЕҢ КӨП
ТАРАЛҒАН ЗИЯНДЫ
ӘДЕТ РЕТІНДЕ
ӘЛЕУМЕТТІК
ЖЕЛІЛЕРДЕ КӨП
УАҚЫТ ӨТКІЗУ
АРТЫП БАРАДЫ**

көп жарияланады. Осылайша әлеуметтік желілердегі бірлестіктер мен адамдардың Түркістан тақырыбында салынған фото суреттерінің өзі цифрлы этнографияның зерттеу объектісі ретінде қарастырылады. Мұндай зерттеулердің бір қатарын алдыңғы зерттеулерімізде 2014-2020 жж. аралығында әлеуметтік желілерге жарияланған суреттер арқылы көрсеткен болатынбыз. Бұл зерттеу жұмысында қала антропологиясын визуалды көріністері арқылы талдауға болатыны көрсетілді [Жайлыбаев, 2020]. Жалпы мұндай зерттеу жұмыстарында қаланың дамуы, әлеуметтік нысандардың адам өміріне ықпалы фото материалдар мен желідегі посттар арқылы қарастырылатын болады.

Түркістан қаласының қазіргі даму деңгейін қарастыратын болсақ, цифрлы этнографиялық зерттеулердің қажет екені анық. Мысалы, қала тұрғындарының күнделікті өмірі смартфондарға, компьютерлік технологияға айтарлықтай байланысты. Тұрғындардың бос уақытын әр түрлі әлеуметтік желіде белсенділік танытып, өзара идеяларын ортақ бірлестіктер арқылы жеткізуі қала халқының виртуалды өмірінен ақпарат береді. Түркістан тақырыбында әлеуметтік желілердегі мұндай бірлестіктердің санын нақты анықтау мүмкін емес, бірақ олардың дені туризмді насихаттаушылар, ерікті жастардың, сауда-саттық бірлестіктері, танысу және көптеген жарнамалық бағыттағы бірлестіктерді құрайды.

Бұл құбылыстар тек Түркістанды ғана емес, еліміздің барлық аймақтарын қамтиды. Жаһандық ақпарат алмасу жағдайында заманауи мәдениеттің жастар үшін ең қызықты бағыттары да қалыптасқан. Мысалы, еліміз бойынша

leri, devlet kurumlarının yöneticileri için sanal resepsiyon kaydı, konut kuyrukları ve diğer alanlardaki hizmetlere ve bilgilere hızlı ve rahat erişim sağlamaktadır [Gov.kz, 2020].

Sonuç olarak, yeni dijital teknolojilerin gelişmesi halkla ilişkilerde büyük değişimlere yol açmıştır. Bu süreç, sosyal bilimlerde yeni yönelimlerin, farklı araştırma yöntemlerinin oluşmasına temel oluşturacaktır. Özellikle, dijital etnografinin bilimsel yönü, geleneksel araştırma yöntemlerine dayanarak, yeni sosyal gelişme ilkelerine uygun yeni yönelimlere neden olmaktadır. Dijital etnografi, ülke için büyük önem taşımaktadır, çünkü modern bilimsel çalışmaların uygulanması, araştırmacıların daha az zamanı verimli kullanmalarına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda insanların dijital teknolojiler aracılığıyla kültürleri anlamaları, bu yöntemlerle yeni bilgiler edinmeleri yeni araştırmaların yapılmasını gerektirmektedir. Türkistan bölgesi araştırmalarında dijital etnografinin kullanımı genişlemeye devam

жастар арасында «Тик-Ток» желісінің танымалдылығы арта түскен. Алайда, әлеуметтік желілердегі суретті жарияланымдар цифрлы этнография тұрғысынан дереккөзі ретінде қаралса да, жастар үшін ең көп таралған зиянды әдет ретінде әлеуметтік желілерде көп уақыт өткізу артып барады [Eljastary.kz, 2021].

Қала халқының цифрлы технологияларға тиістілігін Түркістан облысында SMART-мектеп жобасы қолға алынғанынан да байқаймыз. Оның мақсаты қала мектептерінің бір қатарында оқушылардың кіруін бақылау үшін турникеттер мен электронды құлыптар, бейнебақылаулар орнату. Бұдан өзге, алдағы уақытта мектептерге енгізілетін шкаф-локерлер мектептің қауіпсіздік деңгейін арттыруға мүмкіндік береді [Inform.kz, 2020]. Сонымен қатар, «Smart Turkistan» мобильдік қосымшасы облыс тұрғындары мен қонақтарына қоғамдық қауіпсіздік, коммуналдық

edecektir. Zira şehirdeki yeni sosyal tesisler dijital teknolojilere uyarlanmaktadır. Bu da, bölgelerdeki etnografik araştırmaların yeni bir yön aldığını göstermektedir. Türkistan bölgesine ilişkin toplumsal çalışmalarda bilimsel bir yön olarak dijital etnografinin kullanılması, ülkedeki sosyal bilimlerin metodolojik kavramlarıyla ilgilidir.

Kaynaklar

1. Eljastary.kz (2021). Kazakistan gençleri arasında anket. Alınan yer: <https://eljastary.kz/infographics/18483/>. Erişim tarihi: 03.03.2022.
2. Gaines A.K. (2020). Edebi eserlerin toplanması. Türkistan'a yolculuk. T. II. SPb, 1898.
3. Gov.kz (2020). "SMART TURKISTAN" mobil uygulaması başlatıldı. Alınan yer: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ontustik/press/news/details/startovalo-mobilnoe-prilozhenie-smart-turkistan?lang=kk>. Erişim tarihi: 04.03.2022.
4. Hammersley M. ve Atkinson P. (2020). Etnografik araştırmanın ilkeleri. Almatı: Kamu Fonu "Ulusal Tercüme Bürosu", 2020. s. 208.
5. Inform.kz (2020). Türkistan bölgesinde SMART-okul projesi başlatıldı. Alınan yer: https://www.inform.kz/kz/turkistan-oblysynda-smart-mektep-zhobasy-kolga-alyndy_a3619897. Erişim tarihi: 03.03.2022.
6. Kazakistan Gençleri (2021). Sosyolojik araştırma "Kazakistan Gençliği": Bilimsel Araştırma Merkezi "Gençler", Nur-Sultan, 2021. s. 93.
7. Satveer K. (2017). Dijital Ethnografi. Alınan yer: https://www.researchgate.net/publication/320928917_Digital_Ethnography?enrichId=rgreq-f1aaa07aca89e2a03aef8087be22e091. Erişim tarihi: 01.03.2022.
8. World Digital Library (2016). Türkistan al-bümü. Sır Derya bölgesi. Alınan yer: <https://www.wdl.org/ru/item=ru>. Erişim tarihi: 17.01.2020.
9. Zhailybay D. (2020). Türkistan'ın sosyal ağlarda görsel analizi. Asya Avrupa. 2020. № 48. ss. 60-70.

қызметтер, транспорт, туризм, денсаулық сақтау, білім беру, кәсіпкерлік саласы, жер қатынастары, такси қызметі, мемлекеттік органдар

**TÜRKİSTAN
BÖLGESİNDE "SMART"
OKUL PROJESİNİN
HAYATA GEÇİRİLMEMEYE
BAŞLAMASIYLA
GÖRÜLEBİLİR**

**TYRKISTAN
OBLYSYNDY
SMART-MEKTEP
JOBASY QOLGA
ALYNFAN**

басшыларына виртуалды қабылдауға тіркелу, тұрғын үй кезегі және тағы басқа салалар бойынша қызметтерге, ақпараттарға жылдам әрі қолайлы қол жеткізуіне мүмкіндік беріп отыр [Gov.kz, 2020].

Қорытындылай келе, әлемдегі жаңа цифрлы технологияның дамуы қоғамдық қатынастардың үлкен өзгерістеріне алып келді. Бұл алдағы уақытта әлеуметтік ғылымдарда жаңа бағыттардың, түрлі зерттеу әдістердің қалыптасуына негіз болады. Соның ішінде цифрлы этнография ғылыми бағыты дәстүрлі зерттеу әдістеріне сүйене отырып, жаңа әлеуметтік дамудың қағидаларына негізделген бағыт болып қалыптасады. Еліміз үшін цифрлы этнографияның маңызы жоғары, себебі, қазіргі ғылыми жұмыстардың ұтқырлықпен орындалуы зерттеушілер үшін аз уақытты тиімді пайдалануға жағдай жасайды. Осы тұрғыда адамдардың мәдениетті цифрлы технологиялар арқылы түсінуі немесе білім мен ғылымды осы әдістермен игеруі жаңа зерттеулерді қажет етеді. Ал Түркістан өңірін зерттеуде де цифрлы этнографияның қолданыс аясы кеңейе береді. Себебі, қала ішіндегі жаңа әлеуметтік нысандар цифрлы технологияларға бейімделген. Бұл өңірлердегі этнографиялық зерттеу жұмыстарының жаңа бағытта қалыптасатынын көрсетеді. Ғылыми бағыт ретінде цифрлы этнографияның Түркістан өңірін зерттеу мысалында қолданылуы еліміздегі қоғамдық ғылымдардың методологиялық тұжырымдамаларында өзекті болып келеді.

Дереккөз:

1. Гейнс, (2020). Гейнс А.К. Собрание литературных трудов. Путешествие в Туркестан. – Т. II. – СПб, 1898.

Gov.kz

2. Gov.kz (2020). «SMART TURKISTAN» мобильді қосымшасы іске қосылды. Сілтеме: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ontustik/press/news/details/startovalo-mobilnoe-prilozhenie-smart-turkistan?lang=kk>. Қаралған уақыты: 04.03.2022.
3. Eljastary.kz (2021). Қазақстан жастары арасындағы сауалнама. Сілтеме: <https://eljastary.kz/infographics/18483/>. Қаралған уақыты: 03.03.2022.
4. Жайлыбаев Д. (2020). Түркістанның әлеуметтік желідегі визуалды талдауы. Азия Еуропа. 2020. № 48. 60-70 бб.
5. Inform.kz (2020). Түркістан облысында SMART-мектеп жобасы қолға алынды. Сілтеме: https://www.inform.kz/kz/turkistan-oblysynda-smart-mektep-zhobasy-kolga-alyndy_a3619897. Қаралған уақыты: 03.03.2022.
6. Қазақстан жастары (2021). Қазақстан жастары» әлеуметтанулық зерттеуі: «Жастар» ҒЗО, Нұр-Сұлтан, 2021. - 93 б.
7. Сатвир, К. (2017). Сандық этнография. Сілтеме: https://www.researchgate.net/publication/320928917_Digital_Ethnography?enrichId=rgreq-f1aa07aca89e2a03aef8087be22e091. Қаралған уақыты: 01.03.2022.
8. World Digital Library (2016). Туркестанский альбом. Сырдарынская область. Ссылки: <https://www.wdl.org/ru/item=ru>. Дата обращения: 17.01.2020.
9. Хаммерсли М. және Аткинсон П. (2020). Этнография зерттеу принциптері. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. – 208 б.

WOMEN AND CORRUPTION: CURRENT VISIONS OF THE PROBLEM

PROF. GULNAR NADIROVA

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

ЖЕНЩИНЫ И КОРРУПЦИЯ: СОВРЕМЕННОЕ ВИДЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ

The Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA) defines corruption as “the abuse of trust, power or position for an improper advantage” [SIDA, n.d.]. Corruption includes, for example, the offering and receiving of bribes, including bribing public officials, embezzlement, conflicts of interest, and nepotism. Corruption is a serious obstacle to development and economic growth in both developing and developed countries.

Is there a relationship between gender and corruption? Many people believe that women are less corrupt than men. It seemed that this opinion had some basis thanks to a study conducted by the World Bank back in 2001 in 100 countries around the world. According to the results, female officials were much less likely to be caught taking bribes. This study was not the only one; researchers in Italy in 2016 came up with similar results, as well as in China, where, over a long period, women officials were 81% less likely to be arrested for corruption than their male counterparts [The Economist, 2022]. Various reasons have been proposed to explain this phenomenon: that women

**MANY PEOPLE
BELIEVE THAT
WOMEN ARE LESS
CORRUPT THAN
MEN**

**МНОГИЕ
СЧИТАЮТ, ЧТО
ЖЕНЩИНЫ МЕНЕЕ
КОРРУМПИРОВАНЫ,
ЧЕМ МУЖЧИНЫ**

Шведское агентство по международному сотрудничеству в целях развития (SIDA) определяет коррупцию как «злоупотребление доверием, властью или служебным положением для неправомерного преимущества» [SIDA, б.д.]. Коррупция включает, например, предложение и получение взяток, в том числе подкуп государственных должностных лиц, растрату, конфликт интересов и кумовство. Коррупция является серьезным препятствием для развития и экономического роста как в развивающихся, так и в развитых странах.

Есть ли связь между полом и коррупцией? Многие считают, что женщины менее коррумпированы, чем мужчины. Кажется, это мнение имело под собой некоторые основания благодаря исследованию, проведенному Всемирным банком еще в 2001 году в 100 странах мира. Согласно результатам, женщины-чиновники гораздо реже попадают на взятничество. Это исследование было не единственным; к аналогичным результатам пришли исследователи в Италии в 2016 г., а также в Китае, где в течение длительного перио-

as politicians are less associated with political parties and often start their careers in NGOs, this situation also indicates that they have rather less connections in structures or they are more afraid of punishment, they are more honest and more compassionate about their duties or just have less access to resources and issues. The most common stereotype was formulated as follows: "Women are usually more involved in raising children, therefore, a priori, they must be more honest to instill appropriate values in their children". Then the logical conclusion followed - corruption can be defeated through the appointment or selection of more female representatives instead of men.

However, further studies have shown that hopes to solve this problem in this way turned out to be futile. A closer analysis showed that here we are talking more about a correlation between parameters of a different kind - more democratic regimes, in which women are more likely to be elected to high positions, contribute to greater transparency and combat corruption, thus, the success of the fight against this phenomenon is ensured by all the same principles of equality, respect for human rights, transparency, competitive elections and freedom of speech. Based on

**THE GENDER GAP
IN CORRUPTION
CAN DISAPPEAR IN
COUNTRIES WHERE
GENDER EQUALITY
IS IMPLEMENTED
FREELY**

**ГЕНДЕРНЫЙ РАЗРЫВ
В КОРРУПЦИИ
МОЖЕТ ИСЧЕЗНУТЬ
В СТРАНАХ, ГДЕ
ГЕНДЕРНОЕ
РАВЕНСТВО
РЕАЛИЗУЕТСЯ
СВОБОДНО**

да вероятность ареста женщин-чиновников за коррупцию была на 81% ниже, чем у их коллег-мужчин [The Economist, 2022]. Для объяснения этого явления предлагались разные причины: например, то, что женщины как политики меньше связаны с политическими партиями и чаще начинают свою карьеру в НПО, эта ситуация также свидетельствует о том, что у них гораздо меньше связей в структурах или они больше боятся наказания, что они более честны и более сострадательны в отношении своих обязанностей или просто имеют меньший доступ к ресурсам и проблемам. Наиболее распространенный стереотип формулировался так: «Женщины обычно больше занимаются воспитанием детей, поэтому априори должны быть более честными, чтобы прививать своим детям соответствующие ценности». Далее последовал логичный вывод – коррупцию можно победить за счет назначения или подбора большего количества женщин вместо мужчин.

Однако дальнейшие исследования показали, что надежды решить эту проблему таким путем оказались тщетными. Более пристальный анализ показал, что здесь речь идет скорее о соотношении обстоя-

**UNITED
AGAINST
CORRUPTION**

foto.wuestenigel.com

these principles, the gender gap in corruption can disappear in countries where gender equality is implemented freely, which means that women and men can be equally exposed to corruption.

The assertion that women are “more trustworthy” is unfortunately also refuted by the fact that over the past 50 years, women have been gradually approaching men in terms of the number of offenses. Analysts attribute this trend to the fact that technological progress and evolving social norms have freed women from the home, increasing their participation in both the labor market and the criminal market [Campaniello, 2019].

On the other hand, in real life, women become victims of corruption more often than men, since, because, being responsible for everyday life and the preservation of their families, they are much more likely to need healthcare services, are involved in education problems for their children, and consume other social services more actively, and in this sense, they are much more involved in the circle of corruption schemes. Sometimes they are forced to pay even for services that should be provided free of charge [UNODC, 2020]. Corruption in

тельств другого рода - более демократические режимы, в которых женщины чаще избираются на высокие должности, способствуют большей прозрачности и борьбе с коррупцией, таким образом, успешная борьба с этим явлением обеспечивается все теми же принципами равноправия, соблюдения прав человека, прозрачности, конкурентных выборов и свободы слова. Исходя из этих принципов, гендерный разрыв в коррупции может исчезнуть в странах, где гендерное равенство реализуется свободно, а это означает, что женщины и мужчины могут быть в равной степени подвержены коррупции.

Утверждение о том, что женщины «заслуживают больше доверия», к сожалению, опровергается и тем, что за последние 50 лет женщины постепенно приближаются к мужчинам по количеству правонарушений. Аналитики связывают эту тенденцию с тем, что технический прогресс и меняющиеся социальные нормы освободили женщин от дома, расширив их участие как на рынке труда, так и на криминальном рынке [Кампаньелло, 2019].

С другой стороны, в реальной жизни жен-

BREAK THE CORRUPTION CHAIN

global.unitednations.entermediadb.net

the provision of public services affects women disproportionately more than men due to the greater vulnerability of women who live in poverty and lack awareness and are often responsible for caring for children and the elderly. However, women tend to be more afraid than their male counterparts to report cases of corruption. For a woman, the lack of protection, fear of reprisals, and the level of confidentiality can negatively influence the decision to expose corruption. As a result, corruption further marginalizes already vulnerable women, putting basic public services and goods out of their reach and depriving them of their voice and participation in the economic, social, and political development of their country.

Those who are poor and ignorant do not know their rights and cannot defend themselves. Unfortunately, there is ample evidence that women and girls who sought access to basic education, health care, or livelihood services, and who needed documentation such as residence permits and identity documents, approached law enforcement agencies and were not only coerced to bribery but were also subjected to sexual harassment and sometimes violence. Due to the stigma and shame associated with sexual

щины чаще, чем мужчины, становятся жертвами коррупции, так как, будучи ответственными за быт и сохранение своей семьи, они гораздо чаще нуждаются в услугах здравоохранения, вовлечены в проблемы образования для своих детей и более активно потребляют другие социальные услуги, и в этом смысле они гораздо больше вовлечены в круг коррупционных схем. Иногда их заставляют платить даже за услуги, которые должны предоставляться бесплатно [UNODC, 2020]. Коррупция в предоставлении государственных услуг затрагивает женщин непропорционально больше, чем мужчин, из-за большей уязвимости женщин, которые живут в бедности и неосведомленности и часто несут ответственность за уход за детьми и пожилыми людьми. Однако женщины, как правило, больше, чем их коллеги-мужчины, боятся сообщать о случаях коррупции. Для женщин отсутствие защиты, боязнь расправы и уровень конфиденциальности могут негативно повлиять на решение разоблачить коррупцию. В результате коррупция еще больше маргинализирует и без того уязвимых женщин, лишая их доступа к основным общественным услугам и товарам и лишая их права голоса и участия в экономическом, социальном и политическом

violence, they do not report these situations, making it difficult to obtain information about the statistics of such corrupt practices.

These and other gender aspects in the fight against corruption were studied by experts from the UN and other international organizations, for example, in 2018, a special international forum was held in Bangkok to develop practical recommendations on how to take into account gender aspects in the anti-corruption policies of various states [UNODC, 2018]. The academic community has concluded that national, cultural, and social norms and how they interact greatly influence the relationship between gender and corruption, although they do not make it causal. For example, in Indonesia, where the Commission for the Eradication of Corruption launched the SPAK (Saya Perempuan Anti-Korupsi) initiative, it is women who are at the forefront of the fight against corruption. This abbreviation translates as “I, a woman, against corruption” and attracts up to a million women from housewives, activists, civil servants, teachers, students to public and religious leaders from different regions of the country. Among the objectives of this initiative is to raise awareness of corrupt behavior, develop an anti-corruption life position, and disseminate it among Indonesian women themselves [Anti-Corruption Clearing House, 2017]. On the other hand, a study in Uganda found that women-led businesses are much more likely to be harassed by government officials because women are perceived as soft targets [Ellis et al., 2006].

One constructive solution is that anti-corruption policies can, among other tools, include the use of gender equality principles, and women can be positive agents of change in this area. Greater representation of wom-

развитии своей страны.

Бедные и невежественные не знают своих прав и не могут себя защитить. К сожалению, существует множество свидетельств того, что женщины и девушки, которые искали доступ к базовому образованию, медицинскому обслуживанию или средствам к существованию и которым требовались документы, такие как вид на жительство и документы, удостоверяющие личность, обращались в правоохранительные органы, и их не только принуждали к даче взятки, но и подвергали сексуальным домогательствам, а иногда и насилию. Из-за стигматизации и позора, связанных с сексуальным насилием, они не сообщают об этих случаях, что затрудняет получение информации о статистике таких коррупционных действий.

Эти и другие гендерные аспекты в борьбе с коррупцией изучались экспертами ООН и других международных организаций, например, в 2018 году в Бангкоке был проведен специальный международный форум по выработке практических рекомендаций по учету гендерных аспектов в антикоррупционной политике различных государств [UNODC, 2018]. Академическое сообщество пришло к выводу, что национальные, культурные и социальные нормы и то, как они взаимодействуют, сильно влияют на отношения между полом и коррупцией, хотя и не делают их причинно-следственными. Например, в Индонезии, где Комиссия по искоренению коррупции выступила с инициативой SPAK (Saya Perempuan Anti-Korupsi), именно женщины находятся на переднем крае борьбы с коррупцией. Эта аббревиатура переводится как «Я, женщина, против коррупции» и привлекает до миллиона женщин от домохозяек, ак-

**CORRUPTION
IN THE PROVISION
OF PUBLIC SERVICES
AFFECTS WOMEN
DISPROPORTIONATELY
MORE THAN MEN**

**КОРРУПЦИЯ В
ПРЕДОСТАВЛЕНИИ
ГОСУДАРСТВЕННЫХ
УСЛУГ ЗАТРАГИВАЕТ
ЖЕНЩИН
НЕПРОПОРЦИО-
НАЛЬНО БОЛЬШЕ,
ЧЕМ МУЖЧИН**

en in government and decision-makers does not automatically reduce corruption but can pave the way for initiatives that investigate and combat corruption against women. Increasing the civic engagement of women can introduce more checks and balances into the institutional activities of the state.

Thus, the experts conclude that corruption and gender inequality are closely linked. Gender inequality breeds corruption and vice versa: corruption tends to exacerbate gender inequality. A gender perspective is essential if we are to find effective strategies to combat corruption and achieve sustainable development. It may be worthwhile in some cases to revise legislation to reflect gender-based forms of corruption. Further empowerment of women through greater participation in economic and political life could pave the way for improving their access to information and resources and hence the fight against corruption.

References

1. Anti-Corruption Clearing House (2017). Best In Indonesia PR Awards and Summit 2015. Retrieved from <https://acch.kpk.go.id>. Accessed on 24.02.2022.

тивисток, госслужащих, учителей, студентов до общественных и религиозных деятелей из разных регионов страны. Среди задач этой инициативы — повышение осведомленности о коррупционном поведении, формирование антикоррупционной жизненной позиции и распространение ее среди самих индонезийских женщин [Anti-Corruption Clearing House, 2017]. С другой стороны, исследование, проведенное в Уганде, показало, что предприятия, возглавляемые женщинами, гораздо чаще подвергаются преследованиям со стороны государственных чиновников, поскольку женщины воспринимаются как легкая мишень [Эллис и др., 2006].

Одним из конструктивных решений является то, что антикоррупционная политика может, среди прочего, включать использование принципов гендерного равенства, и женщины могут быть позитивными проводниками перемен в этой области. Более широкое представительство женщин в правительстве и среди лиц, принимающих решения, не снижает автоматически коррупцию, но может проложить путь для

assets.weforum.org

2. Campaniello, Nadia (2019). Women in crime. IZA World of Labor, Retrieved from <http://dx.doi.org/10.15185/izawol.105.v2>. Accessed on 20.02.2022.
3. Ellis, Amanda, Manuel, Clare and Blackden, Mark (2006). Gender and Economic Growth in Uganda: Unleashing the Power of Women, Directions in Development. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10986/7388>. Accessed on 20.02.2022.
4. SIDA, (n.d.). About SIDA. Retrieved from <https://www.sida.se/en/about-sida>. Accessed on 25.02.2022.
5. The Economist (2022). Why women are less likely to be corrupt than men. Retrieved from <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/02/18/why-women-are-less-likely-to-be-corrupt-than-men/>. Accessed on 15.02.2022.
6. United Nations Office on Drugs and Crime (2020). The Time is Now — Addressing the Gender Dimensions of Corruption. Retrieved from https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2020/THE_TIME_IS_NOW_2020_12_08.pdf. Accessed on 25.02.2022.
7. United Nations Office on Drugs and Crime (2018). Outcomes of the Expert Meeting on Gender and Corruption. Retrieved from https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2020/UNODC_Report_of_Meeting_on_Gender_and_Corruption_-_Bangkok_19-20_September_2018_-_final.pdf. Accessed on 27.02.2022.

инициатив по расследованию и борьбе с коррупцией в отношении женщин. Повышение гражданской активности женщин может ввести больше сдержек и противовесов в институциональную деятельность государства.

Таким образом, эксперты делают вывод, что коррупция и гендерное неравенство тесно связаны между собой. Гендерное неравенство порождает коррупцию и наоборот: коррупция усугубляет гендерное неравенство. Гендерная перспектива необходима, если мы хотим найти эффективные стратегии борьбы с коррупцией и достижения устойчи-

**GENDER
INEQUALITY
BREEDS
CORRUPTION
AND VICE VERSA:
CORRUPTION
TENDS TO
EXACERBATE
GENDER
INEQUALITY**

**ГЕНДЕРНОЕ
НЕРАВЕНСТВО
ПОРОЖДАЕТ
КОРРУПЦИЮ
И НАОБОРОТ:
КОРРУПЦИЯ
УСУГУБЛЯЕТ
ГЕНДЕРНОЕ
НЕРАВЕНСТВО**

вого развития. В некоторых случаях может оказаться целесообразным пересмотреть законодательство, чтобы отразить гендерные формы коррупции. Дальнейшее расширение прав и возможностей женщин за счет более активного участия в экономической и политической жизни могло бы проложить путь к улучшению их доступа к информации и ресурсам и, следовательно, к борьбе с коррупцией.

Источники:

1. Информационный центр по борьбе с коррупцией (2017). Награды и саммит Best In Indonesia PR 2015. Доступно по адресу: <https://acch.kpk.go.id>. Дата обращения: 24.02.2022.
2. Кампаньелло, Надя (2019). Женщины в преступлении. IZA World of Labor. Доступно по адресу: <http://dx.doi.org/10.15185/izawol.105.v2>. Дата обращения: 20.02.2022.
3. Эллис, Аманда, Мануэль, Клэр и Блэкен, Марк (2006). Гендер и экономический рост в Уганде: раскрытие потенциала женщин, направления развития. Доступно по адресу: <http://hdl.handle.net/10986/7388>. Дата обращения: 20.02.2022.
4. SIDA. (б.д.). О SIDA. Доступно по адресу: <https://www.sida.se/en/about-sida>. Дата обращения: 25.02.2022.
5. The Economist (2022). Почему женщины менее подвержены коррупции, чем мужчины. Доступно по адресу: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2022/02/18/why-women-are-less-likely-to-be-corrupt-than-men/>. Дата обращения: 15.02.2022.
6. УНП ООН (2020). Время пришло — рассмотрение гендерных аспектов коррупции. Доступно по адресу: https://www.unodc.org/documents/corporation/Publications/2020/THE_TIME_IS_NOW_2020_12_08.pdf. Дата обращения: 25.02.2022.
7. УНП ООН (2018). Итоги совещания экспертов по гендерным вопросам и коррупции. Доступно по адресу: https://www.unodc.org/documents/corporation/Publications/2020/UNODC_Report_of_Meeting_on_Gender_and_Corruption_-_Bangkok_19-20_September_2018_-_final.pdf. Дата обращения: 27.02.2022.

SIYASI VE SOSYO-EKONOMİK AÇILARDAN SUÖB'NDEKİ GÜNCEL DEMOGRAFİK DURUM

OMIRBEK HANAYI

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР

САЯСИ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТУРҒЫДАН ШЫҢЖАҢДАҒЫ ҚАЗІРГІ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙ

Son yıllarda Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne (SUÖB) yönelik insan haklarının ihlal edildiği iddialarıyla dünyanın gündeminde olan politikaları, SUÖB'nin siyasi, sosyo-ekonomik ve demografik yapısında ciddi değişimlere neden olmuştur. Ancak SUÖB'nin demografik yapısındaki son değişimleri Pekin yönetiminin bölgeye yönelik siyasi, güvenlik ve sosyo-ekonomik uygulamaları açısından değerlendirmek mümkündür.

Çin'in 2020 nüfus sayımı sonuçlarına göre, 1 Kasım 2020 tarihi itibarıyla SUÖB'nin toplam nüfusu 25.852.345 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu rakamı 2010'da yapılan nüfus sayımı verileri ile karşılaştıracak olursak (21.813.334) 4.039.011 kişilik artışla bölge nüfusu yıllık ortalama %1.71'lik bir artış göstermiştir. Bu artış, Çin'in 2011-2020 yılları arasındaki %0.53 olan ortalama yıllık nüfus artış oranından daha yüksektir. Nüfus dağılımı açısından bakıldığında, bölgedeki kentsel nüfus 14.613.622 kişi olarak, bölge toplam nüfusunun %56.53'üne, kırsal nüfus ise 11.238.723 kişi olarak toplam nüfusun %43.47'sine denk gelmiştir [Xinhua, 2021].

Öncelikle, SUÖB'nin demografik du-

SUÖB'NİN DEMOGRAFİK DURUMUNDAKİ EN DİKKAT ÇEKİCİ DEĞİŞİMLERDEN BİRİSİ, BÖLGE NÜFUSUNUN ETNİK YAPISINDAKİ HAN ÇİNLİLERİ'NİN ORANININ GİDEREK ARTMASI VE BUNA KARŞILIK AZINLIKLARIN ORANININ GİDEREK AZALMASIDIR

ШЫҢЖАҢНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ БАСТЫ ӨЗГЕРІСТЕР РЕТІНДЕ ЭТНИКАЛЫҚ ҚЫТАЙЛАРДЫҢ ҮЛЕС САЛМАҒЫНЫҢ БАРҒАН САЙЫН АРТУЫ МЕН КЕРІСІНШЕ АЗ ҰЛТТАРДЫҢ ҮЛЕСІНІҢ БІРТЕ-БІРТЕ АЗАЮЫ ЕРЕКШЕ КӨЗГЕ ТҮСЕДІ

Соңғы жылдары Қытайдың қатаң саясатына ұшырап, адам құқықтары өрескел бұзылған Шыңжаң Ұйғыр автономиялық районының (ШҰАР) саяси, әлеуметтік-экономикалық және демографиялық құрылымындағы елеулі өзгерістер әлем назарын өзіне аударуда. Дегенмен, Шыңжаңның демографиялық жағдайындағы соңғы өзгерістерді ресми Пекиннің Шыңжаңға қатысты саяси, қауіпсіздік және әлеуметтік-экономикалық ұстанымдары тұрғысынан қарастыруға болады.

Қытайдың 2020 жылғы жан саны санағының қорытындысына қарағанда, 2020 жылдың 1 қарашасындағы жағдай бойынша Шыңжаң халқының жалпы саны 25,852,345-ға жетті. Бұл көрсеткішті 2010 жылы жүргізілген санақ мәліметтерімен (21,813,334) салыстыратын болсақ, Шыңжаң халқы 4,039,011 адамға көбейіп, жылдық орташа өсімі 1,71%-ды құрады. Бұл өсім Қытай халқының 2011-2020 жылдар аралығындағы 0,53%-дық орташа жылдық өсу қарқынынан жоғары. Қоныстану ерекшелігі тұрғысынан алып қарағанда, қала халқының саны 14,613,622 адам, ал ауыл халқы 11,238,723 адам болып, жалпы ха-

rumundaki en dikkat çekici değişimlerden birisi, bölge nüfusunun etnik yapısındaki Han Çinlileri'nin oranının giderek artması ve buna karşılık azınlıkların oranının giderek azalmasıdır. Örneğin, 2020'de SUÖB'ndeki Han Çinlileri'nin sayısı 10.920.098 kişi olarak bölge nüfusunun %42.24'ünü ve azınlıkların sayısı ise 14.932.247 olarak bölge nüfusunun %57.76'sını oluşturmuştur [Xinhua, 2021]. Bölge nüfusunun etnik yapısındaki söz konusu gelişmelerin, özellikle, son beş yıl içerisinde daha belirgin bir hale geldiği belirtilebilir. Örneğin, bölgedeki Han Çinlileri'nin sayısı 2010'da 8.746.148 kişi olarak bölge nüfusunun %40.1'ini oluştururken, 2015'te 9.477.600 kişi olarak bölge nüfusunun %40.16'sına karşılık gelmiştir. Azınlıkların sayısı ise, 2010'da 13.067.186 kişi olarak bölge nüfusunun %59.9'unu, 2015'te 14.119.700 kişi olarak bölge nüfusunun %59.84'ünü oluşturmuştur [Çin Ulusal İstatistik Bürosu, 2012: China Xinjiang, 2016]. Verilere bakıldığında, 2011-2015 yılları arasında bölge nüfusundaki Han Çinlileri'nin oranı sadece %0.06'lık bir yük-

лықтың тиісінше 56,53%-ы мен 43,47%-ын құрады [Синьхуа, 2021].

Ең алдымен, Шыңжаңның демографиялық құрылымындағы басты өзгерістер ретінде этникалық қытайлардың үлес салмағының барған сайын артуы мен керісінше аз ұлттардың үлесінің бірте-бірте азаюы ерекше көзге түседі. Мысалы, 2020 жылы Шыңжаңдағы қытайлардың саны 10,920,098 адам болып, жалпы халықтың 42,24%-ын құраса, ал аз ұлттар саны 14,932,247 адам болып, жалпы халықтың 57,76%-ын құрады [Синьхуа, 2021]. Шыңжаң халқының этникалық құрылымындағы бұл өзгерістердің, әсіресе, соңғы бес жылда айқын байқала бастағанын айтуға болады. Мысалы, Шыңжаңдағы қытайлардың саны 2010 жылы 8,746,148 адам болып, халықтың 40,1%-ын құраса, 2015 жылы 9,477,600 адам болып, халықтың 40,1%-ын құраған еді. Ал, аз ұлттардың саны 2010 жылы 13,067,186 адам болып, халықтың 59,9%-ын және 2015 жылы 14,119,700 адам бо-

seliш göstermişken, 2016-2020 yılları arasında bu oranın %2.08'lik bir artış kaydettiğini görmekteyiz. Tam tersine, bölge nüfusundaki azınlık konumundaki toplulukların oranı 2011-2015 yılları arasında %0.06 ve 2016-2020 yılları arasında %2.08 azalmıştır. Aslında, SUÖB'ndeki Han Çinlileri'nin sayısının artışı, Çin'in diğer bölgelerinden SUÖB'ne göç edenlerin oluşturduğu görülebilir. Örneğin, 2011-2020 yılları arasında SUÖB'ndeki Han Çinlileri'nin sayısı 2.174 milyona artarken, bu rakamın 1.948 milyonunu Çin'in diğer bölgelerinden göç edip bu bölgeye yerleşenler oluşturmaktadır [Xinhua, 2021]. Diğer bir deyişle, bölgeye yıllık ortalama 195 bin civarında göçmen yerleşmiştir.

Siyasi açıdan değerlendirildiğinde, SUÖB nüfusundaki Han Çinlileri'nin oranının artmasının, Pekin yönetiminin bölgede sistematik olarak uyguladığı göç politikasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu bağlamda, Pekin yönetiminin SUÖB'ne göç politikasının 1950'lerde başladığı ve bölgeye planlı ve organizeli bir göç hareketinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. 1950'lerin ortalarında SUÖB'ndeki yönetimin pekiştirilmesi, askerin güçlendirilmesi ve üretim-inşaat kolordusunun oluşturulması hedefiyle birçok siyasi-askeri kadro ve askeri birimleri sevk eden Pekin yönetimi, 1958'de Jiangsu, Hunan, Hubei ve Anhui eyaletlerinden toplam 2 milyon insanı bölgeye yerleştirme kararı almıştır. Ayrıca, 1963-1966 yılları arasında Pekin, Tianjin, Şanghay ve diğer şehirlerden SUÖB'ne toplam 129 binden fazla genç göç ettirilmiştir [Li, 2017]. Söz konusu planlı ve organize göç hareketi Çin'in 1978'de başlattığı "Reform ve Açılım" politikasından sonra daha da hız kazanmıştır. Örneğin, 1981-1989 yılları arasında Çin'in diğer bölgelerinden SUÖB'ne göç edenlerin sayısı 625.800 olarak,

**1949'DA SUÖB
NÜFUSUNDA SADECE
%6.71 OLAN HAN
ÇİNLİLERİ'NİN
ORANI, 2020'DE
%42.24'E ULAŞMIŞTIR**

**1949 ЖЫЛЫ ТЕК
6,71% ҒАНА БОЛҒАН
ШЫҢЖАҢДАҒЫ
ҚЫТАЙЛАРДЫҢ
ҮЛЕСІ 2020 ЖЫЛЫ
42,24%-ҒА ЖЕТТІ**

лып, халықтың 59,84%-ын құраған болатын [Қытай Ұлттық статистика бюросы, 2012: China Xinjiang, 2016]. Мәліметтерге қарасақ, 2011-2015 жылдар аралығында Шыңжаңдағы қытайлардың үлесі небәрі 0,06%-ға ғана өссе, 2016-2020 жылдар аралығында бұл көрсеткіштің 2,08%-ға өскенін көреміз. Керісінше, Шыңжаңдағы аз ұлттардың үлесі 2011-2015 жылдар аралығында 0,06%-ға және 2016-2020 жылдар аралығында 2,08%-ға төмендеген. Шынын қуғанда, Шыңжаңдағы қытайлардың санының өсуі Қытайдың басқа аймақтарынан Шыңжаңға көшіп келгендердің есебінен болды. Мысалы, 2011-2020 жылдар аралығында Шыңжаңдағы қытайлардың санына 2,174 миллион адам қосылып, олардың 1,948 миллионын Қытайдың басқа аймақтарынан келген иммигранттар құрады [Синьхуа, 2021]. Яғни, Шыңжаңға жыл сайын орта есеппен 195 мың иммигрант қоныстанған.

Саяси тұрғыдан қарастырғанда, Шыңжаңдағы қытайлардың үлесінің артуын Қытай билігінің аймақта жүйелі түрде жүзеге асырып жатқан көші-қон саясатымен байланысты деуге болады. Бұл бағытта ресми Пекиннің Шыңжаңға көші-қон саясаты 1950 жылдары басталып, жоспарлы және ұйымдасқан көші-қон жалғасып келе жатқаны белгілі. 1950 жылдардың ортасында Шыңжаңдағы жергілікті билікті нығайту, әскерді күшейту және өндіріс-құрылыс корпусын құру мақсатында көптеген саяси-әскери кадрлар мен әскери бөлімдерді жіберген ресми Пекин 1958 жылы Цзянсу, Хунань, Хубэй және Аньхой өлкелерінен жалпы саны 2 миллион адамды Шыңжаңға қоныстандыруға шешім қабылдаған блатын. Сонымен қатар, 1963-1966 жылдар

yıllık ortalama 78 bine yaklaşmıştır [Zhang ve Yang, 2015]. 1990'lerden sonra bu rakam yıllık ortalama 140 binin üzerine çıkmıştır. Örneğin, 1991-2000 yılları arasında SUÖB'ne göç edenlerin toplam sayısı 1.411 milyona ulaşarak, yıllık ortalama 141.1 bin olmuştur [Li, 2017]. 2000'lerden sonra Pekin yönetiminin Batı Çin Kalkınma Stratejisi kapsamında SUÖB'nde üretim, sanayi, ulaşım ve uluslararası ticaret alanlarındaki yatırımların artırılması ile beraber, bölgeye yönelik göç eğiliminde de sürekli bir artış gerçekleşmektedir. Örneğin, Çin Ulusal İstatistik Bürosu'nun verilerine göre, 2001-2010 yılları arasında ülkenin diğer bölgelerinden SUÖB'ne göç edenlerin sayısı 1.791.642 olarak kaydedilmiştir [Çin Ulusal İstatistik Bürosu, 2011]. Dolayısıyla, Çin'in diğer bölgelerinden SUÖB'ne göç edenlerin sürekli artması, SUÖB nüfusunun etnik yapısının değişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, 1949'da SUÖB nüfusunda sadece %6.71 olan Han Çinlileri'nin oranı, 2020'de %42.24'e ulaşmıştır.

аралығында Пекин, Тяньцзинь, Шанхай және басқа қалалардан 129 мыңнан астам жас Шыңжаңға қоныс аударды [Ли, 2017]. Жоспарлы түрде ұйымдастырылған аталмыш көші-қон қозғалысы Қытайдың 1978 жылы бастаған «Реформа және есік ашу» саясатынан кейін тіпті қарқын алды. Мысалы, 1981-1989 жылдар аралығында Қытайдың басқа жерлерінен Шыңжаңға қонысаударғандардың саны 625,800 адамды құрап, жылына орта есеппен 78 мыңға жуықтаған [Жаң және Яң, 2015]. 1990 жылдардан кейін бұл көрсеткіш жылдық орта есеппен 140 мыңға дейін жетті. Мысалы, 1991-2000 жылдар аралығында Шыңжаңға қоныс аударғандардың жалпы саны 1,411 миллионға жетіп, жылын орта есеппен 141,1 мың болды [Ли, 2017]. 2000 жылдардан кейін Қытайдың «Батыс өңірді ашу» стратегиясы аясында Шыңжаңға бағытталған өндіріс, өнеркәсіп, көлік және халықаралық сауда салаларындағы инвестицияның ұлғаюымен бірге көші-қон үрдісінің де үздіксіз

Sosyo-ekonomik açıdan bakıldığında, SUÖB'nin ticari-ekonomik konumunun değişmesinin de bölge nüfusunun etnik yapısındaki değişimlere yol açtığı söylenebilir. Özellikle son 20-30 yılda Çin'in ihracata dayalı ekonomik büyümesi ve giderek artan enerji talebi nedeniyle, SUÖB'nin ekonomik durumu da gelişmektedir. Bu bağlamda, SUÖB'nde pamuk, kömür, petrol ve doğalgaz ağırlıklı endüstrinin gelişmesi, bölgedeki işgücü ihtiyacını artırmaktadır. Dolayısıyla, Pekin yönetiminin SUÖB'ne yönelik planlı ve organize göç uygulamaları çerçevesinde iş amaçlı bir göç eğilimi ortaya çıkmıştır. Örneğin, 2001-2010 yılları arasında Çin'in diğer bölgelerinden SUÖB'ne göç edenlerinin büyük bir kısmının, yani 1.089.679'unun iş amaçlı ve 330.221'inin de ailesinin iş amaçlı göçü nedeniyle SUÖB'ne taşındığı bilinmektedir [Çin Ulusal İstatistik Bürosu, 2011]. Konuyla ilgili araştırma yapan Çin uzmanları da SUÖB'ne yönelik göçün genelde ekonomik amaçlı olduğuna işaret etmektedir [Li ve Feng, 2015].

Ayrıca, 2013'ten sonra "Kuşak ve Yol" girişimi çerçevesinde SUÖB'nin güvenlik, ekonomik ve jeopolitik açıdan öneminin daha da artmasıyla birlikte, Pekin yönetiminin bölgede güvenlik ve istikrara yönelik politikasının ağırlık kazandığı aşikârdır. Hatta Pekin yönetimin 2017'nin ortalarından itibaren SUÖB'ndeki azınlıklara yönelik "baskıcı politikaları" ve çeşitli "siyasi eğitim kamplarını" [Zenz, 2018] kurması, bölge nüfusunun etnik yapısını olumsuz yönde etkilemektedir. SUÖB'ndeki siyasi durumun kötüleşmesi, bölgedeki sosyo-ekonomik ortamı ve halkın yaşamını zorlaştırmıştır. Bu, aynı zamanda bölgenin demografik durumuna da olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Özellikle son birkaç yılda SUÖB'ndeki doğum oranı

**SON BİRKAÇ YILDA
SÜÖB'NDEKİ DOĞUM
ORANI VE DOĞAL
BÜYÜME ORANINDA
SÜREKLİ BİR AZALIŞ
GÖZLEMLENMEKTEDİR**

**SOҢҒЫ БІРНЕШЕ
ЖЫЛДА
ШЫҢЖАҢДАҒЫ
ТУУ КӨРСЕТКІШІ
МЕН ТАБИҒИ ӨСІМ
ҮЗДІКСІЗ ТӨМЕНДЕП
БАРАДЫ**

тездегенін байқауға болады. Мысалы, Қытай Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша, 2001-2010 жылдар аралығында елдің басқа аймақтарынан Шыңжаңға көшіп келгендердің саны 1,791,642 болған [Қытай Ұлттық статистика бюросы, 2011]. Сондықтан Қытайдың басқа жерлерінен Шыңжаңға қоныс аударушылардың үздіксіз көбеюі Шыңжаңның этникалық құрылымының өзгеруін тудырады. Осылайша, 1949 жылы тек 6,71% ғана болған Шыңжаңдағы қытайлардың үлесі 2020 жылы 42,24%-ға жетті.

Әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан алғанда, Шыңжаңның сауда-экономикалық маңызының артуы да ондағы халықтың этникалық құрылымының өзгеруіне себеп болғанын айтуға болады. Әсіресе, соңғы 20-30 жылда Қытайдың экспортқа негізделген экономикалық дамуы мен барған сайын артқан энергетикалық сұранысқа байланысты Шыңжаңның экономикалық жағдайы да көтерілді. Сөйтіп Шыңжаңда мақта, көмір, мұнай және табиғи газға негізделген өнеркәсіптің дамуы аймақтағы жұмыс күшіне сұранысты арттырды. Сондықтан Қытай билігі Шыңжаңға бағытталған жоспарлы көші-қон саясаты аясында жұмыс күшін негіз еткен көші-қон үрдісі пайда болды. Мысалы, 2001-2010 жылдар аралығында Қытайдың басқа жерлерінен Шыңжаңға қоныс аударғандардың көп бөлігі, атап айтқанда, 1,089,679 адам жұмыс мақсатында және 330,221 адам отбасының жұмысына байланысты Шыңжаңға қоныс аударған [Қытай Ұлттық статистика бюросы, 2011]. Онсызда, осы тақырып бойынша зерттеу жүргізетін қытайлық сарапшылар Шыңжаңға қоныс аудару жалпы алғанда эко-

ve doğal büyüme oranında sürekli bir azalış gözlemlenmektedir. Örneğin, 2017'de SUÖ-B'ndeki doğum oranı %15.88, ve doğal büyüme oranı ise %11.40 olarak kaydedilmiş iken, 2018'de %10.69 ve %6.13 oranlarında kalarak bir önceki yıla göre önemli ölçüde gerilemiştir [Global Times, 2021]. 2019'da ise, SUÖB'ndeki doğum oranı ve doğal büyüme oranı yine gerileyerek, %8.14 ve %3.69 olarak gerçekleşmiştir [SUÖB İstatistik Bürosu, 2020].

Özet olarak, son yıllarda SUÖB'nin demografik yapısında Han Çinlileri'nin oranının giderek artması, azınlıkların oranının giderek azalması, göç eğiliminin hızlanması ve doğum oranı ile doğal büyüme oranının sürekli azalması gibi önemli değişimleri yaşandığını görmekteyiz. Aslında bölgenin demografik durumundaki söz konusu değişimleri, Pekin yönetiminin uzun yıllardır SUÖB'ne yönelik uyguladığı

номикалық мақсатта болғанын атап көрсетеді [Ли және Фың, 2015].

Сонымен қатар, 2013 жылдан кейін «Белдеу және жол» бастамасы аясындағы қауіпсіздік, экономика және геосаясат тұрғысынан Шыңжаңның маңыздылығы арта түсуімен қатар, Қытай билігінің Шыңжаң саясатында қауіпсіздік пен тұрақтылық мәселесі басты орынға шықты. Әсіресе, 2017 жылдың ортасынан бастап ресми Пекиннің Шыңжаңдағы аз ұлттарға қарсы қысымды арттырып, әртүрлі «саяси оқу лагерлерін» құруы Шыңжаң халқының этникалық құрамына кері әсерін тигізуде [Зенц, 2018]. Яғни, Шыңжаңдағы саяси жағдайдың шиеленісуі өңірдегі әлеуметтік-экономикалық орта мен халықтың тұрмыс-тіршілігін қиындатып жіберді. Бұл өзгеріс Шыңжаңның демографиялық жағдайына да теріс ықпал етуде. Тіпті соңғы бірнеше жылда

politikalarından ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Özellikle söz konusu değişimlerin gerek Çin'in SUÖB politikası, gerekse bölgenin siyasi ve sosyo-ekonomik hayatı açısından önemli bir dönüm noktası olan Temmuz 2009 Olayları'ndan sonra daha hızlandığını söylemek gerekir. Pekin yönetiminin SUÖB'ne ekonomiden ziyade, güvenlik ve istikrarı öncele-yen mevcut politikası devam ederken, SUÖ-B'ne yönelik planlı ve organize göç uygulamalarının artarak süreceği söylenebilir. Çin'in bahsedilen göç politikası ışığında bölgedeki Han Çinlileri'nin sayısının giderek artmasıyla, önümüzdeki dönemde bölge nüfusunun etnik yapısının daha trajik bir oranda değişeceği de tahmin edilebilir.

Kaynaklar

1. China Xinjiang (2016). 2015'te SUÖB'nin nüfusu 23.597 milyona ulaştı. Alınan yer: http://www.chinaxinjiang.cn/zixun/xjxw/201607/t20160729_536093.htm. Erişim tarihi: 25.02.2022.
2. Çin Ulusal İstatistik Bürosu (2011). Çin 6. Nüfus Sayımı: Tablo 7-10 - İkamet Yerine, Cinsiyete ve Nedenlerine Göre Göç. Alınan yer: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/indexch.htm>. Erişim tarihi: 28.02.2022.

Шыңжаңдағы туу көрсеткіші мен табиғи өсім үздіксіз төмендеп барады. Мысалы, 2017 жылы Шыңжаңдағы туу көрсеткіші 15,88%-ды және табиғи өсім 11,40%-ды құраса, 2018 жылы сәйкесінше 10,69% және 6,13% болып, айтарлықтай төмендеді [Global Times, 2021]. Ал, 2019 жылы Шыңжаңдағы туу көрсеткіші мен табиғи өсім тағы да төмендеп, сәйкесінше 8,14% және 3,69% ғана болды [Шыңжаң статистика бюросы, 2020].

Қорыта келгенде, соңғы жылдары Шыңжаңның демографиялық құрылымында қытайлардың үлес салмағының бірте-бірте артуы, аз ұлттардың үлесінің бірте-бірте азаюы, көші-қонның қарқын алуы және туу көрсеткіші мен табиғи өсімнің төмендеуі сияқты бірқатар айтарлықтай өзгерістер болғанын байқаймыз. Әсілінде, Шыңжаңның демографиялық жағдайындағы бұл өзгерістерді Қытай билігінің ұзақ жылдар бойы жүргізген қатысты саясатынан бөлек қарастыру мүмкін емес. Әсіресе ресми Пекиннің Шыңжаң саясаты үшін

3. Çin Ulusal İstatistik Bürosu (2012). SUÖB Yedinci Nüfus Sayımı Temel Verileri. Alınan yer: http://www.stats.gov.cn/tjsj/tjgb/rkpcgb/dfkpcgb/201202/t20120228_30407.html. Erişim tarihi: 25.02.2022.
4. Global Times (2021). Sincan'daki Nüfus Değişimi Üzerine Bir Analiz Raporu. Alınan yer: <https://www.globaltimes.cn/page/202101/1212073.shtml>. Erişim tarihi: 28.02.2022.
5. Li, Xiaoxia (2017). SUÖB'ndeki Nüfus Sorunları ve Nüfus Politikası Analizi. Journal of the Central Institute of Socialism, No. 2 (206): ss. 68-78.
6. Li, Zhen ve Feng, Naiyu (2015). Sincan'daki Göçün Üzerindeki Ekonomik Etkinin Rakamsal Analizi. Alınan yer: https://www.researchgate.net/publication/283181246_Quantitative_Analysis_of_Economic_Impact_on_Population_Migration_in_Xinjiang. Erişim tarihi: 28.02.2022.
7. SUÖB İstatistik Bürosu (2020). SUÖB'nin 2019'daki Sosyo-Ekonomik Gelişme İstatistikleri. Alınan yer: http://xjzd.stats.gov.cn/jdhy/dcsj/tjgb/202009/t20200918_4777.html. Erişim tarihi: 28.02.2022.
8. Xinhua (2021). SUÖB Yedinci Nüfus Sayımı Temel Verileri. Alınan yer: http://www.xj.xinhuanet.com/2021-06/14/c_1127561201.htm. Erişim tarihi: 24.02.2022.
9. Zenz, Adrian (2018). Çin'in Sincan'daki Siyasi Yeniden Eğitim Kampanyasının Yeni Bulguları. Alınan yer: <https://jamestown.org/program/evidence-for-chinas-political-re-education-campaign-in-xinjiang/>. Erişim tarihi: 28.02.2022.
10. Zhang, Qi ve Yang, Hong (2015). SUÖB'ne Göçün Nedenleri ve Etkileri. Shanxi Agricultural Economy, 2015, No. 07: ss. 102-103.

де, Шыңжаңның саяси және әлеуметтік-экономикалық өмірінде де маңызды бетбұрыс кезеңі болған 2009 жылғы Шілде оқиғалардан кейін аталмыш демографиялық өзгерістердің тіпті де жеделдегенін атап өткен жөн. Ресми Пекиннің Шыңжаңда экономикадан гөрі, қауіпсіздік пен тұрақтылыққа баса мән берген ағымдағы саясаты жалғасып тұрғанда, Шыңжаңға бағытталған жоспарлы әрі жүйелі көші-қонның барған сайын тездей түсетіні даусыз. Қытайдың аталмыш көші-қон саясаты аясында өңірдегі қытайлардың санының барған сай-

ын көбеюімен қатар, алдағы кезеңде Шыңжаң халқының этникалық құрылымы да толықтай өзгертінін болжауға болады.

Дереккөз:

1. Global Times (2021). Шыңжаңдағы халық санының өзгеруіне шолу. Сілтеме: <https://www.globaltimes.cn/page/202101/1212073.shtml>. Қаралған уақыты: 28.02.2022.
2. Жаң, Чи және Яң, Хун (2015). Шыңжаңға көші-қонның себептері мен салдары. Shanxi Agricultural Economy, No. 07: 66. 102-103.
3. Зенц, Адриян (2018). Қытайдың Шыңжаңдағы саяси қайта тәрбиелеу науқанының жаңа дәлелдері. Сілтеме: <https://jamestown.org/program/evidence-for-chinas-political-re-education-campaign-in-xinjiang/>. Қаралған уақыты: 28.02.2022.
4. Қытай Ұлттық статистика бюросы (2011). Қытайдың 6-шы жан саны санағы: 7-10 кесте – тұрғылықты жері, жынысы және себептері бойынша көші-қон. Сілтеме: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/indexch.htm>. Қаралған уақыты: 28.02.2022.
5. Қытай Ұлттық статистика бюросы (2012). Шыңжаңның 6-шы жан саны санағының негізгі мәліметтері. Сілтеме: http://www.stats.gov.cn/tjsj/tjgb/rkpcgb/dfkpcgb/201202/t20120228_30407.html. Қаралған уақыты: 25.02.2022.
6. Ли, Шяуыша (2017). Шыңжаңдағы демографиялық мәселелер мен демография саясаты. Journal of the Central Institute of Socialism, No. 2 (206): 68-78.
7. Ли, Жін және Фың, Найю (2015). Шыңжаңдағы халықтың көші-қонына экономиканың әсері. Сілтеме: https://www.researchgate.net/publication/283181246_Quantitative_Analysis_of_Economic_Impact_on_Population_Migration_in_Xinjiang.
8. Синьхуа (2021). Шыңжаңның 7-ші жан саны санағының негізгі мәліметтері. Сілтеме: http://www.xj.xinhuanet.com/2021-06/14/c_1127561201.htm. Қаралған уақыты: 24.02.2022.
9. China Xinjiang (2016). 2015 жылы Шыңжаң халқы 23,597 миллионға жетті. Сілтеме: http://www.chinaxinjiang.cn/zixun/xjxw/201607/t20160729_536093.htm. Қаралған уақыты: 25.02.2022.
10. Шыңжаң статистика бюросы (2020). Шыңжаңның 2019 жылғы әлеуметтік-экономикалық даму статистикасы. Сілтеме: http://xjzd.stats.gov.cn/jdhy/dcsj/tjgb/202009/t20200918_4777.html. Қаралған уақыты: 28.02.2022.

SUÖB'NE YÖNELİK PLANLI VE ORGANİZE GÖÇ UYGULAMALARININ ARTARAK DEVAM EDECEĞİ SÖYLENEBİLİR

ШЫҢЖАҢҒА БАҒЫТТАЛҒАН ЖОСПАРЛЫ ӘРІ ЖҮЙЕЛІ КӨШІ- ҚОННЫҢ БАРҒАН САЙЫН ТЕЗДЕЙ ТҮСЕТІНІ ДАУСЫЗ

TÜRKİYE-IRAN ENERGY COOPERATION: CRISIS IN NATURAL GAS

DR. ZHULDYZ KANAPIYANOVA

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
UZMAN ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ АҒА ҒЫЛЫМИ
ҚЫЗМЕТКЕР

ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ТУРЦИИ И ИРАНА: КРИЗИС ПРИРОДНОГО ГАЗА

Energy dependency is an emerging issue for many developing economies, to sustain their growth rates. As one of the leading developing economies, Türkiye has an approximately 74% foreign-dependent in energy [Mfa.gov.tr, no date]. Ankara imports natural gas from Russia, Azerbaijan and Iran via pipelines and from countries such as Algeria and Nigeria via liquefied natural gas (LNG) in order to meet its natural gas needs. Thus, most of Türkiye's natural gas imports come from Russia (33.59%), Azerbaijan (24%), Algeria, (11.58%), Iran (11.06%), Nigeria (2.82%) and other countries [EPDK.gov.tr, 2020]. Türkiye's heating is mostly met with natural gas, while almost one-third of electricity production is made in power plants operating with natural gas, as well as industry [Energy Policy Review, 2021]. Therefore, a disruption in natural gas could bring serious problems.

On energy imports, one of the important partners of Türkiye is Iran. According to the 23-year natural gas supply agreement, at the beginning it was supposed that 4 billion m3 of gas would be transported in 2002, and 10 billion m3 of gas in 2007 by increasing the capacity of the pipeline. However, because of Iran's lack

ENERGY DEPENDENCY IS AN EMERGING ISSUE FOR MANY DEVELOPING ECONOMIES TO SUSTAIN THEIR GROWTH RATES

ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ЗАВИСИМОСТЬ ЯВЛЯЕТСЯ НОВОЙ ПРОБЛЕМОЙ ДЛЯ МНОГИХ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН ДЛЯ ПОДДЕРЖАНИЯ ТЕМПОВ РОСТА

Энергетическая зависимость является новой проблемой для многих развивающихся стран для поддержания темпов роста. Будучи одной из ведущих развивающихся экономик, Турция примерно на 74% зависит от иностранной энергетики [Mfa.gov.tr, без даты]. Анкара импортирует природный газ из России, Азербайджана и Ирана по трубопроводам, а также с Алжир и Нигерии, в виде сжиженного природного газа (СПГ) для удовлетворения своих потребностей в природном газе. Таким образом, большая часть импорта природного газа в Турцию приходится на Россию (33,59%), Азербайджан (24%), Иран (11,06%), Алжир (11,58%), Нигерию (2,82%) и другие страны. [EPDK.gov.tr, 2020]. Отопление Турции в основном обеспечивается за счет природного газа, при этом почти треть производства электроэнергии производится на электростанциях, работающих на природном газе, а также в промышленности [Обзор энергетической политики, 2021]. Поэтому перебои с подачей природного газа могут привести к серьезным проблемам.

По импорту энергоносителей одним из важных партнеров Турции является Иран. Первое соглашение

of infrastructure, the trade volume in 2007 did not reach to 10 billion m³ as planned and stayed around 6 billion m³ [Kinnander, 2010]. Iran's natural gas transfer to Türkiye takes place via the Iran-Türkiye natural gas pipeline, which is 2,577 kilometers long, stretching from Tabriz in northwest Iran to Ankara in Türkiye [Erlanger, 1996]. In 2001, when gas flow from Iran to Türkiye began, problems started to be experienced and became complicated because Türkiye found the price too high and Iran cut the gas from time to time.

Already from the first deliveries Türkiye experienced continuous shortages in natural gas flow from Iran. Tehran has often cited a technical problem as the source of the problem, while Türkiye states there is no such problem. A similar recent event occurred on January 20, 2022, when Iran suspended natural gas supply to Türkiye for 10 days, citing a technical malfunction, restrictions were imposed on industrial and natural gas power plants in Türkiye to meet the increasing demand. Shana, the news agency of the Iranian Oil Ministry, previously reported that the natural gas flow has resumed, but the interruption was due to a pressure error on the Turkish side. However, the Turkish side did not confirm this statement [Shana.ir, 2022].

о природном газе между Ираном и Турцией было подписано в 1996 году. Согласно 23-летнему соглашению о поставках природного газа, в начале предполагалось, что в 2002 году будет транспортировано 4 млрд м³ газа, а в 2007 году 10 млрд м³ газа за счет увеличения пропускной способности трубопровода. Однако из-за отсутствия у Ирана инфраструктуры объем торговли в 2007 году не достиг 10 млрд м³, как планировалось, и остался на уровне 6 млрд м³ [Киннандер, 2010]. Передача природного газа из Ирана в Турцию осуществляется по газопроводу Иран-Турция протяженностью 2577 км, который расположен от Тебриза на северо-западе Ирана до Анкары в Турции [Ерлангер, 1996]. 2001 году, когда начался поток газа из Ирана в Турцию, начали возникать проблемы, которые усложнились, потому что Турция сочла цену слишком высокой, и Иран время от времени отключал газ.

Начиная с первых поставок Турция испытывала постоянный дефицит природного газа из Ирана. Тегеран часто указывал источник проблемы на технические неполадки, тогда как Турция заявляет, что такой неполадки нет. Похожее последнее событие произошло 20 января 2022 году,

One of the most important reasons why Türkiye buys natural gas from Iran, despite the existing problems, is the diversification of its imports from different centers so as not to become dependent on one supplier. Besides supplier diversification, Iranian gas is more economical than Azeri gas from TANAP, although it is not as affordable as Russia's [Saglam, 2022]. So, why are the interruptions in the natural gas exchange between the two countries, which have been going on for 21 years, still occurring? Some experts argue that reasons behind the cessation of gas flow may be related to the EastMed project, which connects the Eastern Mediterranean natural gas line from Israel to Southern Cyprus and then to Greece and Europe. However, based on the following developments, it is possible to conclude that these are not the main problems and that Iran is inadequate in terms of infrastructure.

According to Former Head of Gas Purchase Department of Türkiye's Petroleum Pipeline Corporation (BOTAS), Arif Akturk, "The natural gas supplied to residences in Iran is very cheap, due to the winter there is a high demand for natural gas in Iran as well. Currently, there is a demand for natural gas of 700 million m3 in Iran. They are almost twice the demand. Currently, they are at 120,000. They cannot carry enough gas from the bottom of the country to the top. Therefore, they not only cut the gas they give us, but also the gas they give to their own industry" [Erdem, 2022].

It is worth remembering that Iranian Oil Minister Javad Owji announced in September 2021 that Iran would face a daily gas deficit of 200 million m3 per day next winter, and this would mean a decrease in exports to both Türkiye and Iraq. According to Owji, Iran's oil and gas industry must invest

AS ONE OF THE LEADING DEVELOPING ECONOMIES, TÜRKİYE HAS AN APPROXIMATELY 74% FOREIGN-DEPENDENT IN ENERGY

БУДУЧИ ОДНОЙ ИЗ ВЕДУЩИХ РАЗВИВАЮЩИХ ЭКОНОМИК, ТУРЦИЯ ПРИМЕРНО НА 74% ЗАВИСИТ ОТ ИНОСТРАННОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

когда Иран приостановил поставку природного газа в Турцию на 10 дней, сославшись на техническую неисправность, и в Турции были введены ограничения на промышленные и газовые электростанции, чтобы удовлетворить растущий спрос. Информационное агентство министерства нефти Ирана Shana ранее сообщало, что поток природного газа возобновился, но прерывание произошло из-за нехватки давления на турецкой стороне. Однако турецкая сторона это заявление не подтвердила [Shana.ir, 2022].

Одной из важнейших причин, по которой Турция покупает природный газ у Ирана, несмотря на существующие проблемы, является диверсификация его импорта из разных центров, чтобы не попасть в зависимость от одного поставщика. Помимо диверсификации поставщиков, иранский газ более экономичен, чем азербайджанский газ из TANAP, хотя и не такой доступный, как российский [Соглам, 2022].

Так почему же перебои в обмене природным газом между двумя странами, длящиеся уже 21 год, происходят до сих пор? Некоторые эксперты утверждают, что причины остановки поставок газа могут быть связаны с проектом EastMed, который соединяет газопровод Восточного Средиземноморья из Израиля на Кипр, а затем в Грецию и Европу. Однако, исходя из нижеследующих событий, можно сделать вывод, что это не главные проблемы кризиса поставки природного газа и что Иран недостаточно развит с точки зрения инфраструктуры.

Бывший глава отдела закупок газа Турецкой нефтепроводной корпорации (BOTAS) Ариф Актюрк

\$160 billion to avoid becoming a net energy importer. However, Iran's daily average gas production of less than 700 million m³ in 2020 was a harbinger of the government's struggle to both export gas and meet domestic demand, including industry and power plants [Shokri, 2021].

When considering initiatives going on the Turkish side, it's possible to see Ankara's renewable energy potential and extraction of natural gas from Sakarya field in the Black Sea and to commission its first nuclear power plant by 2023. In addition to that, Azerbaijan Energy Minister Perviz Shahbazov announced in October 2021, that Baku planned to increase its exports to Türkiye from 6 billion m³ to 9 billion m³ by 2024 [Shokri, 2021]. All these factors combined could shape Iran's gas supply to Türkiye where Tehran needs to act fast in order to extend the 25-year contract to supply gas to Türkiye, which expires in four years and start new negotiations. It is also known that Türkiye does not just aim to buy cheaper priced natural gas but also wants to become a regional energy trade center and is working towards its goal.

Despite Iran's large gas reserves of 32 trillion m³ and 16.1% of the world's total, Iran has a small share in the global gas market with only 6.1% of world production [BP, 2020]. Iran fac-

сказал: «Природный газ, поставляемый в жилые дома в Иране, очень дешев, из-за зимы в Иране также наблюдается высокий спрос на природный газ. В настоящее время потребность в природном газе в Иране составляет 700 млн м³. Они почти вдвое превышают спрос. В настоящее время спрос составляет 120 000. Они не могут доставить достаточно газа с одной стороны страны на другую. Поэтому они режут не только газ, который дают нам, но и газ, который дают своей промышленности» [Эрдем, 2022].

Стоит напомнить, что министр нефти Ирана Джавад Оуджи заявил в сентябре 2021 года, что следующей зимой Иран столкнется с ежедневным дефицитом газа в размере 200 млн м³ в сутки, а это будет означать сокращение экспорта как в Турцию, так и в Ирак. По словам Орви, нефтегазовая промышленность Ирана должна инвестировать 160 млрд долларов, чтобы не стать надежным импортером энергии. Однако среднесуточная добыча газа в Иране менее 700 млн м³ в 2020 году была предвестником борьбы правительства как за экспорт газа, так и за удовлетворение внутреннего спроса, включая промышленность и электростанции [Шокри, 2021].

Когда рассматривать инициативы турец-

es the double challenge of high domestic gas consumption and the lack of capital and technology needed to increase production, where Western sanctions linked to Tehran's nuclear program have been hurting the country's economy for many years. Both prevent Iran from being a reliable manufacturer and exporter.

Considering that Iran's share in Türkiye's natural gas imports was 11% in 2020, shows that Türkiye, dependent on foreign energy, must be prepared for such crises in order to avoid new problems with obtaining natural gas coming from Iran in the future. On the other hand, in order to avoid the natural gas flow crisis caused by Iran, Türkiye needs to enlarge its natural gas storage capacity. Thus, Ankara needs to research the formations suitable for use as natural gas storage in the region, and complete the existing storage facility projects as soon as possible so that Türkiye does not run out of gas during blackouts. It is an essentially important issue to tackle for countries that are dependent on imports of energy from different countries. For Iran, which has been under sanctions for years because of its nuclear program, it is important to insist on international negotiations and solve the problem of sanctions, renew its infrastructure and use its natural resources at full capacity in order not to cause such interruptions and become a reliable supplier.

In conclusion, it could be said that despite all the issues mentioned above Iran is an important natural gas supplier to Türkiye. However Tehran needs to find a good equilibrium for its domestic energy demand and energy export plans and commitments. Moreover, active work on the resumption of negotiations and the lifting of sanctions would be economically beneficial for Iran's energy

DESPITE IRAN'S LARGE GAS RESERVES OF 32 TRILLION M3 AND 16.1% OF THE WORLD'S TOTAL, IRAN HAS A SMALL SHARE IN THE GLOBAL GAS MARKET WITH ONLY 6.1% OF WORLD PRODUCTION

НЕСМОТРЯ НА БОЛЬШИЕ ЗАПАСЫ ГАЗА В ИРАНЕ В РАЗМЕРЕ 32 ТРЛН М3 И 16,1% МИРОВЫХ ЗАПАСОВ, ИРАН ИМЕЕТ НЕБОЛЬШУЮ ДОЛЮ НА МИРОВОМ РЫНКЕ ГАЗА С ЛИШЬ 6,1% МИРОВОЙ ДОБЫЧИ

кой стороны можно увидеть потенциал возобновляемой энергии Анкары и добыча природного газа на месторождении Сакарья в Черном море, а также ввод в эксплуатацию первой атомной электростанции к 2023 году. Кроме того, в октябре 2021 года министр энергетики Азербайджана Первиз Шахбазов заявил, что Баку планирует к 2024 году увеличить экспорт в Турцию с 6 млрд м3 до 9 млрд м3 [Шокри, 2021]. Все эти факторы в совокупности могут повлиять на поставки иранского газа в Турцию, где Тегерану необходимо действовать быстро, чтобы продлить 25-летний контракт на поставку газа в Турцию, срок действия которого истекает через четыре года, и начать новые переговоры. Также известно, что Турция не только стремится покупать природный газ по более дешевой цене, но также хочет стать региональным центром торговли энергией и работает над достижением этой цели.

Несмотря на большие запасы газа в Иране в размере 32 трлн м3 и 16,1% мировых запасов, Иран имеет небольшую долю на мировом рынке газа с лишь 6,1% мировой добычи [BP, 2020]. Иран сталкивается с двойной проблемой высокого внутреннего потребления газа и нехватки капитала и технологий, необходимых для увеличения добычи, где негативную роль на экономику страны влияют санкций Запада связанные с ядерной программой Тегерана уже на протяжении многих лет. И то, и другое не позволяет Ирану быть надежным производителем и экспортером.

Учитывая, что доля Ирана в импорте природного газа Турции составлял 11% в 2020 году, показывает, что Турция, зависящая от зарубежных энергоносителей, должна быть

policy. As for Türkiye, diversifying its import partners on natural gas supply and working more on both its renewable energy potential and nuclear power plant would serve Ankara positively on its aims to secure its energy demand and become a regional energy trade center.

References

1. British Petroleum (2020). BP Statistical review. Retrieved from <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>. Accessed on 07.03.2022.
2. Erdem A. (2022). Heavy usage of natural gas by Iranian consumers had cause an cuts in natural gas delivery both in Iran and Türkiye. Retrieved from <https://www.indyturk.com/node/463821/haber/i%CC%87ranl%C4%B1-t%C3%BCketici-k%C4%B1%C5%9F-ko%C5%9Fullar%C4%B1nda-do%C4%9Falgaza-y%C3%BCKlendi-a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-kullan%C4%B1m-hem-i%CC%87ran-hem>. Accessed on 07.03.2022.
3. Erlanger S. (1996). Türkiye-Iran Gas Deal: A Test of US Law on Terror. Retrieved from <https://www.nytimes.com/1996/08/13/world/turkey-iran-gas-deal-a-test-of-us-law-on-terror.html>. Accessed on 07.03.2022.
4. Iea blob (2021). Energy Policy Review. Retrieved from https://iea.blob.core.windows.net/assets/cc499a7b-b72a-466c-88de-d792a9daff44/Turkey_2021_Energy_Policy_Review.pdf. Accessed on 07.03.2022.
5. Kinnander E. (2010). The Turkish-Iranian gas relationship: Politically successful, commercially problematic. Retrieved from <https://a9w7k6q9.stackpat-hcdn.com/wp-content/uploads/2010/11/NG38-TheTurkishIranianGasRelationship-ElinKinnander-2010.pdf>. Accessed on 07.03.2022.
6. Saglam M. (2022). Natural gas crisis: Imprudence and not being able to manage the risk. Retrieved from <https://www.al-monitor.com/tr/originals/2022/01/irans-gas-cut-exposes-turkeys-vulnerability-energy-risks>. Accessed on 07.03.2022.

готова к таким кризисам, чтобы избежать новых проблем с получением природного газа, поступающего из Ирана в будущем. С другой стороны, чтобы избежать кризиса с поставками природного газа, вызванного Ираном, Турции необходимо увеличить свои мощности по хранению природного газа. Таким образом, Анкаре необходимо исследовать формации, подходящие для использования в качестве хранилища природного газа в регионе, и как можно скорее завершить проекты существующих хранилищ, чтобы у Турции не возникали проблем во время отключений газа. Это принципиально важный вопрос для стран, зависящих от импорта энергии из разных стран. Для Ирана, который годами находится под санкциями из-за своей ядерной программы, важно настоять на международных переговорах и решить проблему санкций, обновить свою инфраструктуру и использовать свои природные ресурсы на полную мощность, чтобы не вызывать таких перебоев и стать надежным поставщиком.

В заключение можно сказать, что Иран, несмотря на все проблемы, является важным поставщиком природного газа в Турцию, однако Тегерану необходимо найти хороший баланс для внутреннего спроса на энергию и планов и обязательств по экспорту энергии. Более того, активная работа по возобновлению переговоров и снятию

ON ENERGY IMPORTS, ONE OF THE MAJOR ENERGY PARTNERS OF TÜRKİYE IS IRAN

ПО ИМПОРТУ ЭНЕРГОНОСИТЕЛЕЙ ОДНИМ ИЗ ВАЖНЫХ ПАРНЕРОВ ТУРЦИИ ЯВЛЯЕТСЯ ИРАН

7. Shana.ir (2021). Iran gas exports to Türkiye resume after being cut on Thursday: SHANA. Retrieved from <https://www.zawya.com/en/business/iran-gas-exports-to-turkey-resume-after-being-cut-on-thursday-shana-kmu4pvp9>. Accessed on 07.03.2022.
8. Shokri O. (2021). Türkiye-Azerbaijan link fuels Iran's gas dilemmas. Retrieved from <https://www.iranintl.com/en/2021110236101>. Accessed on 07.03.2022.

санкций была бы экономически выгодна для энергетической политики Ирана. Что касается Турции, то диверсификация ее партнеров по импорту в области поставок природного газа и активная работа как над ее потенциалом возобновляемых источников энергии, так и над атомной электростанцией положительно послужат Анкаре в ее целях по обеспечению своего спроса на энергию и превращению в региональный центр торговли энергией.

Источники:

1. British Petroleum (2020). Статистический обзор ВР. Доступно по адресу: <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>. Дата обращения: 07.03.2022.
2. Iea blob (2021). Обзор энергетической политики. Доступно по адресу: https://iea.blob.core.windows.net/assets/cc499a7b-b72a-466c-88de-d792a9daff44/Turkey_2021_Energy_Policy_Review.pdf. Дата обращения: 07.03.2022.

3. Ерлангер С. (1996). Газовая сделка между Турцией и Ираном: проверка закона США о терроризме. Доступно по адресу: <https://www.nytimes.com/1996/08/13/world/turkey-iran-gas-deal-a-test-of-us-law-on-terror.html>. Дата обращения: 07.03.2022.
4. Киннандер Е. (2010). Турецко-иранские газовые отношения: политически успешны, коммерчески проблематичны. Доступно по адресу: <https://a9w7k6q9.stackpathcdn.com/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG38-The-TurkishIranianGasRelationship-ElinKinnander-2010.pdf>. Дата обращения: 07.03.2022.
5. Саглам М. (2022). Иранский газовый кризис: невнимательность и неумение управлять рисками. Доступно по адресу: <https://www.al-monitor.com/tr/originals/2022/01/irans-gas-cut-exposes-turkeys-vulnerability-energy-risks>. Дата обращения: 07.03.2022.
6. Shana.ir (2021). Экспорт иранского газа в Турцию возобновился после сокращения в четверг: SHANA. Доступно по адресу: <https://www.zawya.com/en/business/iran-gas-exports-to-turkey-resume-after-being-cut-on-thursday-shana-kmu4pvp9>. Дата обращения: 07.03.2022.
7. Шокри О. (2021). Связь между Турцией и Азербайджаном подпитывает газовые дилеммы Ирана. Доступно по адресу: <https://www.iranintl.com/en/2021110236101>. Дата обращения: 07.03.2022.
8. Эрдем А. (2022). Иранские потребители загружены природным газом в зимних условиях, чрезмерное использование сокращает газ как в Иране, так и в Турции. Доступно по адресу: <https://www.indyturk.com/node/463821/haber/i%CC%87ranl%C4%B1-t%C3%BCketici-k%C4%B1%C5%9F-ko%C5%9Fullar%C4%B1nda-do%C4%9Falgaza-y%C3%BCklendi-a%C5%9F%C4%B1r%C4%B1-kullan%C4%B1m-hem-i%CC%87ran-hem>. Дата обращения: 07.03.2022.

CHANGING RELIGIOUS LANDSCAPE IN KAZAKHSTAN

KANAT MAKHANOV

EURASIAN RESEARCH INSTITUTE,
SENIOR RESEARCH FELLOW

ЕВРАЗИЙСКИЙ НАУЧНО-
ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ,
СТАРШИЙ НАУЧНЫЙ СОТРУДНИК

МЕНЯЮЩИЙСЯ РЕЛИГИОЗНЫЙ ЛАНДШАФТ КАЗАХСТАНА

The three decades of independence of Kazakhstan were characterized by rapid and deep transformations in the religious life of the country. Likewise in other post-communist countries, Kazakhstan has experienced a sharp revival of the religiousness of the population after a long period of dominance of Marxist atheist ideology. The rising religiousness in the late 1980s and the beginning of the 1990s has also become one of the dividing lines in the religious consciousness of peoples that marked the end of the Soviet period and the beginning of a new era of independence.

The restoration (if it is appropriate to use this term) of the religious life in Kazakhstan over the last 30 years can be divided into two periods. The first period lasting from the early 1990s and 2011 was characterized by a rapid expansion and rise of religiousness in the country fueled by the religious and ideological freedoms that people gained as well as by significant liberalization of religious affairs and regulations by the state. Thus, for instance, from 1989 to 2009 the number of religious organizations in Kazakhstan increased more than six times from 671 to over 4,200. Islamic organizations were the ones that have presented the largest growth over this period by doubling during 1989-1998 and quadrupling during 1989-2011 [Doctrine of National Uni-

**FROM 1989 TO
2009 THE NUMBER
OF RELIGIOUS
ORGANIZATIONS
IN KAZAKHSTAN
INCREASED MORE
THAN SIX TIMES
FROM 671 TO OVER
4,200**

**С 1989 ПО 2009
ГОД КОЛИЧЕСТВО
РЕЛИГИОЗНЫХ
ОРГАНИЗАЦИЙ И
ОБЪЕДИНЕНИЙ
В КАЗАХСТАНЕ
УВЕЛИЧИЛОСЬ БОЛЕЕ
ЧЕМ В ШЕСТЬ РАЗ С 671
ДО БОЛЕЕ ЧЕМ 4200**

Три десятилетия независимости Казахстана характеризовались стремительными и глубокими преобразованиями в религиозной жизни страны. Как и в других посткоммунистических странах, в Казахстане произошло резкое возрождение религиозности населения после длительного периода преобладания марксистской атеистической идеологии. Подъем религиозности в конце 1980-х - начале 1990-х годов также стал одной из водораздельных линий в религиозном сознании народов, ознаменовавших конец советского периода и начало новой эпохи независимости.

Восстановление религиозной жизни в Казахстане за последние 30 лет можно условно разделить на два периода. Первый период, продолжавшийся с начала 1990-х по 2011 год, характеризовался быстрым распространением и подъемом религиозности в стране, чему способствовали обретенные людьми религиозные и идеологические свободы, а также значительная либерализация религиозной сферы и ослабление контроля со стороны государства. Так, например, с 1989 по 2009 год количество религиозных организаций и объединений в Казахстане увеличилось более чем в шесть раз с 671 до более чем 4200. Исламские религиозные объединения продемонстрирова-

ty of Kazakhstan, 2010].

However, starting from 2011, the growth of religious organizations largely stopped and even started to decline a little bit. The primary reason for this change in dynamics was the adoption of the law about religious activity and association in 2011, which imposed certain restrictions on the activity of religious organizations and missionaries [Online.zakon.kz, 2011]. The law mostly regulated the missionary activity, the work of religious organizations and the spread of religious literature. The law received some criticism at first, though as among other things it officially stipulated the historical role of Hanafi school of Islam and Orthodox Christianity in the development of the culture and spiritual life of the people of Kazakhstan. This provision of the legislation caused some dissatisfaction among activists and representatives of other religious organizations. After the adoption of this law and the imposition of new norms, there has been some decline in the number of religious organizations functioning in Kazakhstan.

Nevertheless, there has been a tremendous increase in both the number and diversity of religions in Kazakhstan over the last 30 years.

ли наибольший рост за этот период, увеличившись вдвое в период с 1989 по 1998 год и вчетверо в период с 1989 по 2011 год.

Однако начиная с 2011 г., рост религиозных организаций в значительной степени остановился и их количество даже стало немного снижаться. Первопричиной такого изменения динамики стало принятие в 2011 г. закона о религиозной деятельности и объединениях, который наложил ряд ограничений на деятельность религиозных организаций и миссионеров [Online.zakon.kz, 2011]. Новые ограничительные меры и регулирования сделали несколько более сложным ведение миссионерской деятельности, работу религиозных организаций и распространение религиозной литературы. Закон вызвал много критики, так как среди прочего официально закрепил историческую роль ханафитского масхаба ислама и православия в развитии культуры и духовной жизни народа Казахстана. Хотя закон предоставлял никаких преимуществ исламу и православию, данное положение законодательства вызвало определенное недовольство активистов и представителей других религиозных организаций. После принятия этого закона и введения новых норм в Казахстане произошло некото-

New Protestant Christian sects were by far the most active religious organizations that established their activity in Kazakhstan and probably contributed the most to the overall diversity of the religious landscape. In 1989, there were 168 Evangelical Christian and 171 Lutheran organizations registered in the Kazakh SSR [Cornell et al. 2008]. These new religions really stand out against the general religious landscape in Kazakhstan by their active work and perseverance in spreading their faith. There are no precise data on the number of Protestant Christians, but according to indirect measurements, their number is very likely to be around 1% of the total population of the country [Peyrouse, 2006]. And yet by 2021, the number of Protestant Christian organizations functioning in the country reached 678 accounting for 17.7% of all registered religious organizations and having at disposal 13.5% of all religious buildings in Kazakhstan [Committee for Religious Affairs, 2021]. Due to the great numerosity of different denominations, a small number of parishioners in churches and a horizontally extended structure without hierarchy, the newly introduced Protestant sects even outnumbered the main two most widespread religions - Islam and Orthodox Christianity in terms of the number of congregations and registered organizations.

It could be said that since gaining its independence, the authorities of Kazakhstan have been putting efforts to promote national traditions and channel the religious feelings of the people towards a more national and patriotic Islam [Thibault, 2019]. However, this situation seems to be represented as a restriction by some sources who are conducting researches on this matter. For instance, in 2020, Kazakhstan was classified as a country with *very high* restrictions on religion in the report Global Re-

**IN 2020,
KAZAKHSTAN
WAS CLASSIFIED
AS A COUNTRY
WITH VERY HIGH
RESTRICTIONS ON
RELIGION**

**В 2020 ГОДУ
КАЗАХСТАН БЫЛ
КЛАССИФИЦИРОВАН
КАК СТРАНА С
ОЧЕНЬ ВЫСОКИМИ
ОГРАНИЧЕНИЯМИ
НА РЕЛИГИЮ**

рое снижение количества действующих религиозных организаций.

Тем не менее, за последние 30 лет в Казахстане произошло огромное увеличение как количества, так и разнообразия религий. Новые протестантские христианские религии были, безусловно, наиболее активными религиозными организациями, развернувшими свою деятельность в Казахстане, и, вероятно, внесли наибольший вклад в общее разнообразие религиозного ландшафта. В 1989 г. в Казахской ССР было зарегистрировано 168 евангельских христианских и 171 лютеранская организации [Cornell et al. 2008]. Эти новые религии действительно выделяются на общем религиозном ландшафте Казахстана своей активной деятельностью и распространением. Точных данных о количестве христиан-протестантов нет, но по косвенным измерениям их число вероятно составляет около 1% от всего населения страны [Peyrouse, 2006]. Так, например, к 2021 году количество протестантских христианских организаций, функционирующих в стране, достигло 678, что составляет 17,7% всех зарегистрированных религиозных организаций и имеет в распоряжении 13,5% всех культовых сооружений Казахстана [Комитет по делам религий, 2021]. Благодаря большой многочисленности различных конфессий, небольшому количеству прихожан в церквях и горизонтально вытянутой структуре без иерархии, нововведенные протестантские религии даже превосходили по количеству прихождений две основные наиболее распространенные религии - ислам и православие.

Хотя Казахстан отказался от советской идеологии после распада Советского Союза, некоторые элементы практики вмешательства государства в религиозные вопросы

striction on Religion by the Pew Forum [Pew Research Center, 2020].

In spite of the official status of being a secular state stipulated in the constitution, there is certain social disapproval of atheism in Kazakhstan. There have been cases when people are criticized for openly declaring themselves atheists and the allegations of infringement of rights of atheists have become more frequent in recent years [Cameron. kz, 2017]. Although there are widely differing estimates on this matter, we can say that the spread of atheism across the country has been on rise over the last several years. According to the last census held in 2009, only 2.81% of the population were atheists. However, other estimates have shown that atheism was more widespread and that the number of atheists in Kazakhstan has triplicated between 2009 and 2019 reaching 18.8% [Cabar.asia, 2019]. According to a more recent survey, some 23.5% of people in Kazakhstan classified themselves as non-believers who do not participate in religious life but respect the religious feelings of other people, whereas 9.1% of respondents

**THE SPREAD OF
ATHEISM ACROSS
THE COUNTRY HAS
BEEN ON RISE OVER
THE LAST SEVERAL
YEARS**

**РАСПРОСТРАНЕНИЕ
АТЕИЗМА ПО СТРАНЕ
В ПОСЛЕДНИЕ
НЕСКОЛЬКО ЛЕТ
РОСЛО**

не были искоренены. С момента обретения независимости власти Казахстана прилагают усилия для популяризации национальных традиций и направления религиозных чувств народа в сторону более национального и патриотического ислама [Thibault, 2019]. Однако чрезмерный контроль и регулирование в сфере религии со стороны государства негативно сказываются на показателях свободы вероисповедания в стране. Например, в 2020 году Казахстан был классифицирован как страна с очень высокими ограничениями на религию в отчете Global Restriction on Religion от Pew Forum. Более того, за последние несколько лет произошло существенное ухудшение рейтинга Казахстана в этом отношении, а ограничения в основном являются следствием действий, политики и законов правительства [Pew Research Center, 2020].

Несмотря на официальный статус светского государства, закрепленный в конституции, в Казахстане существует определенное общественное неодобрение атеизма. Отмечены случаи жесткой кри-

clearly adhered to atheistic principles [Ranking.kz, 2021].

Although there has been a notable diversification of religious beliefs and revival of religious life in the society over the last 30 years, the general trends of religious life in Kazakhstan are generally in line with the global secularization trends. Thus, two-thirds of Kazakhstanis (67.4%) consider themselves to be believers but at the same time, 70.4% of Kazakhstanis have a positive attitude towards secularly oriented people. 40.5% of the respondents are actually limited only to holidays and observance of certain formalities in their religious practices and only 26.9% described themselves as practicing believers who strictly observe religious prescriptions and rituals have a negative attitude toward secularly oriented people [Ranking.kz, 2021]. The religious factor in Kazakhstan appears to be limited to peoples' personal beliefs and daily practices without significant requests for social institutionalization or politicization. So far, the prevalence of secular views and values over religiousness and religious institutions in Kazakhstan are evident, which incorporates the country into the global process of secularization.

тики людей за открытое объявление себя атеистами и в последние годы участились заявления об ущемлении прав атеистов [Самонитор.kz, 2017]. Хотя оценки по этому поводу сильно разнятся, можно сказать, что распространение атеизма по стране в последние несколько лет росло. Согласно последней переписи населения, проведенной в 2009 году, только 2,81% населения были атеистами. Однако другие оценки показали, что атеизм был более распространен и что число атеистов в Казахстане утроилось в период с 2009 по 2019 год и достигло 18,8% [Cabar.asia, 2019]. Согласно более свежему опросу, 23,5% жителей Казахстана отнесли себя к неверующим, не участвующим в религиозной жизни, но уважающим религиозные чувства других людей, тогда как 9,1% респондентов явно придерживались атеистических принципов [Ranking.kz, 2021].

Несмотря на заметную диверсификацию религиозных воззрений и возрождение религиозной жизни в обществе за последние 30 десятилетий, общие тенденции религиозной жизни в Казахстане в целом соответствуют мировым тенденциям секуляризации. Так, две трети казахстанцев (67,4%) считают себя верующими, но в то

We can see that within a relatively short period of time Kazakhstan has experienced a rather strong religious re-establishment similar to other post-communist countries of the former USSR and Eastern Europe. At the same time, the rising religiousness in Kazakhstan during its early years of independence was not institutionalized and did not become any significant social or political factor, which perfectly fit the secular principles declared in the constitution of the country. The processes of the last several years also show signs of clear emerging trends of secularization in Kazakhstan.

References

1. Cabar.asia (2019). People without religion. The number of atheists is growing in Kazakhstan. Retrieved from <https://cabar.asia/ru/lyudi-bez-religii-v-kazahstane-rastet-kolichestvo-ateistov>. Accessed on 29.02.2022.
2. Camonitor.kz (2017). Are atheists in Kazakhstan becoming persona non grata? Retrieved from <https://camonitor.kz/26537-ateisty-v-kazahstane-stanovyatsya-personami-non-grata.html>. Accessed on 01.03.2022.
3. Committee for Religious Affairs of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan (2021). Statistical industry data. Retrieved from <https://www.gov.kz/memleket/entities/din/activities/directions?lang=ru>. Accessed on 01.03.2022.
4. Doctrine of National Unity of Kazakhstan (2010). General Situation. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30501158. Accessed on 01.03.2022.
5. Online.zakon.kz (2011). Law of the Republic of Kazakhstan No. 483-IV ZRK On religious activities and religious associations. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31067690. Accessed on 25.01.2022.
6. Pew Research Center (2020). In 2018, Government Restrictions on Religion Reach Highest Level Globally in More Than a Decade. Retrieved from <https://www.pewforum.org/2020/11/10/in-2018-government-restrictions-on-religion-reach-highest-level-globally-in-more-than-a-decade/>. Accessed on 01.03.2022.
7. Pew Research Center (2020). Global Restrictions on Religion. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/wp-content/>

THE PREVALENCE OF SECULAR VIEWS AND VALUES OVER RELIGIOUSNESS AND RELIGIOUS INSTITUTIONS IN KAZAKHSTAN ARE EVIDENT

В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ НАЛИЦО АБСОЛЮТНОЕ ПРЕОБЛАДАНИЕ СВЕТСКИХ ВЗГЛЯДОВ И ЦЕННОСТЕЙ НАД РЕЛИГИОЗНОСТЬЮ И РЕЛИГИОЗНЫМИ ИНСТИТУТАМИ В КАЗАХСТАНЕ

же время 70,4% казахстанцев положительно относятся к светски ориентированным людям. 40,5 % респондентов фактически ограничиваются только праздниками и соблюдением определенных формальностей в своей религиозной практике и только 26,9 % назвали себя практикующими верующими, строго соблюдающими религиозные предписания и обряды, негативно относящимися к светски ориентированным людям [Ranking.kz, 2021]. Религиозный фактор в Казахстане, по-видимому, ограничивается личными верованиями и повседневной практикой людей без существенных запросов на социальную институционализацию или политизацию. В настоящее время налицо абсолютное преобладание светских взглядов и ценностей над религиозностью и религиозными институтами в Казахстане, что встраивает страну в глобальный процесс секуляризации.

Мы видим, что в течение относительно короткого периода времени Казахстан пережил довольно сильное религиозное возрождение, подобное другим посткоммунистическим странам бывшего СССР и Восточной Европы. В то же время рост религиозности в Казахстане в первые годы его независимости не был институционализирован и не стал каким-либо значимым социальным или политическим фактором, что вполне соответствовало бы светским принципам, провозглашенным в конституции страны. Процессы последних нескольких лет также свидетельствуют о явных наметившихся тенденциях секуляризации в Казахстане.

Источники:

1. Cabar.asia (2019). Люди без религии. В Казахстане растет количество атеистов. Доступно по адресу: <https://cabar.asia/ru/lyudi-bez-religii-v-kazahstane-rastet-kolichestvo-ateistov>. Дата обращения: 29.02.2022.

- uploads/sites/7/2009/12/restrictions-fullreport1.pdf. Accessed on 01.03.2022.
8. Peyrouse, S. (2006). Christian Proselytism in Kazakhstan. The Central Asia-Caucasus Analyst. 1/25/2006 issue of the CACI Analyst.
 9. Ranking.kz (2021). The religious situation in the Republic of Kazakhstan in the IV quarter of 2020. Retrieved from <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/2-iz-3-kazahstancsev-prichislyayut-sebya-k-veruyushim-lyudyam-pri-etom-sredi-veruyushih-2-iz-5-ogranichivayutsya-lish-prazdnikami-i-soblyudeniem-nekotoryh-formalnostej>. Accessed on 01.03.2022.
 10. Thibault, H. (2019). The Art of Managing Religion in a Post-Soviet Soft Authoritarian State. Kazakhstan and the Soviet Legacy. Palgrave Macmillan Ltd.
-
2. Camonitor.kz (2017). Атеисты в Казахстане становятся персонами нон-грата? Доступно по адресу: <https://camonitor.kz/26537-ateisty-v-kazahstane-standovyatsya-personami-non-grata.html>. Дата обращения: 01.03.2022.
 3. Доктрина Национального единства Казахстана (2010). Общие положения. Доступно по адресу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30501158. Дата обращения: 01.03.2022.
 4. Комитет по делам религий Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан (2021). Statistical industry data. Доступно по адресу: <https://www.gov.kz/memleket/entities/din/activities/directions?lang=ru>. Дата обращения: 01.03.2022.
 5. Online.zakon.kz (2011). Закон Республики Казахстан от 11 октября 2011 года No. 483-IV ЗРК О религиозной деятельности и религиозных объединениях. Доступно по адресу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31067690. Дата обращения: 25.01.2022.
 6. Пейруз, С. (2006). Христианский прозелитизм в Казахстане. Аналитик Центральной Азии и Кавказа. 25.01.2006, выпуск CACI Analyst.
 7. Pew Research Center (2020). В 2018 году правительственные ограничения на религию достигли самого высокого уровня в мире более чем за десятилетие. Доступно по адресу: <https://www.pewforum.org/2020/11/10/in-2018-government-restrictions-on-religion-reach-highest-level-globally-in-more-than-a-decade/>. Дата обращения: 01.03.2022.
 8. Pew Research Center (2020). Глобальные ограничения на религию. Доступно по адресу: <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2009/12/restrictions-fullreport1.pdf>. Дата обращения: 01.03.2022.
 9. Ranking.kz (2021). Религиозная ситуация в РК. IV квартал 2020. Доступно по адресу: <http://ranking.kz/ru/a/infopovody/2-iz-3-kazahstancsev-prichislyayut-sebya-k-veruyushim-lyudyam-pri-etom-sredi-veruyushih-2-iz-5-ogranichivayutsya-lish-prazdnikami-i-soblyudeniem-nekotoryh-formalnostej>. Дата обращения: 01.03.2022.
 10. Тиболд, Х. (2019). Искусство управления религией в постсоветском мягком авторитарном государстве. Казахстан и советское наследие. Palgrave Macmillan Ltd.

KAZAKISTAN'DAKİ İÇ GÖÇ: GÜNCEL SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

ZHANDOS KUDAIBERGENOV

AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ,
ARAŞTIRMACI

ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫ, ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ІШКІ КӨШІ-ҚОН: ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ШЕШІМДЕРІ

Гөч сүреци темелде bireylerin kararlarına baǵlı olmaqta birlikte çeşitli ekonomik, sosyal, siyasi, güvenliк ve diğеr nedenlerden ötürü gerçеkleşebilmektedir. Aynı zamanda bu sүreци iç ve dış gөç, dөnemsel olarak ise geçici ya da sүrekli kategorilerde inceleyebilmekteyiz. İnsanların yaşаmının birçok yönünü etkileyen gөç, her ülkenin sosyal ve ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Yani gөç alımı bazı durumlarda ülkenin veya o ülkeye ait belli bir eyaletin demografik kalkınması ve işgücü kaynağı açığıнын kapatılmasına yardımcı olurken dışarı gөç edenlerin ise işsizlik yükü gibi sorunların çözümüne belirli ölçüde yardımcı olma potansiyeli bulunmaktadır (Bodaуhan vd., 2018). Ulaşım, bilgi teknolojisi, ekonomik fırsatlar ve geçici çalışma ilişkilerinin yeni özellikleri sayesinde, ülkelerin iç gөçü bir bölgenin ekonomisinin gelişmesinde giderek daha önemli hale gelirken, gөç veren bölgeyi olumsuz etkilemektedir.

Kazakistan özelinde iç gөç dinamiklerine baktığımızda çalışabilir nüfusun, yurtiçinde ekonomik imkanların daha fazla olduđu çeşitli bölgelere yoğun bir şekilde gөç ettiğini gözlemleyebilmekteyiz. Bu gөç hareketleri bir taraftan gөç alan bölge ve şehirlerdeki ekonomik aktivitelerini daha da gelişmesine katkı sağlamakla birlikte istihdam ve işsizlik dengesin-

BÜYÜK ŞEHİRLERDE HIZLA YÜKSELEN NÜFUS; ALTYAPI, EKOLOJİ, BARINMA VE ÇEŞİTLİ SOSYAL SORUNLARIN DA ARTMASINA SEBEBİYET VEREBİLİR

İRİ ҚАЛАЛАРДАҒЫ ХАЛЫҚ САНЫНЫҢ ТЕЗ ӨСУИ ИНФРАҚҰРЫЛЫМНЫҢ, ЭКОЛОГИЯНЫҢ, ТҰРҒЫН ҮЙ МЕН ӘРТҮРЛІ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРДІҢ ӨСУІНЕ ӘКЕЛЕДІ

Көші-қон үдерісі негізінен жеке тұлғаның өз шешіміне байланысты болғанымен әртүрлі экономикалық, әлеуметтік, саяси, қауіпсіздік және т.б. себептерді де қамтитындығы анық. Бұл үдерісті ішкі және сыртқы көші-қон, ал мерзімі жағынан уақытша немесе тұрақты деп бөліп қарауға болады. Адам өміріне жан-жақты әсер ететін көші-қон мәселесі елдің әлеуметтік және экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады. Осылайша, көші-қон тұтастай елдің немесе белгілі бір аймақтың демографиялық дамуы, еңбек ресурстары тапшылығын жою және жұмыссыздық сияқты мәселелерді шешуге көмектеседі (Бодаухан тб., 2018). Тасымалдаудың, ақпараттық технологиялардың, экономикалық мүмкіндіктердің және уақытша еңбек қатынастарының жаңа мүмкіндіктері арқасында ішкі көші-қон кейбір аймақтың экономикалық дамуына оң әсер етсе, жұмыс күшінен айрылған аймаққа теріс әсерін тигізіп жатады.

Қазақстандағы ішкі көші-қон динамикасына қарасақ, еңбекке жарамды халықтың экономикалық мүмкіндіктері жоғары аймақтарда тығыз орналасқанын байқауға болады. Мұндай көші-қон, бір жағынан, көшіп келушілерді қабылдайтын облыстар мен қалалардың экономикалық тұрғыдан одан әрі дамуы-

de farklı neticeleri de beraberinde getirmektedir. Öte yandan geniş bir coğrafyaya sahip olan Kazakistan nüfusunun iç göç dengeleri de güvenlik, yerleşim alanları gibi faktörler nedeniyle yakından takip edilmeyi gerektirmektedir. Çünkü ülkenin sınır eyaletlerinden ve ekonomik açıdan geri kalan bölgelerden ekonominin ve ticaretin merkezi olan Almatı, Nur-Sultan ve Şimkent gibi büyük şehirler ile Batı Kazakistan'daki yeraltı kaynaklarının bol olduğu bölgelere göç akınları çeşitli güvenlik ve bölgesel ekonomik sorunları gündeme getirebilmektedir (Kusmanova vd., 2016). Bunlara ek olarak büyük şehirlerde ise nüfus; altyapı, ekoloji, barınma ve çeşitli sosyal sorunların da hızla artmasına sebebiyet verebilir.

Bu durum, şehirlere taşınan kırsal bölgede yaşayanların becerileri işgücü piyasasının gereksinimlerini karşılamadığı için şehirlerde işsizlik ve kayıt dışı istihdamda bir artışa neden olmaktadır. Büyük şehirlerdeki eğitim kurumlarında eğitim görenler, mezun olduktan sonra geldikleri bölgelere dönmeyerek o bölgenin demografik ve işgücü potansiyelini azaltmaktadır (Kaisarova, 2019).

Bağımsızlığını alınmasından sonraki ilk yıllarda yerel halkın bir kısmının Rusya ve diğer ülkelere göç etmeleri nedeniyle yaşadıkları bölgelerde nüfus kayıplarına ve yerleşim alanlarında boşalmalara sebebiyet vermiştir. Devam eden yıllarda ekonomik olarak hızla gelişen büyük şehirler ile nüfusun yoğunlaşmakta olduğu ülkenin güney kesimlerine kuzey bölgelerinden iç göç akınları devam etmiştir (Tuleşev, 2019).

na ықпал етумен қатар, жұмыспен қамту және жұмыссыздық мәселесін де өзімен бірге алып келеді. Екінші жағынан, территориясы үлкен Қазақстан халқының ішкі көші-қон балансы қауіпсіздік пен тұрғын үй сияқты факторларға аса назар аударуды қажет етеді. Өйткені еліміздің шекаралас облыстары мен экономикалық жағынан артта қалған аймақтардан экономикалық дамыған және бизнес орталықтар болып есептелетін Алматы, Нұр-Сұлтан, Шымкент сияқты ірі қалаларға және жер асты байлығы мол Қазақстанның батыс өңірлеріне ағылып жатқан көші-қон әртүрлі қауіпсіздік пен аймақтық экономикалық мәселелерді туындатады (Кусманова тб., 2016). Бұған қоса, мұндай жағдай үлкен қалаларда халықтың тез өсуіне, инфрақұрылымға, қала экологиясына, тұрғын үйге және әртүрлі әлеуметтік мәселелердің туындауына әкеп соқтырады. Сонымен қатар, қалаға көшіп келген ауыл тұрғындарының жұмыс тәжірибесі еңбек нарығының талаптарына сәйкес келмегендіктен қалаларда жұмыссыздық пен бейресми жұмыспен қамтудың артуына себеп болады. Ал, ірі қалалардағы оқу орындарының түлектері оқуын бітірген соң өздері келген аймақтарға қайта оралмай, сол туған жерінің демографиялық және жұмыс күші әлеуетінің төмендеуіне септігін тигізіп жатыр (Кайсарова, 2019).

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі алғашқы жылдарда еліміздің көптеген түкпірлерінен, әсіресе Ресейге және басқа елдерге жер-

Tüm bu gelişmeleri dikkate alarak Kazakistan hükümeti, ülke içerisinde dengeli bir nüfus dağılımının gerçekleşmesi adına bir devlet ekonomik teşvik sistemi oluşturmuştur. “Güney-Kuzey” Yeniden Yerleşim Programı kapsamında bir taraftan ülkenin kuzeydeki sınır bölgelerinde nüfusunu ve yerleşim yerlerinin korunması ve artması hedeflenerek büyük şehirlere göçün önüne geçilmesi ile bahsi geçen güvenlik kaygılarının da önünün kesilmesi amaçlanmaktadır. Öte yandan Kazakistan hükümetinin başlatmış olduğu yurtdışındaki Kazakların da ülkeye geri dönmelerine yardımcı olan göç programları da gelenlerin Kuzey bölgelerine yerleşmelerini teşvik etmektedir (Mordvinova, 2021).

Kazakistan İstatistik Kurumu’nun açıkladığı bilgilere göre, 2021 yılında 756.512 kişi ülke içinde farklı bölgelere göç etmiştir (Stat.gov.kz, 2022a). Tablo 1’de gösterildiği gibi ülke içi göç akınındaki ana güzergahlar arasında Nur-Sultan ve Almatı gibi büyük şehirler gelmektedir. Öte yandan Almatı, Nur-Sultan, Şimkent ve Mangıstau dışında tüm bölgelerde negatif göç dengesinin oluştuğunu da görebilmekteyiz (Stat.gov.kz, 2022b).

Doğal artış ve göçler nedeniyle nedeniyle son beş yılda ülkenin güney ve batı bölgelerinde nüfus artışı gözlenmiştir. Bu bölgelerin nüfusunun Kazakistan’ın toplam nüfusu içindeki payı üçte birden fazladır. Aynı zamanda, ülkenin kuzey, orta ve doğu bölgelerindeki gidenlerin sayısının gelenlerden fazla olması ve bunun da doğal demografik artış ile karşılanamaması nedeniyle de son beş yılda nüfus kayıpları yaşandığı görülmektedir. Örneğin, Kuzey Kazakistan’da %4.66, Kostanay

güneyli halkın göç-konu belgeli derece bölgelerde halkın sayısının azalması getirilip, eldi mекендердің қаңырап бос қалуына себеп болды. Ал, кейінгі жылдары экономикалық қарқынды дамып жатқан ірі қалаларға және халық көп шоғырланған оңтүстік аймақтарға солтүстік өңірлерден ішкі көші-қон ағымы жалғасуда (Тулешев, 2019). Осы оқиғалардың барлығын ескере отырып, Қазақстан үкіметі ел ішінде халықты теңгерімді бөлуге қол жеткізу үшін мемлекеттік экономикалық ынталандыру жүйесін құрды. «Оңтүстіктен – теріскейге» қоныстандыру бағдарламасы аясында еліміздің солтүстік шекаралас аймақтарындағы халық пен елді мекендерді қорғау және көбейту мақсатын көздеі отырып, үлкен қалаларға жаппай көші-қонды реттеу және жоғарыда аталған қауіпсіздік мәселелерінің алдын алу шаралары жүзеге асырылып жатыр. Екінші жағынан, Қазақстан үкіметінің бастамасымен шетелдегі қазақтардың елге оралуына тікелей атсалысатын иммиграциялық бағдарламалар да «қандастарды» Солтүстік өңірлерге қоныстануға ынталандырады (Мордвинава, 2021).

Қазақстан Статистика бюросы жариялаған ақпаратқа сәйкес, 2021 жылы еліміздің әртүрлі аймақтарына 756 512 адам көшеткен (Stat.gov.kz, 2022a). Кесте 1-де көрсетілгендей, Нұр-Сұлтан және Алматы сияқты ірі қалалар ішкі көші-қон ағынының негізгі бағыттары болып табылады. Сонымен қатар, Алматы, Нұр-Сұлтан, Шымкент және Маңғыстаудан басқа барлық аймақтарда теріс көші-қон сальдосын

Tablo 1. Kazakistan'da İç Göç Rakamları (2021)
Кесте-1. Қазақстанда ішкі көші-қон көрсеткіштері (2021 ж.)

	Eyalet Облыс	Gidenler Кеткендер саны	Gelenler Келгендер саны	Fark Айырмашылық
1	Akmola Ақмола	30.446	27.165	-3.281
2	Aktöbe Ақтөбе	29.153	28.046	-1.107
3	Almati Алматы	93.447	87.075	-6.372
4	Atirau	20.659	18.111	-2.548
5	Bati Kazakistan Батыс Қазақстан	23.291	21.980	-1.311
6	Jambıl Жамбыл	39.750	31.532	-8.218
7	Karaganda Қарағанды	41.303	35.275	-6.028
8	Kostanay Қостанай	26.266	23.193	-3.073
9	Kızılorda Қызылорда	24.456	19.882	-4.574
10	Mangistau Маңғыстау	28.575	28.814	239
11	Pavlodar Павлодар	22.984	20.539	-2.445
12	Kuzey Kazakistan Солтүстік Қазақстан	16.192	13.300	-2.892
13	Türkistan Түркістан	83.937	62.640	-21.297
14	Doğu Kazakistan Шығыс Қазақстан	42.098	34.072	-8.026
15	Nur-Sultan şehri Нұр-Сұлтан қ.	99.109	131.015	31.906
16	Almati şehri Алматы қ.	87.916	117.169	29.253
17	Şimkent şehri Шымкент қ.	46.930	56.704	9.774
Kazakistan geneli Жалпы Қазақстан бойынша		756.512	756.512	0

Not: Kazakistan İstatistik Bürosu verilerine göre yazar tarafından düzenlenmiştir.
Ескерту: Қазақстан Статистика Бюросының мәліметтеріне сәйкес автор тарапынан жасалды.

бölgesinde %2.41, Doğu Kazakistan bölgesinde %2.38, Pavlodar'da %1.31, Karaganda'da – %0.77 ve Akmola bölgesinde nüfus %0.05 azalmıştır. Yani bu altı bölgenin nüfusunun Kazakistan'ın toplam nüfusu içindeki payı son beş yılda %32'den %29'a düşmüştür (Stat.gov.kz, 2022c; 2022d).

Ülke genelindeki tabloya baktığımızda nüfusun bir artış eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Lakin bu tür bölgesel dağılımlar bizlere farklı bilgiler sunmaktadır. Örneğin göç akını konusunda negatif eğilime sahip olan bölgelerde aynı zamanda nüfus artışlarının da az olduğu ve tam tersi şekilde önemli iç göç merkezlerinin nüfus artışına en çok katkı sağlayan bölgeler ve şehirler oldukları göze çarpmaktadır. Bu, nüfusu azalan bölgelerin ekonomik durumlarını da olumsuz yönde etkileyerek daha fazla ekonomik nedenli göçlerin oluşmasına da sebebiyet vermektedir. Başka bölgelere göç eden kişilerin de demografik açıdan olumlu bir katkı sağlamalarına rağmen o bölgelerdeki işsizlik baskısını da arttırdığını belirtmek gerekir (Aktureyeva vd., 2020).

Bu tür sorunları çözmek için Kazakistan hükümeti, nüfusun yeniden yerleştirilmesindeki bölge içi orantısızlığı gidermeye yönelik çeşit-

байқауға болады (Stat.gov.kz, 2022b).

Соңғы бес жылда еліміздің оңтүстік және батыс өңірлерінде табиғи және миграциялық өсім есебінен халық санының өсуі байқалды. Жалпы Қазақстан халқының үштен бірінен астамын осы өңірлер құрайды. Сонымен қатар, соңғы бес жылда елдің солтүстік, орталық және шығыс өңірлерінде кеткендер санының келушілерге қарағанда жоғары болуына байланысты және табиғи демографиялық өсім арқылы бұл шығынның орны толмауы себепті аталмыш өңірлерде халық санының азаюы орын алуда. Мысалы, Солтүстік Қазақстанда халық саны - 4,66%-ға, Қостанай облысында - 2,41%-ға, Шығыс Қазақстан облысында - 2,38%-ға, Павлодарда - 1,31%-ға, Қарағандыда - 0,77%-ға және Ақмола облысында - 0,05%-ға азайған. Яғни, соңғы бес жылда Қазақстан халқының жалпы санындағы осы алты облыс халқының үлесі 32%-дан 29%-ға дейін төмендеді (Stat.gov.kz, 2022c; 2022d).

Кесте 2-ге қарасақ, жалпы халық санының өсу үрдісін байқауға болады. Алайда, өңірлерге бөліп қарағанда бұл жағдай мүлдем басқа көрініс табады. Мысалы, көші-қон ағынына теріс тенденциясы бар аймақтар-

Tablo 2. Kazakistan'ın Bölgelere Göre Nüfusu (2017-2021)

Кесте-2. Өңірлер бойынша Қазақстан халық саны (2017-2021 жж.)

	Eyalet Облыс	2017 2017 (адам)	2021 2021 (адам)	Nüfus Artış (Azalış) Hızı Халық саны өсімі/ азайуы (%)
1	Akmola Ақмола	734.369	733.970	-0.05
2	Aktöbe Ақтөбе	845.679	906.816	7.23
3	Almati Алматы	1.983.465	2.107.900	6.27
4	Atirau Атырау	607.528	668.240	9.99
5	Batı Kazakistan Батыс Қазақстан	641.513	665.988	3.82
6	Jambıl Жамбыл	1.115.307	1.150.057	3.12
7	Karaganda Қарағанды	1.382.734	1.372.115	-0.77
8	Kostanay Қостанай	879.134	857.905	-2.41
9	Kızılorda Қызылорда	773.143	827.997	7.09
10	Mangıstau Маңғыстау	642.824	741.023	15.28
11	Pavlodar Павлодар	757.014	747.091	-1.31
12	Kuzey Kazakistan Солтүстік Қазақстан	563.300	537.061	-4.66
13	Türkistan Түркістан	1.966.336	2.075.404	5.55
14	Doğu Kazakistan Шығыс Қазақстан	1.389.568	1.356.439	-2.38
15	Nur-Sultan şehri Нұр-Сұлтан қ.	972.692	1.239.886	27.47
16	Almati şehri Алматы қ.	1.751.308	2.024.989	15.63
17	Şimkent şehri Шымкент қ.	912.300	1.112.739	21.97
Kazakistan geneli Жалпы Қазақстан бойынша		17.918.214	19.125.620	6.74

Not: Kazakistan İstatistik Bürosu verilerine göre yazar tarafından düzenlenmiştir.

Ескерту: Қазақстан Статистика Бюросының мәліметтеріне сәйкес автор тарапынан жасалды.

li çalışmalar yürütmektedir. Örneğin, 2017-2021 yılları için üretken istihdamın ve kitlesel girişimciliğin geliştirilmesi için uygulamaya konan “Enbek” devlet programı, işgücü eksikliği olan bölgelere işgücü sağlamak, bölgesel ekonomik dengesizlikleri ve demografik dengesizlikleri ortadan kaldırmak için işgücü kaynaklarının bölgesel hareketliliğini ve bölgelerin rekabet gücünü artırmayı hedeflemektedir (Kusmanova, 2020). Güneyden kuzey bölgelerine göç eden göçmenler için, taşınma destekleri ve ev kirası konusunda devlet tarafından mali destekler sağlanmaktadır (Tulebayeva vd., 2019). Ayrıca, işgücü fazlası olan bölgelerdeki gençlerin lisansüstü, teknik ve mesleki eğitim almaları ve işgücü eksikliği olan bölgelerde istihdam edilmeleri için fırsatlar sağlamayı amaçlayan “Serpın” eğitim projesi de ülke çapında uygulanmaktadır (Serpın.kz, 2022). Bu program, ülkenin güneyinden kuzeyine daha fazla gencin yeniden yerleşimine yardımcı olunması adına sunulan imkanlardan biridir. Her ne kadar ülke içi göç sü-

2021 YILINDA 756.512 KİŞİ ÜLKE İÇİNDE FARKLI BÖLGELERE GÖÇ ETMİŞTİR

2021 ЖЫЛЫ
ЕЛІМІЗДІҢ ӘР
ӨҢІРІНЕ 756 512
АДАМ ҚОНЫС
АУДАРҒАН

да халық санының өсуі де төмен, ал керісінше, маңызды ішкі көші-қон орталықтары жалпы халық санының өсуіне ең көп ықпал ететін облыстар мен қалалар болып табылады. Мұндай жағдай халық саны азайған аймақтардың экономикалық ахуалына кері әсерін тигізіп, көбінесе экономикалық мақсаттағы көші-қонның көбеюіне әкеледі. Сонымен қатар, басқа аймақтарға қоныс аударған мигранттар сол өңірдің демографиялық өсіміне үлес қосқанымен, аталмыш өңірдің жұмыссыздық көрсеткішінің артуына да әсер ететіні сөзсіз (Актуреева тб., 2020).

Осындай мәселелерді шешу үшін Қазақстан үкіметі халықты қоныстандырудағы аймақшілік диспропорцияны жоюға бағытталған түрлі жұмыстар жүргізеді. Мысалы, жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы жұмыс күшіне тапшы өңірлерді еңбек ре-

**DOĞAL ARTIŞ VE GÖÇLER NEDENİYLE NEDENİYLE
SON BEŞ YILDA ÜLKENİN GÜNEY VE BATI
BÖLGELERİNDE NÜFUS ARTIŞI GÖZLENMİŞTİR**

**СОҢҒЫ БЕС ЖЫЛДА ЕЛДІҢ ОҢТҮСТІК ЖӘНЕ
БАТЫС ӨҢІРЛЕРІНДЕ ТАБИҒИ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ
ӨСІМ МЕН КӨШІ-ҚОННЫҢ ӨСУІ ЕСЕБІНЕН ХАЛЫҚ
САНЫНЫҢ ӨСУІ БАЙҚАЛАДЫ**

ia-centr.ru

reci olmasına karşın devlet teşvik programlarının yanı sıra hedef bölgelere göç edenlerin o yöredeki ekonomik, sosyal ve kültürel entegrasyonun sağlanması gerekmektedir. Bu konu üzerine de gerekli çalışmalar yapılarak yerel yönetimler düzeyinde yardım sağlanması önemli konular arasında yer almaktadır. Bahsi geçen göç programlarının yeni sorunlara mahal vermeden ve göç sürecinin yarattığı zorlukları en aza indirerek gerçekleştirilmesi bu göç akınlarının hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olacaktır. İç göç alanında devlet politikasını geliştirirken konunun uzmanları, sivil toplum kuruluşları temsilcileri gibi katılımcıların görüşlerinin değerlendirilmesi ve süreçte dahil edilmeleri gereklidir.

Sonuç olarak bu tür politikalarda sürdürülebilirlik hususu önem arz etmekte olup Kazakistan'da özellikle nüfusunu azaltmakta olduğu kuzey bölgelerindeki yaşam koşullarının cazip hale getirilmesi adına ekonomik ve sosyal gelişime yönelik yatırımların devam ettirilmesi gerekmektedir. Böylece Kazakistan'ın farklı bölgelerinden başta Kuzey Kazakistan'a göç akınlarının güçlendirilmesi ile hem bu bölgelerdeki işgücü sıkıntısı giderilebilir hem de bu kişilerin istihdam sorunlarına çözüm önerisi sunulabilir. Bu da tabiatıyla başta Güney Kazakistan ve büyük şehirler olmak üzere istihdam baskısının da buralarda azalmasına yardımcı olacaktır. Bu konuda önemli hususlardan birisi de kuzey bölgelerindeki bölgesel

сұрстарымен қамтамасыз ету, аймақтық экономикалық тепе-теңдікті қалыптастыру және демографиялық теңгерімсіздіктерді жою мақсатында еңбек ресурстарының өңірлік ұтқырлығын және өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған (Кусманова, 2020). Оңтүстіктен солтүстікке қоныс аударушылардың қоныс аудару және баспана шығындары үшін мемлекет тарапынан қаржылай қолдау көрсетіледі (Төлебаева тб., 2019) Сонымен қатар, жұмыс күші көп өңірлердегі жастардың жоғары оқу орнынан кейінгі, техникалық және кәсіптік білім алуына және жұмыс күші тапшылығы бар өңірлерге жұмысқа орналасуына мүмкіндік беруді көздейтін «Серпін» білім беру жобасы республика бойынша жүзеге асырылуда (Serp.kz, 2022). Бұл бағдарлама елдің оңтүстігінен солтүстігіне жастардың көбірек қоныс аударуына көмектесетін мүмкіндіктердің бірі болып табылады. Ішкі көші-қон үдерісі жүріп жатқанымен, мемлекеттік ынталандыру бағдарламаларымен қатар, мақсатты аймақтарға қоныс аударғандардың экономикалық, әлеуметтік және мәдени интеграциясын қамтамасыз ету қажет. Бұл мәселелер бойынша қажетті жұмыстар жүргізу арқылы жергілікті әкімшіліктер деңгейінде көмек көрсету өте маңызды болып есептеледі. Аталған көші-қон бағдарламаларын жаңа мәселелер тудырмай жүзеге асыру және көші-қон үдерісінен туындайтын қиындықтар-

ішгі күштің пиясаларындағы талабын диккәте алынмасыдыр. Бөйлеce потәсиел гөч-менлер ічін меслеки еғитим/еніден еғитим програмларының дүзенленмеси ве гөчменлерін гирішмчилік faaliyetleri үрүтмелери ічін хибе ве кредит сағланмасы бүйүк бир destek olacaktır. Бу өнерилерін уыgulanмасына үнелік yaklaşımlar, үлкенін mevcut гөч durumu ве gelecekteki olası gelişimi ile bağlantılı olarak karşı karşıya olduğu belirli çözümlere göre belirlenecektir. Koordineli ve etkili bir çözüm, Kazakistan'da iç göçün yönetimi için entegre bir sistem oluşturulmasını mümkün kılacaktır.

Кайнақса:

1. Aktureyeva E., Almagambetova Ş., Kalgulova R. (2020). Kazakistan Cumhuriyeti'nde Beşeri Sermaye Gelişiminin Ana Yönleri // İstatistikler, Muhasebe ve Denetim. – №2 (77). – ss. 107-111.
2. Bodauhan K., Bauer M., Koçyiğit C. (2018). Kazakistan Cumhuriyeti'nin İç Göç Sorunları // "Yenilikçi Bilimsel Araştırma: Teori, Metodoloji, Uygulama" Konulu 13. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans Makaleleri Materyalleri. – Penza. – ss. 81-84.
3. Kaisarova A. (2019). Kazakistan nüfusunun gerçek göç sorunları // "Bölgesel Ekonomi: Teknoloji, Ekonomi, Ekoloji ve Altyapı" konulu 3. Uluslararası Bilimsel ve Pratik Konferans Materyalleri. – Kızıl. – ss. 146-149.
4. Kusmanova A. (2020). Kazakistanlıların Güney Bölgelerinden Kuzey Bölgelerine Yeniden Yerleşimi: Konunun Önemi ve Bazı Sonuçlar // "Avrasya ve Küresel Sosyo-Ekonomik Değişimler" Konulu 7. Uluslararası Türk Dünyası Sosyologları Kongresi. – Kazan. – ss. 524-537.
5. Kusmanova A., Seydumanov S. (2016). Kazakistan'da iç göç süreçlerinin özellikleri ve iç göçmenler için yeni çekim merkezlerinin oluşumu // Kazakhstan-Spektr. – №1 (97). – ss. 54-68.
6. Mordvinova A. (2021). Kazakistan'da Göç Süreçlerinin Sosyo-Ekonomik Zorlukları // Ulusal Stratejinin Sorunları. – № 5 (68). – ss. 41-56.
7. Orazaliyeva N. (2021). Kazakistan'daki Tarımsal Sanayi Kompleksini Desteklemek İçin Devlet Programlarının Uygulanması Hakkında // "Ülkelerin Ekonomik İstikrarını Sağlamada Yatırım Çekiciliği: Küresel Sorunlar ve Bunları Çözmenin Yolları" Konulu Uluslararası Bilimsel ve Pratik Çevrimiçi Konferansı Materyalleri. – Taşkent. – ss. 51-56.
8. Serpin.kz (2022). "Serpin" in Bugünü ve Geleceği. Alınan yer: http://new.serpin.kz/?page_id=679. Erişim tarihi: 01.03.2022.
9. Stat.gov.kz (2022a). Nüfusun İç Göçü. Alın-

**İÇ GÖÇ ALANINDA
DEVLET POLİTİKASINI
GELİŞTİRİKEN
KONUNUN
UZMANLARI,
SİVİL TOPLUM
KURULUŞLARI
TEMSİLCİLERİ GİBİ
KATILIMCILARIN
GÖRÜŞLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ
VE SÜRECE DAHİL
EDİLMELERİ
GEREKLİDİR**

**İŞKİ KÖŞİ-ҚОН
САЛАСЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК
САЯСАТТЫ
ӘЗІРЛЕУ КЕЗІНДЕ
САРАПШЫЛАР
МЕН ҚОҒАМДЫҚ
ҰЙЫМДАРДЫҢ
ӨКІЛДЕРІ СІЯҚТЫ
ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ
ПІКІРЛЕРІН БАҒАЛАП,
ОЛАРДЫ ТАЛҚЫЛАУ
ПРОЦЕСІНЕ ҚОСУ
ҚАЖЕТ**

ды барынша азайту осы көші-қон ағындарының өз мақсаттарына жетуіне көмектеседі. Ішкі көші-қон саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлеу кезінде сарапшылар мен қоғамдық ұйымдардың өкілдері сияқты қатысушылардың пікірлерін бағалап, оларды талқылау процесіне қосу қажет.

Қорытындылай келе, мұндай саясатта тұрақтылыққа аса мән бере отырып, Қазақстанда, әсіресе халқы азайып бара жатқан солтүстік өңірлерде өмір сүру жағдайын тартымды ету үшін экономикалық және әлеуметтік дамуға инвестициялар құюды жалғастыру қажет. Осылайша, Қазақстанның әртүрлі өңірлерінен, әсіресе солтүстікке көші-қон ағынын күшейту арқылы бұл өңірлердегі жұмыс күші тапшылығын жоюға да, халықты жұмыспен қамту мәселесін шешуге де болады. Әрине, бұл әсіресе Қазақстан оңтүстік өңірі мен ірі қалаларда жұмыспен қамту мәселесін азайтуға көмектеседі. Сонымен қатар, солтүстік өңірлердегі өңірлік еңбек нарығындағы сұранысты да ескерген жөн. Осылайша, әлеуетті қоныс аударушылар үшін кәсіптік оқыту/қайта даярлау бағдарламаларын ұйымдастыру және оларға кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін гранттар мен несиелер беру үлкен қолдау болмақ. Осы ұсынымдарды жүзеге асыру тәсілдері елдің қазіргі және болашақтағы миграциялық жағдайына қатысты нақты шешімдермен анықталады. Жүйелі және тиімді шешім Қазақстанда ішкі көші-қонды басқарудың интеграцияланған жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Дереккөз:

1. Актурева Э.А., Алмагамбетова Ш.Т., Калгулова Р.Ж. (2020). Основные направления развития человеческого капитала в республике Казахстан // Статистика, учет и аудит. – №2(77). – с. 107-111.
2. Бодаухан К., Бауэр М. Ш., Кочигит Ж. К. (2018). Проблемы внутренней миграции Республики Казахстан // Ин-

nan yer: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7>. Erişim tarihi: 26.02.2022.

10. Stat.gov.kz (2022b). Doğal Nüfus Artışı. Alınan yer: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7>. Erişim tarihi: 26.02.2022.
11. Stat.gov.kz (2022c). Kazakistan Nüfus Yıllığı. Alınan yer: <https://gender.stat.gov.kz/file/DemographicYearbookofKazakhstan.pdf>. Erişim tarihi: 26.02.2022.
12. Stat.gov.kz (2022d). Nüfus Sayısı. Alınan yer: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7>. Erişim tarihi: 26.02.2022.
13. Tulebayeva A., Salzhanova Z. (2019). Kazakistan Cumhuriyeti'nde İşgücü Hareketliliği // Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi Raporları. – №1 (323). – ss.152-160.
14. Tuleşev M. (2019). Kazakistan Cumhuriyeti'nin İş Göçü Alanında Devlet Politikası // Rusya İçişleri Bakanlığı Barnaul Hukuk Enstitüsü Bülteni. – № 2 (37). – ss. 45-47.

новационные научные исследования: теория, методология, практика: сборник статей XIII Международной научно-практической конференции. – Пенза. – с. 81-84.

3. Кайсарова А. (2019). Актуальные проблемы миграции населения Казахстана // Материалы III-й Международной научно-практической конференции «Региональная экономика: технологии, экономика, экология и инфраструктура». – Кызыл. – с. 146-149.
4. Кусманова А. (2020). Переселение казахстанцев с южных регионов в северные: актуальность изучения и некоторые результаты // VII Международный конгресс социологов тюркского мира «Евразия и глобальные социально-экономические изменения». – Казань. – с. 524-537.
5. Кусманова А., Сейдуманов С. (2016). Особенности

процессов внутренней миграции и формирование новых центров притяжения внутренних мигрантов в Казахстане // Научный журнал «Казахстан-спектр». – №1 (97). – с. 54-68.

6. Мордвинова А. (2021). Социально-экономические вызовы миграционных процессов в Казахстане // Проблемы национальной стратегии. – № 5(68). – с. 41-56.
7. Оразалиева Н. (2021). О реализации государственных программ поддержки АПК в Казахстане // Материалы международной научно-практической онлайн конференции «Инвестиционная привлекательность в обеспечении экономической стабильности стран: глобальные проблемы и пути их решения». – Ташкент. – с. 51-56.
8. Тулебаева А., Салжанова З. (2019). Трудовая мобильность в Республике Казахстан // Доклады национальной академии наук Республики Казахстан. – №1 (323). – p.152-160.
9. Тулешев М. (2019). Государственная политика Республики Казахстан в области трудовой миграции // Вестник Барнаульского юридического института МВД России. – № 2(37). – с. 45-47.
10. Serpin.kz (2022). «Серпіннің» бүгін мен ертеңі. Сілтеме: http://new.serpin.kz/?page_id=679. Қаралған күн: 03.03.2022.
11. Stat.gov.kz (2022a). Внутренняя миграция населения. Сілтеме: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7>. Қаралған күн: 03.03.2022.
12. Stat.gov.kz (2022b). Естественный прирост населения. Сілтеме: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7>. Қаралған күн: 03.03.2022.
13. Stat.gov.kz (2022c). Демографический ежегодник Казахстана. Сілтеме: <https://gender.stat.gov.kz/file/DemographicYearbookofKazakhstan.pdf>. Қаралған күн: 03.03.2022.
14. Stat.gov.kz (2022d). Численность населения. Сілтеме: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/7>. Қаралған күн: 03.03.2022.

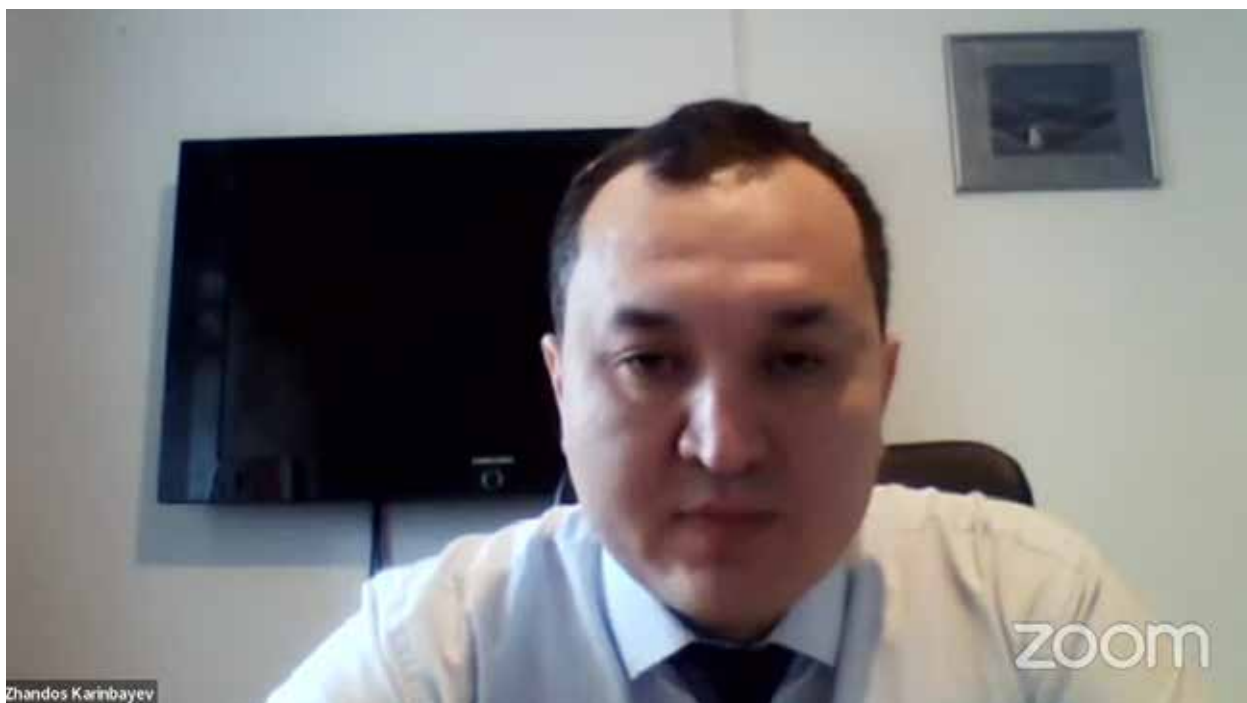
**3 ŞUBAT 2022 TARİHİNDE
VARŞOVA ÜNİVERSİTESİ SİYASET
BİLİMİ VE ULUSLARARASI
İLİŞKİLER FAKÜLTESİ DOKTORA
ÖĞRENCİSİ ZHANDOS
KARİNBAYEV “KAZAKİSTAN’DAKİ
POLONYALILAR: ARAŞTIRMACI
GÖZÜYLE DÜNÜ VE BUGÜNÜ”
KONULU ONLINE SEMİNER VERDİ.**

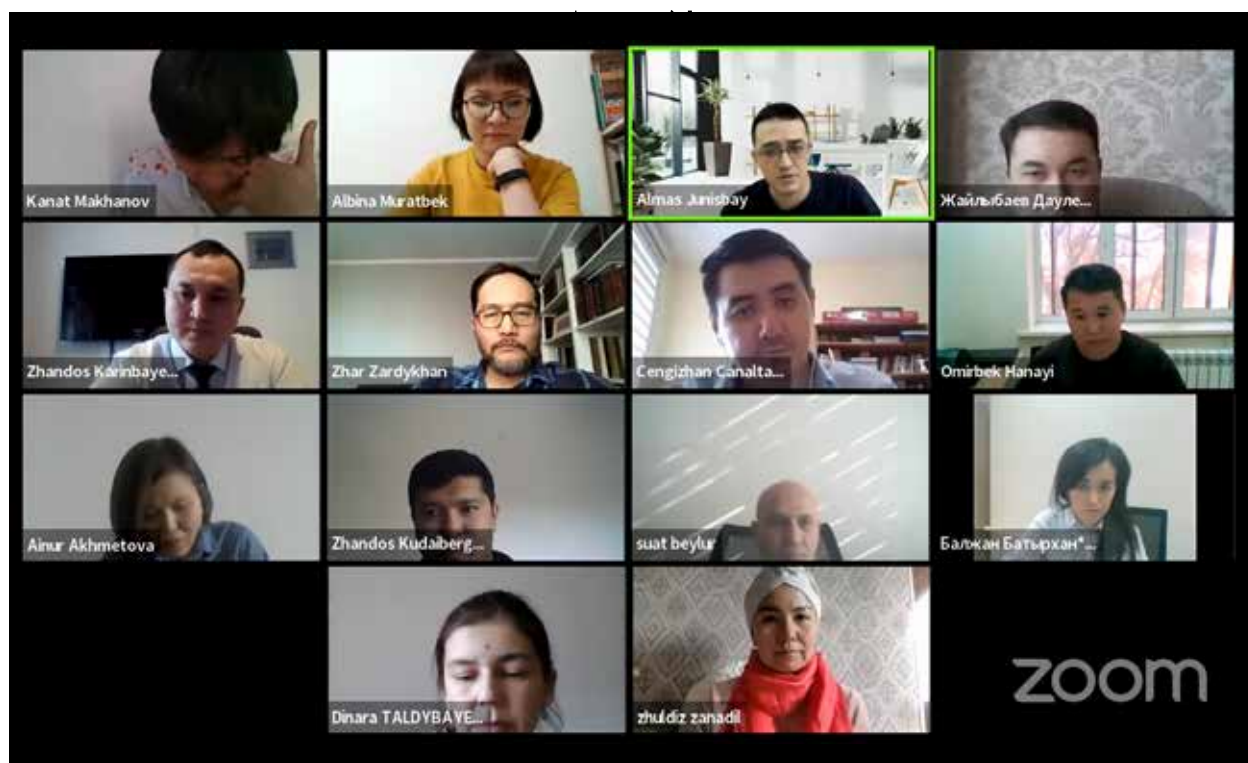
2022 ЖЫЛЫ 3 АҚПАН КҮНІ
ВАРШАВА УНИВЕРСИТЕТІ
САЯСАТТАНУ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҚАТЫНАСТАР ФАКУЛЬТЕТІНІҢ PhD
ДОКТОРАНТЫ ЖАНДОС ҚАРЫНБАЕВ
«ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПОЛЯКТАР:
ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ» (ЗЕРТТЕУШІ
КӨЗІМЕН) ТАҚЫРЫБЫНДА ОНЛАЙН
СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Zhengizkhan Zhanaltay'ın açılış konuş-

Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Женгизхан Жаналтайдың кіріспе сөзінен кейін баяндамасын бастаған Варшава университеті Саясаттану және халықаралық қатынастар факультетінің PhD докторанты Жандос Қарынбаев алдымен Польшаның тарихы мен этномәдени құрылымы туралы жалпы ақпарат беріп, содан кейін Қазақстандағы поляктардың қалай келіп, қоныстанғаны туралы түсіндіріп, оның өткені мен бүгіні туралы жан-жақты таныстырды.

Жандос Қарынбаев баяндамасында поляктардың батыс славян тобындағы ең үлкен этнос екенін атап өтіп, Польшаның ұлттық мемлекет екенін, елдегі этникалық поляктардың үлесі (2011 жылғы халық санағы бойынша) 97,1 пайызды құрайтынын айтты. Сондай-ақ, поляктардың басым көпшілігі католиктер екенін, поляк жерінде католицизмнің таралуына байланысты латын әліпбиінің ұзақ уақыт бойы қолданылғанын тілге тиек етті. Қарынбаев шетелдегі этникалық поляктардың саны 16 миллионнан асады деген ақпаратпен бөлісіп, әр кезеңдегі саяси-әлеуметтік жағдайға бай-

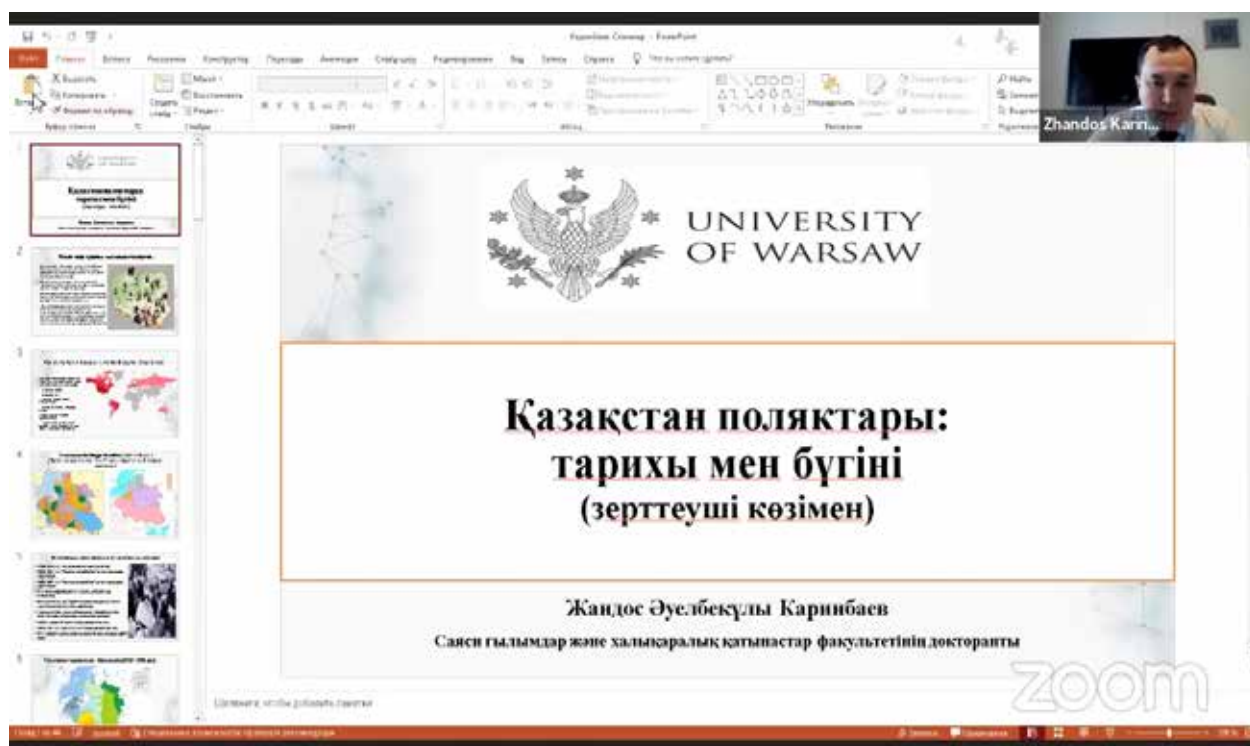
masından sonra sunumuna başlayan Varşova Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi Doktora Öğrencisi Zhandos Karinbayev, öncelikle Polonya'nın tarihi ve etno-kültürel yapısı hakkında genel bilgiler verdikten sonra, Kazakistan'daki Polonyalılar'ın Kazakistan'a yerleşmesi, dünü ve bugünü hakkında detaylı sunum yaptı.

Zhandos Karinbayev, Polonyalılar'ın Batı Slav grubundaki en büyük etnik grup olduğunu belirterek sunumuna başladı. Polonya Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet olduğunu belirten Zhandos Karinbayev, etnik Polonyalılar'ın ülkedeki oranının (2011 nüfus sayımına göre) %97,1 olduğunu ifade etti. Polonyalılar'ın büyük çoğunluğunun Katolik olduğu, Katolikliğin Polonya topraklarında yayılmasıyla birlikte Latin alfabesinin uzun süredir kullanıldığı da ayrıca dile getirildi. Zhandos Karinbayev, farklı zamanlardaki siyasi ve sosyal durum nedeniyle Polonyalılar'ın dünyanın dört bir yanına dağılmış durumuna değinerek yurtdışındaki etnik Polonyalılar'ın sayısının 16 milyondan fazla olduğunu bilgisini paylaştı.

ланысты дүние жүзіне тарап кеткен поляктардың жағдайына тоқталды.

Жандос Қарынбаев Қазақстанда тұратын поляктардың мәдениетіне тоқталып, бұл мәселені зерттеудің маңызды екенін жеткізді. Қарынбаев поляктардың қазақ даласына қоныстану кезеңдері көптеген тарихи оқиғалармен байланысты екенін айта келе, бұл үдерісті 1769-1820 жылдар аралығындағы жер аударылғандар; 1830-1831 жылдардағы «Қараша көтерілісіне» қатысқандарды сүргінге айдау; 1863-1864 жылдардағы «Қаңтар көтерілісіне» қатысқандарды сүргінге айдау; 20 ғасырдың соңғы ширегінде саяси себептермен депортация; Қазақ даласына және Түркістан өлкесіне ерікті қоныс аудару; Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде босатылған поляк соғыс тұтқындары және ішкі қоныс аударылғандар; 1936 жылы кеңестік поляктардың қуылуы және 1940-1941 жылдардағы поляк азаматтарын шығару және 20 ғасырдың екінші жартысындағы кеңестік поляктардың өз еркімен эмиграциясы деп бірнеше кезеңге бөліп түсіндірді. Поляктардың қазақ даласы-

Zhandos Karimbayev, Kazakhstan'da yaşayan Polonyalıları'nın kültürlerinden bahsederek, bu konunun araştırılmasının önemli olduğunu vurguladı. Polonyalıları'nın Kazak bozkırlarına yerleşme aşamalarının birçok tarihi olayla bağlantılı olduğunu belirten Zhandos Karimbayev, bu aşamaları: 769-1820 yılları arasındaki sürgünler; 1830-1831 yılları arası "Kasım Ayaklanması"na katılanların sınır dışı edilmesi; 1863-1864 yılları arası "Ocak Ayaklanması"na katılanların sınır dışı edilmesi; 20. yüzyılın son çeyreğinde siyasi nedenlerle tehcir; Kazak bozkırı ve Türkistan bölgesine gönüllü göç; Polonyalı savaş esirleri ve I. Dünya Savaşı sırasında serbest bırakılan ülke içinde yerinden edilmiş kişiler; 1936 yılı Sovyet Polonyalıları'nın sınır dışı edilmesi; 1940-1941 yılı Polonya vatandaşlarının sınır dışı edilmesi; 20. yüzyılın ikinci yarısında Sovyet Polonyalıları'nın gönüllü göçü olarak sıraladı. Zhandos Karimbayev, Polonyalıları'nın Kazak bozkırlarına yerleştirilmelerinden sonraki durumu ve yeri, uluslararası tanınmadaki rolüne değinen Zhandos Karimbayev, Kazak bozkırlarına yerleşen Polonyalı bilim adamlarının Kazak tarihini, etnografyasını, kültür ve dilini, tıp ve

na қоныстанғаннан кейінгі жағдайы мен орны, олардың халықаралық деңгейде танылуындағы рөлін тілге тиек еткен Жандос қазақ даласына қоныстанған поляк ғалымдарының қазақ тарихы, этнография, мәдениет және тіл, медицина және жартылыстану ғылымдарының дамуында алар орны ерекше екеніне тоқталды.

Семинардың жалғасында Жандос Қарынбаев Кеңес Одағында ұзақ жылдар жүргізілген орыстандыру саясаты, негізінен орыс тілді ортада өмір сүру, ана тілінде білім алу мүмкіндігінің жоқтығы және басқа славян қауымдарымен некелесуі Қазақстандағы поляктарды ерекше орыстанған этникалық топқа айналдырғанын атап өтті. Дегенмен, Қазақстандағы поляктардың жан саны тәуелсіздік алғалы азайып келе жатқанын айта келе, Польшаның көш саясаты мен тарихи отанындағы жоғары әлеуметтік-экономикалық дамудың тартымдылығы басты фактор екенін айтты.

Семинар соңында қатысушылар тақырып бойынша пікір алмасты. Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының

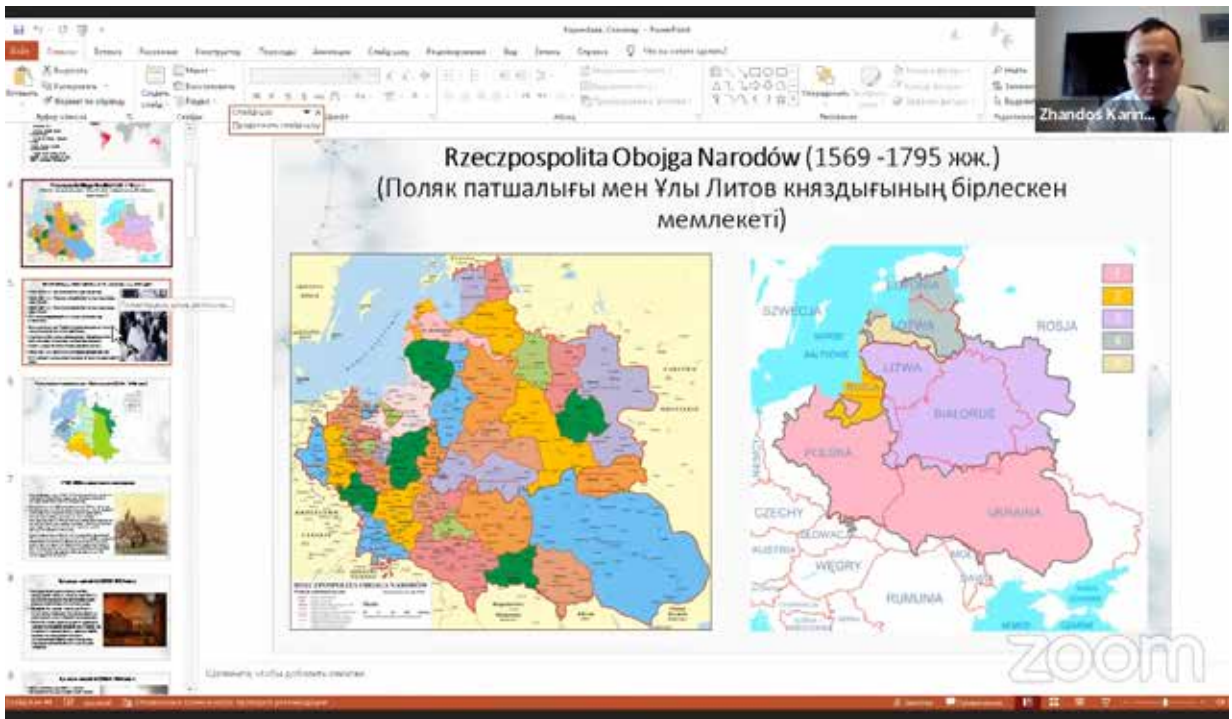
doğa bilimlerinin gelişmesinde özel bir yeri olduğunun da altını çizdi.

Seminerin devamında, Zhandos Karinbayev, Sovyetler Birliği'nde uzun yıllardır süren Ruslaştırma politikasının, çoğunlukla Rusça konuşulan bir ortamda yaşamının, ana dilde eğitime erişim eksikliğinin ve diğer Slav toplumlarla evliliklerin, Kazakistan'daki Polonyalıların özellikle Ruslaştırılmış bir etnik grup haline getirdiğini kaydetti. Ancak, Kazakistan'daki Polonyalıların sayısının bağımsızlıktan bu yana sürekli azaldığını kaydeden Zhandos Karinbayev, buna Polonya Cumhuriyeti'nin geri dönüş politikası ve tarihi anavatandaki yüksek

орынбасары Женгизхан Жаналтай семинарда құнды ақпараттармен бөліскен Варшава университетінің PhD докторанты Жандос Қарынбаевқа алғысын білдірді.

sosyo-ekonomik gelişmenin cazibesinin ana etken olduğunu ifade etti.

Seminerin sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Zhengizkhan Zhanaltay, semineri için Varşova Üniversitesi'nin Doktora Öğrencisi Zhandos Karinbayev'e teşekkür etti.

4 ŞUBAT 2022 TARİHİNDE HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ UZMAN ARAŞTIRMACISI ALMAS JUNİSBAYEV, KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ EĞİTİM VE BİLİM BAKANLIĞI TARAFINDAN "BİLİMİN GELİŞİMİNE YAPILAN KATKI MADALYASI" İLE ÖDÜLLENDİRİLDİ.

Қ.А. ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХҚТУ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ АЛМАС ӘБДІҒАНИҰЛЫ ЖҮНІСБАЕВ ҚР БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ ТАРАПЫНАН «ҒЫЛЫМДЫ ДАМУҒА СІңІРГЕН ЕҢБЕГІ ҮШІН МЕДАЛІМЕН» МАРАПАТТАЛДЫ.

2014 жылы жас ғалымдарға арналған М.Әуезов атындағы сыйлықтың лауреаты атанған Алмас Әбдіғаниұлы бұған дейін 3 ғылыми монография (2-і бірлескен авторлықта) 2 оқу құралы (бірлескен авторлықта), 150-ден астам ғылыми мақала мен баяндама жариялаған болатын. Сонымен қатар, бірнеше ғылыми жинақтың редакторы мен жауапты құрастырушысы, бірнеше тарихи-деректі фильмдердің ғылыми кеңесшісі мен сценаристі болған Алмас Әбдіғаниұлы Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Жас ғалымдар кеңесінің төрағасы (2015-2018), ҚР Президенті архивінің жанындағы Қоғамдық кеңес мүшесі (2016-2018) және ҚР Білім және ғылым министрлігінің Жас ғалымдар кеңесінің мүшесі (2019-2020) болды.

Институт атынан әріптесімізді шын жүректен құттықтап, ғылым жолында одан әрі табыс тілейміз.

2014 yılında M. Auezov Ödülü'ne layık görülen Almas Junisbayev'in şimdiye kadar 3 monografi (2'si ortak yazarlı), 2 ders kitabı (ortak yazarlı), 150'den fazla bilimsel makale ve raporu bulunmaktadır. Çeşitli bilimsel yayınlarda editörlük ve tarihi belgesellerde bilimsel danışman ve senarist olarak da görev alan Almas Junisbayev, Ş.Ş. Valikhanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü Genç Akademisyenler

Konseyi Başkanlığı (2015-2018), Kazakistan Cumhurbaşkanı Arşivi Kamu Konseyi Üyeliği (2016-2018), Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı Genç Akademisyenler Konseyi Üyeliği (2019-2020) gibi saygın görevlerde de bulunmuştur.

Enstitü olarak kendisini yürekten tebrik ediyor, başarılarının devamını diliyoruz.

**10 ŞUBAT 2022 TARİHİNDE NARHOZ
ÜNİVERSİTESİ KAZAKİSTAN
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA
ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜ
DR. BRENDAN DUPREY "ASSESSING
ENVIRONMENTAL IMPACT OF
ARMED CONFLICT: THE CASE OF
EASTERN UKRAINE"
BAŞLIKLİ ONLINE SEMİNER VERDİ.**

2022 ЖЫЛЫ 10 АҚПАН КҮНІ НАРХОЗ
УНИВЕРСИТЕТІ ҚАЗАҚСТАН
ТҰРАҚТЫ ДАМУ ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ
ИНСТИТУТЫНЫҢ ДИРЕКТОРЫ,
ДОКТОР БРЕНДАН ДУПРЕЙ
«ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ
ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ: ШЫҒЫС
УКРАИНАНЫҢ ЖАҒДАЙЫ» АТТЫ
ОНЛАЙН СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Narhoz Üniversitesi Kazakistan Sürdürülebilir
Kalkınma Araştırma Enstitüsü Müdürü Dr.

Нархоз университеті Қазақстан тұрақты даму ғылыми-зерттеу институтының директоры, доктор Брендан Дупрей семинарында қарулы қақтығыстардың экологиялық зардаптарын атап өтіп, 2014 жылғы Украина дағдарысынан кейін қарулы қақтығыстар орын алған Шығыс Украина аймағындағы экологиялық мәселелер туралы толық ақпарат берді.

Алдымен, әскери күштердің қоршаған ортаға жасаған шабуылдарының тұрақты әсері халықаралық қауымдастықтың дәстүрлі анықтамасында әскери қылмыстарды анықтауда ескерілмейтінін айта келе, доктор Брендан Дупрей шын мәнінде, әскери қақтығыстар қоршаған ортаға және адам денсаулығына айтарлықтай зиян келтіретінін, сонымен бірге тұрақты дамуды тоқырауға әкелетінін атап өтті. Осы тұрғыдан алғанда, Шығыс Украина аймағында 2014 жылдан бері жалғасып келе жатқан қарулы қақтығыстар аймақтың әлеуметтік-экономикалық өміріне қауіп төндіріп қана қоймай, орман өрттерін және табиғи мұра нысандарына зиянын тигізу арқылы қоршаған ортаға кері әсерін тигізуде. Сондай-ақ, Брендан Дупрей Шығыс Украинада көптеген ірі металлургия, химия және ауыр өнеркәсіп кәсіпорындары орналасқан До-

Brendan Duprey seminerinde ana hatlarıyla silahlı çatışmaların çevresel etkilerini anlatarak, 2014 Ukrayna Krizi'nden sonraki silahlı çatışmaların meydana geldiği Doğu Ukrayna bölgesinde çevresel sorunlar hakkında detaylı bilgiler verdi.

Öncelikle uluslararası toplumun geleneksel anlamda savaş suçlarının tanımında askeri güçler tarafından çevreye yönelik saldırıların kalıcı etkisinin hesaba katılmadığını ifade eden Dr. Brendan Duprey, aslında askeri çatışmaların sürdürülebilir kalkınmayı durgunlaştırmanın yanı sıra, çevreye ve insan sağlığına önemli ölçüde zarar verebileceği hususunu vurguladı. Bu açıdan değerlendirildiğinde, 2014'den beri Doğu Ukrayna bölgesinde devam eden silahlı çatışmaların sadece bölgedeki sosyo-ekonomik hayatı tehlikeye atmakla kalmayıp, aynı zamanda orman yangınlarına ve doğal miras alanlarının zarar görmesine neden olarak çevreyi de olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, Doğu Ukrayna'daki birçok büyük metalürji, kimya ve ağır sanayi işletmenin bulunduğu Donetsk bölgesinin ülkedeki en sanayileşmiş bölgelerden biri olduğunu kaydeden Dr. Brendan Duprey, silahlı çatışmalardan dolayı bölgede devlet kontrolünün ve çevresel denetimlerin olmaması nedeniyle söz konusu işletmelerin çevre standartlarını ciddi şekilde ihlal ettiklerini ve ilave çevre kirliliğine neden olduklarını ifade etti.

Seminerin devamında, Mayıs 2016'da Birleşmiş Milletler tarafından "Silahlı Çatışmalardan

нецк облысы елдегі индустриясы дамыған аймақтардың бірі екенін атап өтті. Брендан Дупрей қарулы қақтығыстарға байланысты аймақта мемлекеттік бақылау мен экологиялық инспекцияның болмауына байланысты бұл кәсіпорындар экологиялық нормаларды өрескел бұзып, қоршаған ортаны тіпті де ластауға себеп болғанын мәлімдеді.

Семинардың жалғасында Брендан Дупрей 2016 жылдың мамыр айында Біріккен ұлтар ұйымы «Қарулы қақтығыстардан зардап шеккен аймақтардағы қоршаған ортаны қорғау» атты бірлескен резолюция қабылдағанын айта келе, барлық мүше мемлекеттер тұрақты дамуды қолдау, қарулы қақтығыстардың табиғатқа әсерін болдырмау және азайту үшін бағдарламаларды, жобаларды, сондай-ақ саясаттарды жүзеге асыруды жалғастыруы керек екенін мәлімдеді. Осы тұрғыда Шығыс Украина аймағындағы қарулы қақтығыстардың ортаның тұрақтылығына қауіп төндіретініне халықаралық қауымдастық баса назар аударуы керектігін тілге тиек етті.

Семинар соңында қатысушылар тақырып бойынша өзара пікір алмасты. Еуразия ғылыми-зерттеу институты директорының орынбасары Женгизхан Жаналтай семинарда құнды ақпараттармен бөліскенін айтып, доктор Брендан Дупрейге алғысын білдірді.

Assessing the Environmental Impacts of War in Eastern Ukraine

sdglessons.kz

TRUTH HOUNDS

NED National Endowment for Democracy Supporting freedom around the world

zoom

Etkilenen Bölgelerde Çevrenin Korunması” başlıklı ortak bir kararın kabul edildiğini belirten Dr. Brendan Duprey, tüm üye devletlerin sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeye devam etmesi ve silahlı çatışmaların doğa üzerindeki etkilerini önlemeye ve azaltmaya yönelik program, proje ve politikalar uygulaması gerektiğini dile getirdi. Bu bağlamda uluslararası toplumun Doğu Ukrayna bölgesindeki

silahlı çatışmaların çevrenin sürdürülebilirliğine karşı risklerin üzerinde önemle durması gerektiğini paylaştı.

Seminerin sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdür Yardımcısı Zhen-gizkhan Zhanaltay, semineri için Dr. Brendan Duprey’e teşekkür etti.

Indirect Impact: Weak oversight leads to illegal activities such as the illegal mines, logging, and waste disposal

sdglessons.kz

- Example: There is an illegal pit (St. Matrona mine, private). It was connected to the electrical grid in 2017. It is a risk that it is located near a landscape park Kleban-Byk and as of 2020 sources say it is still operational (ET02).
- No regulatory oversight workers in the mine to protect their safety

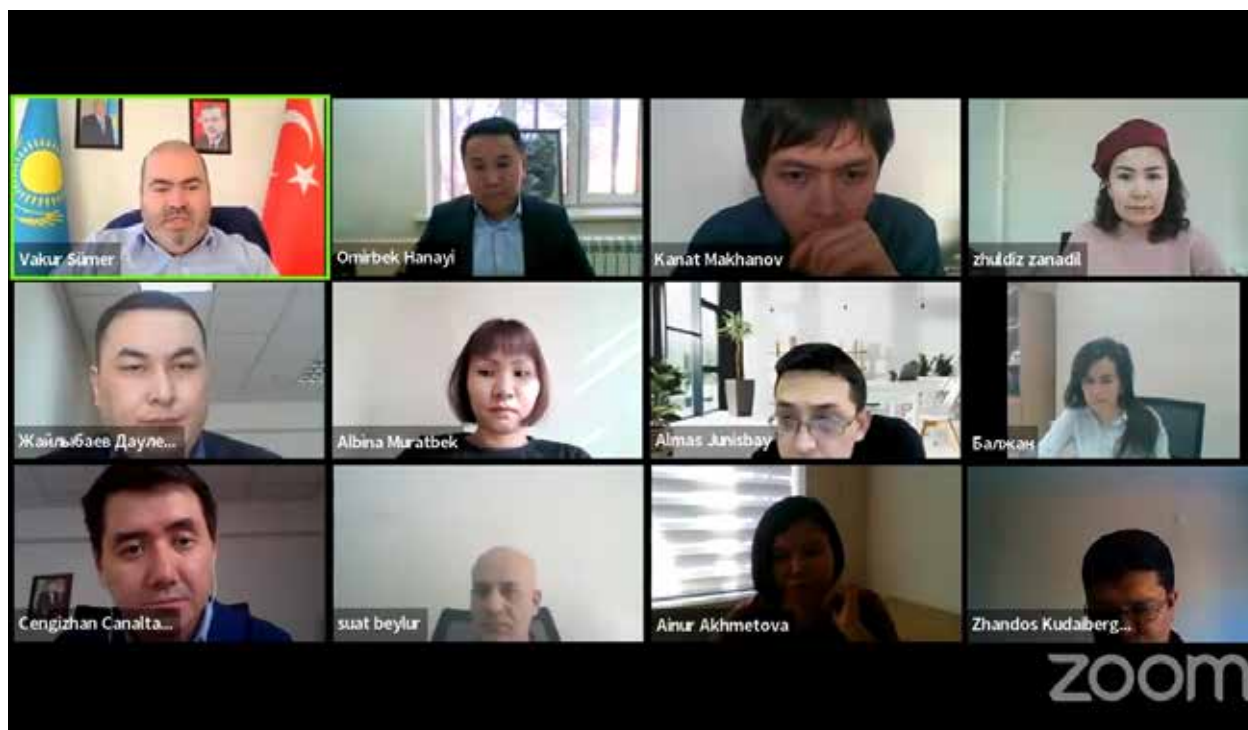
zoom

17 ŞUBAT 2022 TARİHİNDE HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ KIDEMLİ ARAŞTIRMACISI OMİRBЕК HANAYİ "ULUSLARARASI İLİŞKİLER BAĞLAMINDA OSMANLI DEVLETİ-KAZAK HANLIĞI ARASINDAKİ RESMÎ YAZIŞMALAR" BAŞLIKLİ ONLINE SEMİNER VERDİ.

2022 ЖЫЛЫ 17 АҚПАН КҮНІ ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ АҒА ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ ӨМІРБЕК ҚАНАЙ «ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ТҰРҒЫСЫНАН ОСМАНЛИ МЕН ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ АРАСЫНДАҒЫ РЕСМИ ХАТТАР» АТТЫ ОНЛАЙН СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, доцент, доктор Вакур Сүмердің кіріспе сөзінен кейін сөз алған аға ғылыми қызметкер Өмірбек Қанай ежелгі Түркістан мен Анадолы арасындағы тарихи қарым-қатынастар туралы айта отырып, Осман империясы мен Қазақ хандығы арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастар, ресми хат алмасу және тағайындалған елшілер туралы жан-жақты мағлұмат берді.

Өмірбек Қанай алдымен XIII ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында тек Анадолы ғана емес, тіпті Азия, Африка және Еуропаның көптеген аймақтарына үстемдік еткен Осман империясы мен тарихи Түркістан аймағы арасындағы ғасырлар бойы қалыптасқан тарихи қарым-қатынастардың маңыздылығына тоқталып, XIII-XV ғасырлардағы Алтын Орда мемлекеті және Осман империясы арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастардың Қазақ хандығы кезінде де жалғасқанын атап өтті. Осы тұрғыда 95 миллионға жуық мұрағаттық қоры бар, тарихи зерттеулер бойынша әлемдегі ең бай мұрағат саналатын Түр-

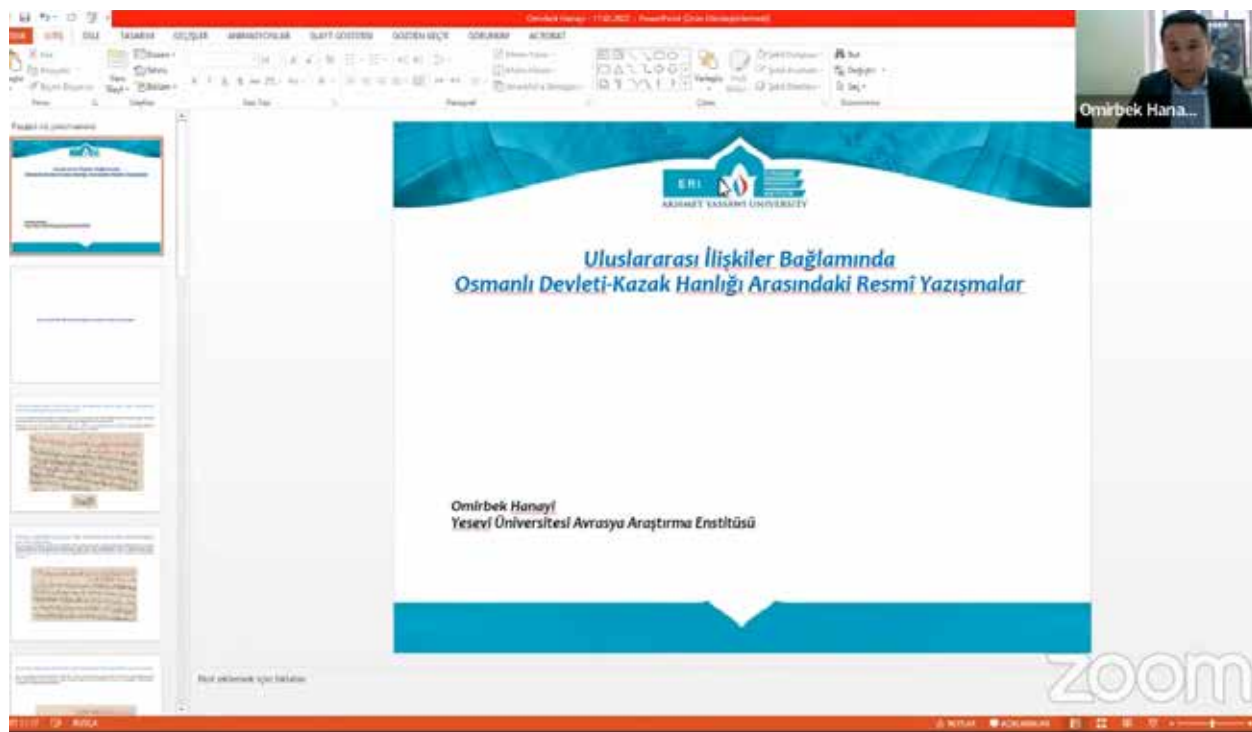

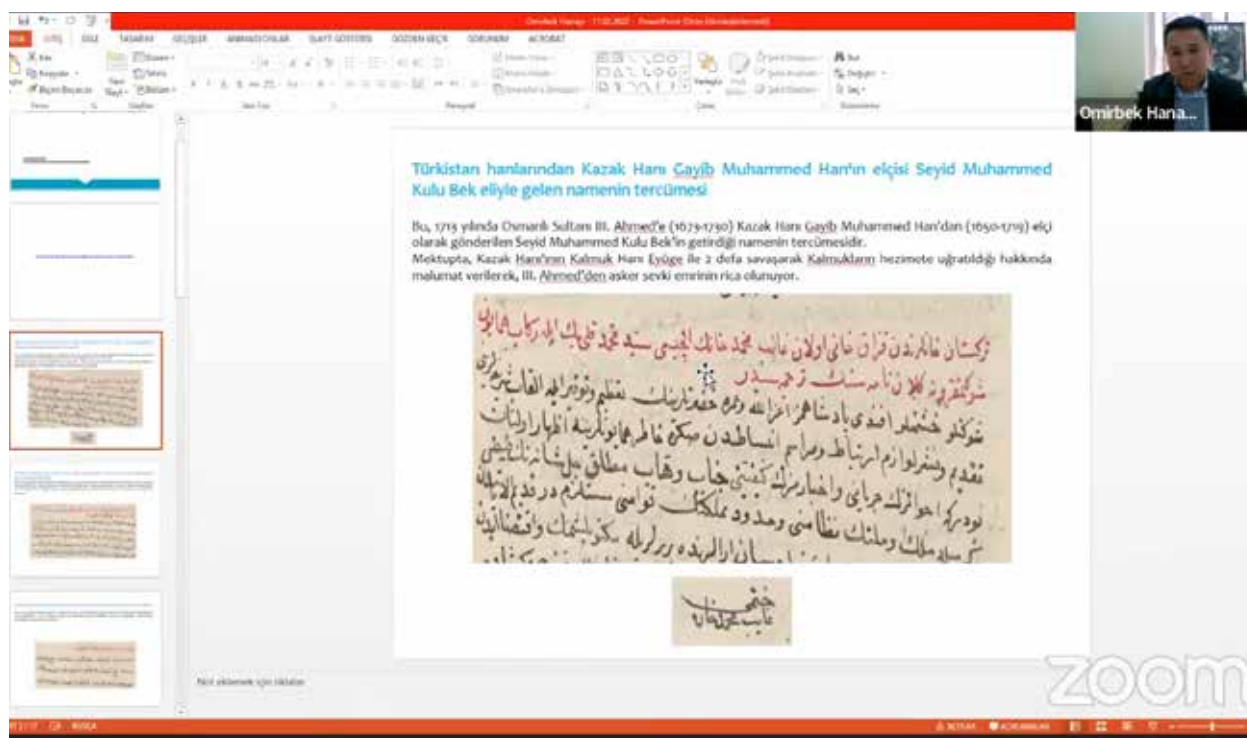
Аврasya Арастырма Енститүсү Мүдүрү Доç. Dr. Vakur Sümer'in ақылш конушмасындан сон-ра сунумна башлауан Кідемлі Арастырмаçи Омирбек Ханайи семинеринде ана hatларыла Түркстан ве Anadolu арасындакы тарихи илiшкi-лерден bahседерек, Османлы Devletи ile Kazak Hanлығы арасындакы дипломатик илiшкiлер, ресми yazышмалар ве görevlendirilen elçiler hakkында detayлы bilgiler verdi.

Öncelikle 13. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında sadece Anadolu'da değil, Asya, Afrika ve Avrupa'nın birçok bölgesini hâkimiyeti altında bulunduran Osmanlı İmparatorluğu ile tarihi Türkistan arasındaki asırlardır süregelen tarihi ilişkilerini önemine değinerek, 13.-15. yüzyıllarda Altın Orda Devleti ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerini Kazak Hanlığı döneminde de devam ettiğini belirtti. Bu bağlamda 95 milyon civarındaki arşiv belgesi ile tarih araştırmaları bakımından dünyanın en zengin arşivi olma özelliği taşıyan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerin önemini anlatan Omirbek Hanayi, söz konusu arşivde Kazak Hanlığı tarihi ve Osmanlı Devleti ile Kazak Hanlığı ilişkileri hakkında önemli

тия Республикасы Мемлекеттік мұрағаттар басқармасының Османлы архивіндегі құжаттардың маңыздылығын түсіндірген Өмірбек Қанай аталған архивте Қазақ хандығының тарихы және Осман мемлекеті мен Қазақ хандығының қарым-қатынасына қатысты маңызды жазбалар сақталғанын жеткізді. Аталмыш архив бойынша жүргізген зерттеулерімен бөліскен Өмірбек Қанай Қазақ хандығы туралы Османлы мұрағатынан табылған ең көне құжаттың 1512 жылға тиесілі екенін атап көрсетті. Ол құжатта Қазақ ханы Бұрындық (?-1511) ханының Моғолстан ханы Сұлтан Мансур және Өзбек ханы Шайбек пен, оның ұлы Тимур ханмен, сондай-ақ, Қызылбастар (Сефеви) шахымен қарым-қатынасы туралы маңызды мәліметтер бар екенін жеткізді.

Семинардың жалғасында Өмірбек Қанай алынған деректерге сүйене отырып, Осман империясы мен Қазақ хандығы арасындағы ресми хат алмасу XVIII ғасырдың басынан басталғанын, атап айтқанда 1713-1716 жылдар аралығында Қазақ ханы Ғайып Мұхаммед ханның (1650-1719)

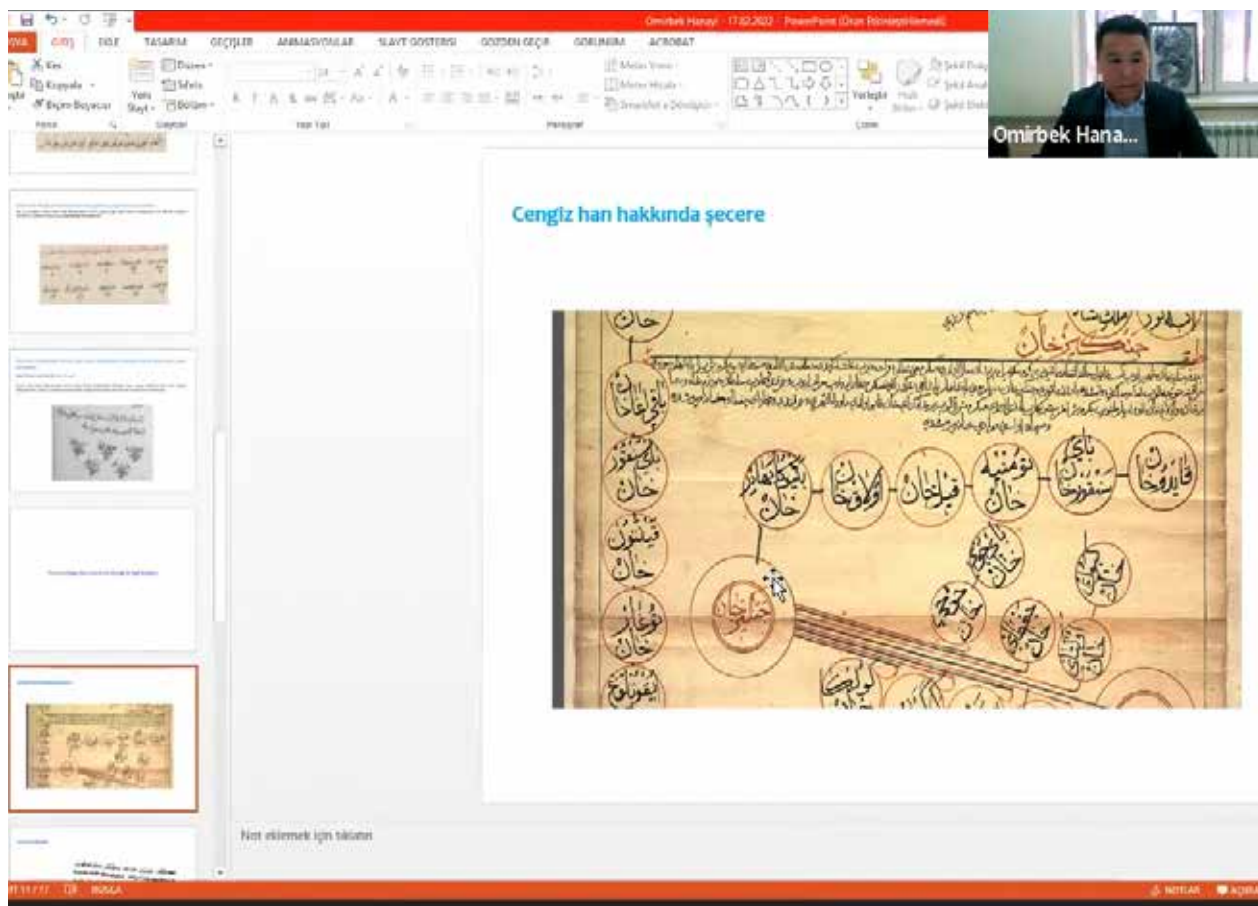

kayıtlar bulunduğunu ifade etti. Söz konusu arşiv ışığında hazırladığı araştırmasını paylaşan Omırbek Hanayî, Osmanlı Arşivi'ndeki Kazak Hanlığı hakkında bulunan en eski belgenin 1512 yılına ait olduğunu açıkladı. Belgenin Kazak Hanı Burunduk (?-1511) Han'ın Moğolistan Hanı Sultan Mansur, Özbek Hanı Şaybek ve onun oğlu Timur Han ve Kızılbaş (Safevi) Şahı ile ilişkileri hakkında önemli bilgiler içerdiğini vurguladı.

Seminerin devamında, elde edilen kaynaklara göre Osmanlı Devleti-Kazak Hanlığı arasındaki resmî yazışmaların 18. yüzyılın başlarına dayandığını söyleyen Omırbek Hanayî, 1713-1716 yılları arasında Kazak Hanı Gayib Muhammed Han'ın (1650-1719) Osmanlı Sultanı III. Ahmed'e (1673-1730) elçisi üzerinden resmi yazışmalarda bulunduğunu aktardı. İki devlet arasındaki karşılıklı dostluk ilişkilerinin kanıtı olan söz konusu resmi yazışmalarda Kazak Hanlığı ile Kalmuk Hanlığı arasındaki savaşların yanı sıra, Kazak Hanlığı'nın Rusya Çarlığı ve Başkurt Hanlığı ile de ilişkilerine değinildiğinin altını çizdi. Dönemin jeopolitik durumu üzerinde de duran Omırbek Hanayî, Kazak Hanlığı elçilerinin genelde Bağdat üye-

елші жіберіп, Османлы сұлтаны III Ахмедпен (1673-1730) ресми хат-хабар алысқанын тілге тиек етті. Екі мемлекеттің өзара достық қарым-қатынасының дәлелі болып табылатын ресми құжатта Қазақ хандығы мен Қалмақ хандығы арасындағы соғыстармен қатар, Қазақ хандығының Ресей империясымен және Башқұрт хандығымен қарым-қатынасы туралы да мәлімет берілгенін сөз етті. Сол кезеңдегі геосаяси жағдайға да тоқталған Өмірбек Қанай Қазақ хандығының елшілері жалпы Бағдат арқылы өткендігі туралы мәліметтермен бөлісті. Қазақ хандығының көршілері Өзбек хандығы, Хиуа хандығы, Бұхара хандығы және Сефеві мемлекетінің Осман мемлекетімен дипломатиялық қарым-қатынастары мен ресми хат-хабарларына тоқтала келе, Өмірбек Қанай сөз болып отырған мұрағат құжаттары Қазақ хандығының тарихы туралы зерттеулер үшін маңызды дереккөз бола алатынын атап өтті.

Қатысушылар баяндама тақырыбы бойынша өзара ой бөлісті. Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры, до-

rinden gerçekteştiği bilgisini paylaştı. Kazak Hanlığı komşularından Özbek Hanlığı, Hiva Hanlığı, Buhara Hanlığı ve Safevi Devleti'nin de Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri ve resmi yazışmalarına da değinen Omirbek Hanayi, söz konusu arşiv belgelerinin Kazak Hanlığı tarihine yönelik araştırmalar için önemli kaynaklar olabileceğinin altını çizdi.

Seminerin sonunda katılımcılar konuyla ilgili görüş alışverişinde bulundular. Avrasya Araştırma Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Vakur Sümer, semineri için Omirbek Hanayi'ye teşekkür ederek çalışmalarında başarılar diledi.

цент, доктор Вакур Сүмер, құнды ақпараттармен бөліскен Өмірбек Қанайға алғысын білдіріп, алдағы зерттеу жұмыстарына сәттілік тіледі.

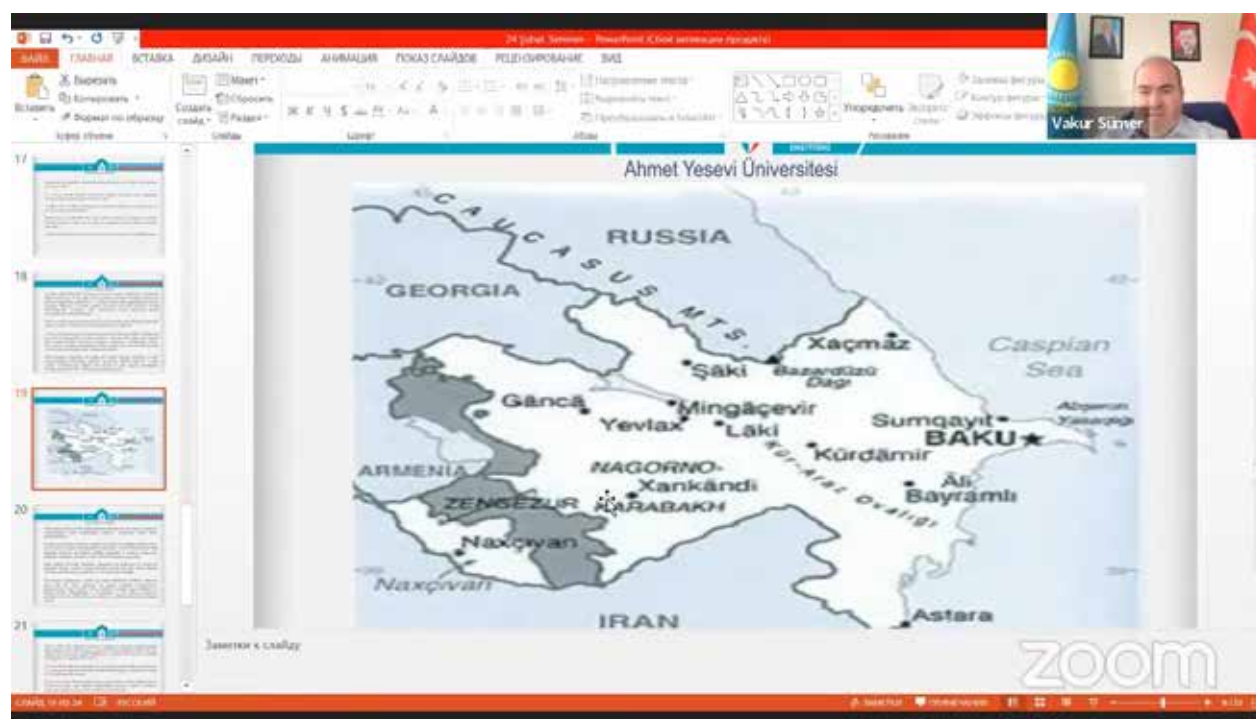
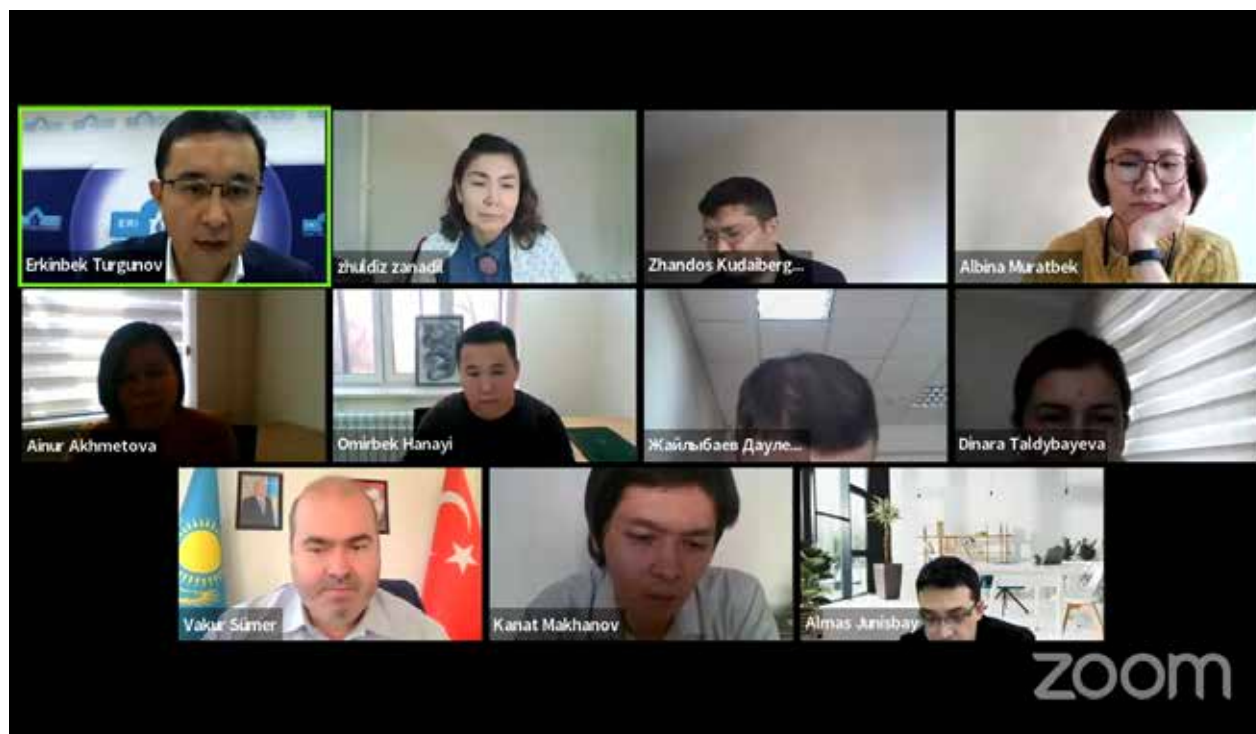
24 ŞUBAT 2022 TARİHİNDE HOCA AHMET YESEVİ ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ AVRASYA ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ ARAŞTIRMACISI ERKİNBЕК TURGUNOV “30 YILIN ARDINDAN: SOĞUK SAVAŞ SONRASI BİR SOYKIRIM OLARAK HOCALI” BAŞLIKLIL ONLINE SEMİNER VERDİ.

2022 ЖЫЛЫ 24 АҚПАН КҮНІ ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТІ ЕУРАЗИЯ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕРІ ЕРКІНБЕК ТҰРҒЫНОВ «30 ЖЫЛДАН СОҢ: ҚЫРҒИ-ҚАБАҚ СОҒЫСТАН KEЙІНГІ ГЕНОЦИДТЕРДІҢ БІРІ - ҚОЖАЛЫ» АТТЫ ОНЛАЙН СЕМИНАР ӨТКІЗДІ.

Еуразия ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері Еркінбек Тұрғынов семинарда 1992 жылы ақпанның 25-інен 26-сына қараған түні Армения қарулы күштерінің Қожалыда тұратын әзірбайжан-дықтарға қарсы жасаған геноциді туралы жан-жақты мәлімет берді. Тұрғынов армяндардың бронетранспортерлер мен 366-шы мотоатқыштар полкі жүзеге асырған бұл қырғын Арменияның Әзірбайжанға қатысты көптен жоспарлаған этникалық тазарту және басқыншылық саясатының бір бөлігі екенін түсіндірді. Сонымен қатар, Біріккен ұлттар ұйымы Бас ассамблеясының 1946 жылғы 1 желтоқсандағы №96 қарарымен және 1948 жылғы 9 желтоқсандағы №960 қарарымен қабылданған Геноцид қылмысының алдын алу және оны жазалау туралы конвенцияға сәйкес, Қожалыда армяндардың әйелдерге, балалар мен қарттарға қарамастан жасаған қырғынын геноцид деп санауға болатынын тілге тиек етті.

Семинардың жалғасында Еркінбек Тұрғынов Арменияның күллі әлем алдында жасаған геноциді және армян әскері то-

Avrasya Araştırma Enstitüsü'nün Araştırmacısı Erkinbek Turgunov, seminerinde 25-26 Şubat 1992 gecesi Ermeni Silahlı Kuvvetleri'nin Hocalı'da yaşayan Azerbaycanlılar'a karşı yaptığı soykırım hakkında detaylı bilgiler sundu. Erkinbek Turgunov, Ermeniler'in zırhlı araçlar ve 366. motorlu tüfek alayına ait askerleri yardımıyla gerçekleştirdiği bu katliamın, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik uzun zamandır planladığı etnik temizlik ve saldırganlık politikasının bir parçası olduğunu açıkladı. Ayrıca, 1 Aralık 1946 tarihli 96. sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararı ve 9 Aralık 1948 tarihli 960. sayılı Kararı ile kabul edilen Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne göre, Ermeniler'in Hocalı'da kadın, çocuk ve yaşlı gözetmeksizin yaptığı katliamın soykırım olarak kabul edilebileceğini ifade etti.

Seminerin devamında, Erkinbek Turgunov, 20. yüzyılın sonlarına rastlayan ve tüm dünyanın gözü önünde Ermenistan'ın yaptığı soykırım ve Ermeni ordusu tarafından tamamen yok edilen Hocalı hakkında kapsamlı bilgiler vererek, soykırımın nasıl gerçekleştiğinden söz etti. Tarihsel verilere göre, Hocalı soykırımı sırasında 63'ü çocuk ve 106'sı kadın olmak üzere 613 sivilin işkenceyle öldürüldüğünü, 8 ailenin tamamen yok edildiğini ve 487 kişinin de yaralandığını belirten Erkinbek Turgunov, rehin alınan 1275 kişinin arasında 150'sinin (68 kadın ve 26 çocuk) akıbetinin ise henüz bilinmediğini vurguladı.

Erkinbek Turgunov, Azerbaycan hükümetinin Hocalı katliamı hakkında devlet ve uluslararası düzeyde net siyasi ve hukuki bir değerlendirmede bulunduğunu vurgulayarak, 1994 yılından itibaren Azerbaycan Parlamentosu her yıl 26 Şubat'ı Hocalı soykırımı Günü olarak andığını ve Hocalı soykırımına tanık olan yabancı gazeteciler ve uzmanlar tarafından söz konusu trajik katliamla ilgili makalelerden alıntılar sunduğunu belirtti.

Seminer sonunda, Erkinbek Turgunov, Hocalı'da yaşananların sadece Azerbaycan halkına karşı bir soykırım değil, aynı zamanda kanlı bir insanlık suçu olduğunu ifade etti.

лығымен талқандаған Қожалы туралы жан-жақты мағлұмат беріп, геноцидтің қалай болғаны туралы әңгімеледі. Тарихи деректерге сүйене отырып, Қожалы геноциді кезінде 613 бейбіт тұрғынның, оның ішінде 63 бала мен 106 әйелдің азапталып өлтірілгенін, 8 отбасының толығымен жойылып, 487 адамның жараланғанын айтып, кепілге алынған 1275 адамның 150-нің (68 әйел мен 26 бала) тағдыры әлі белгісіз екеніне тоқталды.

Еркінбек Тұрғынов Әзербайжан үкіметінің Қожалы қырғынына мемлекеттік және халықаралық деңгейде нақты саяси-құқықтық баға бергенін, 1994 жылдан бері Әзірбайжан парламентінің жыл сайын 26 ақпанды Қожалы геноциді күні ретінде атап өтіп келе жатқанын жеткізді. Қожалы қырғынын көрген шетелдік журналистер мен сарапшылар сөз сөйлеп, жантүршігерлік қырғын туралы мақалалардан үзінділер ұсынғанын да тілге тиек етті.

Семинар соңында Еркінбек Тұрғынов Қожалыда болған оқиға тек әзірбайжан халқына жасалған геноцид емес, бүкіл адамзатқа қарсы жасалған қанды қылмыс екенін жеткізді.

ERI Infographic No. 48

Түркі елдеріндегі қаржылық сауаттылық
Türk Devletlerinde Finansal Okuryazarlık
Financial Literacy in Turkic States

Financial Literacy* Map
(% of Adults Who are Financially Literate)

*Financial literacy means being able to manage your money using different financial instruments.

Financial Literacy vs GDP per capita

Source: gflec.org

How to Cite: Eurasian Research Institute, (2022). Financial Literacy in Turkic States. ERI Infographics No. 48

Asya Avrupa / Азия Еуропа
(Haber – Yorum) / (Ақпараттық сараптама)

Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınıdır
Еуразия ғылыми-зерттеу институты басылымы

Mart 2022 Sayı: 71
Наурыз 2022 жыл № 71